

ژینامه‌ی پیاوه هه‌ره دره‌وشاوه‌که
سه‌آه‌دینه‌ی ئه‌یووبی

دکتۆر موحسین محەمەد حوسین

ژینامەی پیاوێ هەرێ درهوشاوهکه سه‌ڵه‌دینی ئه‌یووبی

وه‌رگێرانی:

عه‌بدوره‌زاق بيمار

پیداچوونه‌وه‌ی

عه‌وف عه‌بدوره‌حمان "شاخه‌وان که‌رکووکی"

ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی ئاراس

هه‌ولێر - هه‌ریمی کوردستانی عێراق

هه‌موو مافیک هاتووته پاراستن ©
دهزگای چاپ و بلاوکردنه‌وهی ئاراس
شه‌قامی گولان - هه‌ولیر
هه‌ریمی کوردستانی عیراق
هه‌گبه‌ی ئه‌لیکترونی aras@araspress.com
وارگه‌ی ئینته‌رنیت www.araspublishers.com
ته‌له‌فون: 00964 (0) 66 224 49 35
دهزگای ئاراس له ٢٨ تشرین (٢) ١٩٩٨ هاتووته دامه‌زران

دکتۆر موحسین محهمه‌د حوسین
ژینامه‌ی پیاوه هه‌ره دره‌وشاوه‌که "سه‌لاحه‌دینی ئه‌یوبی"
وه‌رگێرانی: عه‌بدوره‌زاق بيمار
پیداچوونه‌وه‌ی: عه‌وف عه‌بدوهره‌حمان "شاخه‌وان که‌رکووکی"
کتیبه‌ی ئاراس ژماره: ١٢٢٩
چاپی دووهم ٢٠١٢
تیریز: ١٠٠٠ دانه
چاپخانه‌ی ئاراس - هه‌ولیر
ژماره‌ی سپاردن له به‌رپه‌وه‌به‌رایه‌تی گشتی کتبخانه گشتیه‌کان ١٢٧ - ٢٠١٢
نه‌خشاندنی ناوه‌وه و رازاندنه‌وه‌ی به‌رگ: ئاراس ئه‌کرهم
پیداچوونه‌وه و رینوووسی به‌گرتوو: به‌دران ئه‌حمه‌د حه‌بیب

پيشه کی

هه ندى ميژوونووسى سهردهمى سه لآحه دين له باسى نه سهركرده هه لآه وتوه دا، به تايبه تى باسى له داىكبوون و پله و پايهيدا وينه و ايان نه خشاندووه كه هه له خهون دهكهن، نه مه بؤ نه وهى له گهل ژيانى دواترى نه ودا بگونجى، هه ندى له و چيرۆكانه كه له بهر رۆشنايى سهردهمى دواتردا هه لآه ستراون به راستى روويان نه داوه.

نه خشاندنى نه م جوړه وينانهش به لآه ي بى هاوتايى نه م پياويه له كو مه لى رهوشتدا كه به و پايه تايبه تى ان گه ياندووه. نه و پياوه، پياوئكى لاپه ره گهش، سهركرديه كى رزگار كه ر و دامه زرينه رى ده ولت بوو. خاچپه رسته دا گيره كه ره كانيش هه زار حيس ببيان بؤ ده كرد، له بهر نه وهى نازا بوو و شه پروانه موسلمانه كانى يه كه خست و نامانجى بويان ديارى كرد، سهره راي نه وهى له بهر چاوى نه وان سهركرديه كى سهر راست و جوامير و سوارچاكي گرنگ بوو...

پى ده چى نه وان هى ژينامه و ميژوو دهنوسنه وه ايان پى باش بى كه قاره مانان به شه و له داىك بين، چونكه له شه وى تاريخدا مروارى زياتر دهره وشيته وه و خه لك به تاسه ي زياتره وه لى دهر وانن. عه ره بيش ده لىن: "فى الليله الظلماء يفتقد البدر = له شه وى تاريخدا مانگ به نرختر ده بى"، هه ر به م واتايه فه يله سووفى گه وره ي نه لمان گوتويه تى: "كونده په پوو لاي نه وروپايبه كان هيمائى ژيرييه. هه روه ها زانراوه كه ناسمان"^۱، كونده په پوو لاي نه وروپايبه كان هيمائى ژيرييه. هه روه ها زانراوه كه پته و ترين بير و ليكدانه وه و جوانترين كرده وه له كاتى تاريخى و تهنگانه دا پهيدا ده بن.

سه لآحه دينيش وه كو نه وه وايه له تار و تهنگانه ترين كاتدا دره وشا بى ته وه و

۱. د. أحمد محمود صبحي، في فلسفة التاريخ، مؤسسة الثقافة الجامعية - الاسكندرية

ل. ۱۹۷۵، ج. ۱۳۰

پێویستییهکی سهردهمی خۆی بووه و وهكو رۆڵه‌ی چركه‌ده‌میکی بزوینه‌ری
میژووێه‌کی سهخت بووه و ژبانی بارته‌قای یه‌ك له‌و ساته‌ نایاب و ده‌گمه‌نانه‌یه‌ كه
زه‌مانه‌ پاش چاوه‌روانییه‌کی تالّ نه‌بێ، په‌یدای ناكات و نایه‌خشیته‌.

به‌لّی، ناكری ئه‌م سه‌ركرده‌یه‌ له‌و ساته‌ میژووویییه‌ دابمالین كه‌ په‌یدای كردووه
چونكه‌ ئه‌گه‌ر سه‌ركرده‌یه‌ك به‌ناوی سه‌لاحه‌دینیش ده‌رنه‌كه‌وتایه‌ دوور نه‌بوو
به‌ناویکی تره‌وه‌ ده‌ریكه‌وێت. مه‌زنیی ئه‌م سه‌ركرده‌یه‌ وه‌ك هه‌ر سه‌ركرده‌یه‌کی تر-
له‌وه‌دایه‌ كه‌ به‌ئاگا بووه‌ له‌و باره‌ میژووویییه‌ تالّی گه‌ل و هاوئاین و كۆمه‌لگه‌یه‌
تیدا ژباون و تێ گه‌یشتووه‌ كه‌ نواندنی رۆلێکی یه‌كلاكه‌ره‌وه‌، كه‌ كۆمه‌لگه‌یه‌
بگه‌یه‌نێته‌ كه‌ناری سه‌ربه‌ستی و سه‌لامه‌تی، پێویسته‌ سه‌لاحه‌دینیش ئه‌وه‌ی كرد^٢.

باشه‌ چۆن ئه‌م پیاوه‌ به‌ لووتكه‌دا هه‌لكشا؟ سه‌ره‌تا چۆن بوو؟ چ دۆخێك
یارمه‌تی دا و پێی گه‌یاند؟ ئایا سروشتی ئه‌وه‌نده‌ نائاسایی تیدا بوو كه‌ له‌ كه‌سی
تردا نه‌بیت؟ یان ئه‌م پیاوه‌ چیی كرد بۆ ئه‌وه‌ی له‌ گشت ئه‌و هه‌موو مه‌لیك و
سه‌ركرده‌ و ئازادانه‌ی ماوه‌ی دوو سه‌ده‌ مملانییان له‌گه‌ڵ (خاچه‌رسته‌كان) كرد،
به‌ناوباگتر بیت؟ بۆچی سه‌لاحه‌دین ئه‌و ناو و ناوبانگه‌ی ده‌ركرد، نه‌ك ته‌نیا له
بازنه‌ی رۆه‌لاتی عه‌ره‌بی ئیسلامیدا، بگه‌ر له‌ بازنه‌ی میژوووی کریستیانی رۆئاوا و
هه‌موو شه‌ره‌كانی خاچه‌رسته‌یدا؟ ته‌نانه‌ت ناوبانگی ئه‌و کاری كرده‌ سه‌ر
دره‌وشاوه‌ییی ناوی دوژمنه‌ خاچه‌رسته‌ به‌ناوبانگه‌یه‌کی -ریچاردی شیردل-
مه‌لیکی ئینگلتیه‌را و سه‌ركرده‌ی به‌ناوبانگترین هه‌لمه‌ته‌كانی خاچه‌رستان
(هه‌لمه‌تی سییه‌م) چونكه‌ سه‌لاحه‌دین له‌ دارشتنی كه‌سایه‌تی ئه‌و مه‌لیكه‌دا
ده‌ستی هه‌بوو. ریچارد له‌به‌رئه‌وه‌ی به‌رامبه‌ر سه‌لاحه‌دین شه‌ری كرد ناوبانگی
ده‌ركرد، نه‌ك له‌به‌رئه‌وه‌ی عه‌كای گرت و كوشتارگه‌یه‌کی نامه‌ردانه‌ی بۆ
موسلمانانی ئه‌م شاره‌ داخست. جا ئه‌م سه‌لاحه‌دینه‌ كێیه‌؟

به‌غدا - ١٩٩٢

٢. بېروانه نامیلکه‌یه‌کی ئیمه‌ به‌ناوی "موضوعان فی التاریخ الکردي"، بابته‌ی یه‌که‌م،
چاپخانه‌ی ئه‌سه‌د - به‌غدا ١٩٧٦

بنه‌ماله‌ی سه‌لاحه‌دین

سه‌لاحه‌دین، یوسف کوری ئه‌یووبی کوری شادییه و له شادی به‌ولاوه ناوی باپیرانی تری نه‌زانراوه^۲. ئین خه‌له‌کان ده‌لێ: زۆر له په‌چه‌له‌کی به‌ره‌بابی ئه‌یووبیم کۆلییه‌وه، دوای شادی ناوی باپیریکی ترم به‌رچاو نه‌که‌وت، هه‌تا زۆر نامه‌م دیت که له‌باره‌ی وه‌قف و مو‌لک و مالّ به‌ناوی شی‌رکۆ (مامی سه‌لاحه‌دین) و ئه‌یووبیه‌وه ته‌نیا نووسرا‌بوو شی‌رکۆ کوری شادی، ئه‌یووب کوری شادی و به‌س. به‌لام هه‌ندی له ئیختیارانی بنه‌ماله‌که‌یان پیمیان گوت: شادی کوری مه‌روانه^۴.

میژوونوسان له‌سه‌ر ئه‌وه رێک که‌وتوون که باوک و که‌سوکاری سه‌لاحه‌دین له (دوین)ه‌وه هاتوون، که شاریکه له‌وپه‌ری ئازهریجان له‌لای ئه‌رانه، ئه‌وان په‌وادین، په‌وادیش تیره‌یه‌که له هه‌زبانی، که هۆزیکه‌ی که‌وره‌ی کوردانه.

پاشان ئین خه‌له‌کان ده‌لێ: مه‌لایه‌کی شاره‌زای خه‌لکی (دوین) پیمی گوت: له‌به‌ر ده‌رگای شاری دوین گوندیک هه‌یه پتی ده‌لێن (ئه‌جدانقان) و گشت دانیش‌تووانی کوردی په‌وادین، ئه‌یووبی بابی سه‌لاحه‌دین له‌و گونده هاتووته دنیا^۵. مه‌لیک

۳. ابن أبي طي الحلبي (میژوونوسیکه‌ی هاوسه‌رده‌می سه‌لاحه‌دینه) کتێبه‌ ونبوه‌که‌ی "کنز الموحدين فی سیره صلاح الدین"، که ئه‌بو شامه‌ی مه‌قدسی له‌کتێبه‌ی "الروضتين فی أخبار الدولتين"، شتی لێ وه‌رگرتووه، چاپخانه‌ی وادی النيل - قاهره ۱۲۸۷-۱۲۸۸ک، به‌شی یه‌که‌م، ل. ۲۱۰ هه‌روه‌ها: ابن خلکان "وفیات الاعیان"، چاپخانه‌ی قاهره ۱۹۴۸، به‌شی ۶، ل. ۱۳۹

۴. ابن خلکان "وفیات الاعیان"، چاپخانه‌ی قاهره ۱۹۴۸، به‌شی ۶، ل. ۱۴۰

۵. هه‌مان سه‌رچاوه، ل. ۱۳۹ هه‌روه‌ها: المقریزی "السلوک لمعرفة دول الملوك"، چاپخانه‌ی دار الکتب المصریة - قاهره ۱۹۳۴، به‌رگی ۱ به‌شی ۱، ل. ۴۲ ابن تغری بردی "النجوم الزاهرة فی ملوک مصر والقاهرة"، چاپخانه‌ی دار الکتب المصریة - قاهره ۱۹۳۸، به‌رگی ۶، ل. ۱۲-۱۳، الحنبلی "شفاء القلوب فی مناقب بني أیوب"، خانه‌ی الحریة بۆ چاپ - به‌غدا ۱۹۷۸، ل. ۲۳

ئەلوعىز ئىسماعىل كورى سەيفولئىسلام تەغتەدكىن كورى ئەيووب، كە دەكاتە
برازاى سەلاخەدىن و دواى باوكى بوو بە سەرورەرى يەمەن^۶، ھەولى دا بۆ خۆى و
بەنەمالەكەى رەچەلەككىكى درۆ ھەلبەستى. "بەلام كە مەلىكى عادل، ئەبوبەكر كورى
ئەيووبى مامى گوئى لى بوو پىتى ناخۆش بوو، نامەيەكى گلەيى و سەرزەنشتى بۆ
نووسى و فەرمانى پى دا كە بگەپتەوھ سەر رەچەلەكى راستى خۆى و واز لەو
ئىشە بەئىنى كە بووھتە مایەى پىكەئىنى خەلك. ئەگەرچى بە قسەى مامى نەكرد،
بەلام ئەم ئىسماعىلە، وەكو سەرچاوە مېژووويىبەكان باسى دەكەن، پىاوتكى گەوجى
بىر ئالۆز بوو و لەگەل سەرباز و سەرلەشكرانى خۆى باش بەرپتوھ نەدەچوو، بۆيە
لى راپەرىن و كوشتيان^۷.

شادى خۆى و خىزانى بە ئەيووب و شىركۆى كورپەوھ لە نىشتمان دەرچوو و
گەيشتە بەغدا و مووسل^۸، پاشان لە تكرىت جىگىر بوو، تا لەوى مرد و لەناو
شارەكەدا گومبەزىك بەسەر گۆرەكەيەوھ دروست كرا^۹.

---

۶. ابن الأثير "الكامل فى التاريخ"، چاپى دار صادر - بىرووت ۱۹۶۶، بەرگى ۱۲، ل. ۱۳.
ابن خلكان: سەرچاوەى پيشوو، بەرگى ۲، ل. ۵۲۴ الحنبلى "شفاء القلوب فى مناقب
بني أيوب"، ل ۲۲
۷. الكامل، ۱۳ / ۱۳۰ وفيات الاعيان، ۳ / ۵۲۴
۸. وفيات الاعيان، ۶ / ۱۴۱
۹. الروضتين، ۱ / ۲۱۱ وفيات الاعيان، ۶ / ۱۳۹ شفاء القلوب، ل ۲۳.

ئەيووبى باوكى سەلاھەدىن

نەجمەدىن ئەيووب لە (جەبەل جور) لەدايك بوو، بەلام لە مووسل گەورە بوو و چووئە خزمەتى محەمەد كورى مەلىكشای سولتانی سەلجوقى، ئەم سولتانه باوهرى پى بوو، كە دیویەتى پیاویكى سەرپاست و ژیر و مېرخاس و ئازایە کردویەتى بە "پارێزگار" قەلای تکریت^{۱۰}.

ئەيووب پیاویكى ئاینپەرور و جوامیر و خیرەومەند و چاکەكەر بوو، زانیانی خۆش دەویست و لەگەل گەورە پیاواندا هەلسوکهوتی دەکرد. زۆر چاک کارباری پاراستنی قەلای تکریتی بەرپۆه برد و دز و پێگرانی پەرت و بلۆه پى کرد، ئیدی زەوی و زار ئاوا کرانوه و گوزەرانی خەلک باش بوو و پێگەکانی ئارام بوون.

پاش مردنی سولتانه سەلجوقییه که لە ۵۱۱ ک/ ۱۱۱۷ ز، سولتان مەسعود لە جیى دانیشت و میر ئەيووبى لە ویلايهتى تکریت هیشتهوه و فەرمانی چاوگیران بە کارباری ناوچهکانی هاوسنوریشی پى دا. بەمە پایەى بەرزتر بوو، بەتایبەتى بەهۆی رەفتارچاکی و دەست و دەم پاکی. "خۆ بەکێک لە ئەهلی زانین بەلایدا تێپەر بووایه، بە پارە و پوول و میواندارییەکی چاک بەرپى دەکرد، کەس نەدەما لە ئاینپەرورانی شارەکهی مووچه و بەراتیان پى نەگەیهنى"^{۱۱}.

رۆژگار سووران و ئەو پێوهندییه دۆستییهی جارانی نیوان بنەماله‌ی شادی و بەهرۆزی سەرەك شه‌هنه‌ی به‌غدا هه‌بوو (که ده‌کاته سه‌ره‌رشتی پاسه‌وانی شار) گرژ و ئالۆز بوو. دواى ئەوهی به‌هرۆز بیستی شێرکۆ پیاویكى ئەوی لە تکریت کوشتوو، داواى لە ئەيووب و شێرکۆ کرد که لە شارەکه بار بکەن، ئەو کوشتنه به‌ته‌واوی نیوان هه‌ردوو لای تیک دا. دەسته و دایه‌ره‌ی به‌هرۆز توانییان زۆر به‌خرابی دلى له‌وان کرمى بکەن و پێیان گوت بێدەنگ بوون له‌و کاره

۱۰. قەلپارێز، واته: والى. وفيات الاعيان، ۶/ ۱۴۲

۱۱. الروضتين، ۱/ ۲۱۰.

ئەنجامەكەى بەخراب دەگەرپ، بەتایبەتى كە خەلكى تكريت زۆر باش ھۆگرى ئەيووب بوون: "دلى دانىشتووانى بۆلاى خۆى راكىشاوه"^{۱۲}. ھەندى كەسپىش چوونە لاى بەھروز بە ئازايەتى و دەست و قامى شىركۆ تۆقاندىان، كەوا خاوەن عەشىرەتتىكى گەرەپە و لەوانەپە لە دوارۆژدا كىردەوہىكى خراب بنوئى. بۆپە دەبى زوو داوا لە ئەيووب و شىركۆ بكات شارەكە بەجى بەئىلن.

دوو كورەكەى شادى، زۆر دانەمان بۆ جىپەك خۆيان و خىزانىان رووى تى بكن و گورج عىمادەدىن زەنگى ئەتابەگ كورى ئاق سەنقەرى سەرورەرى مووسلىيان بەبىردا ھات، كە ومختى خۆى ئەيووب پىاوتىپى لەگەل كىردبوو، لەو دەمەدا كە خۆى و ھەقالانى لە بەردەم سوولتان مەحموددا شكان و دنيايان لى بەرتەنگ بوو و پەنایان برده بەر تكريت.. عىمادەدىن زەنگى برىندار بوو، پزىشكان لە تكريت برىنەكانىان چارە كرد، ۱۵ رۆژ ماپەوہ و بە پىا و بەخۆراك و كەلپەلى پىويستەوہ بەرى كرا و بەرەو مووسل كەوتەرى، شىركۆ لە روويارى دىجلە پەراندىەوہ. "زەنگى ئەو پىاوتىپەى ئەيووب و براكەى لەبىر نەچوو، بۆپە دەست و دىارى و رووى خۆشى لى نەبرىن." ئەمە يەكەم بەپەگگەيشتنى عىمادەدىن و دوو براكە بوو، ھەر بۆپەش ھەردوو برا بەبى دووللى دواى دەرکردنىان لە تكريت روويان لەو نا. دوو برا و خىزانەكانىان خۆيان بۆ رۆيشتن ئامادە كرد و دانىشتووانى شار زۆريان پى ناخۆش بوو ئەيووب لەناويان دەرچىت، بۆپە كەس نەما بۆ بەرى كىردنىان لە شار دەرئەچىت و بۆ خەمى جىابوونەوہيان نەگرى^{۱۳}.

سەرچاوەكانى مېژوو دەلېن كە چارەنووس واى خواست لەم شەوہدا ژنەكەى ئەيووب مندالى ببى، ئەيووب رەشپىنانە لەم مندالىوونەى روانى و بەشومى زانى، ناوى نا يوسف. ئەو يوسفە بوو كە دواى بوو بە سەركرده بەناوبانگەكە: "سەلاحەدىن يوسفى كورى ئەيووب" ھەرەكو خۆى بە ئەيووبى ئارامگر زانىوہ، يەعقوبى ئارامگرش يوسفى پىغەمبەرى بووہ.

كە ھەوالى دەرکردنى ئەيووب و براكەى لە تكريت پى گەيشت، عىمادەدىن زۆرى پى خۆش بوو كە روويان كىردووتە مووسل، فەرمانى دا بە رىز و شكۆوہ پىشوازى

۱۲. ھ.س. ۱۰/۲۱۱

۱۳. ھ.س.

بکریڼ. پاشان زۆر بهخپری هینان و میواندارییهکی چاکی کردن و له شارهزور ناوچهیهکی باشی پتیاڼ دا. ئەمهش له دهرووبه‌ری سالی ۳۳ک/ ۱۳۸ز بوو.

وا دیاره جووته‌برا کارامه‌یی و دلسۆزییهکی باشیان له پشتگیری حوکمی عیماده‌دین زهنگیدا پتیاڼ داوه بۆیه عیماده‌دین که له سه‌ره‌تای سالی ۲۴ک/ ۱۳۹ز به‌عله‌به‌کی گرت ئەیووبی کرد به پارێزه‌ری قه‌لاکه‌ی و یه‌کتیک له ناوداره گه‌وره‌کانی ده‌وله‌تی زهنگی.

عیماده‌دین له کن قه‌لای جه‌به‌ر کوژرا و ده‌وله‌ته‌که‌ی له نیوان دوو کوره‌که‌یدا کرا به دوو به‌ش، به‌شیک له مووسل بۆ سه‌یفه‌دین غازی و به‌شیک له حه‌له‌ب بۆ نووره‌دین مه‌حموود و تخووبی نیوانیان رووباری خابوور بوو.

ئەیووب و شێرکۆ له‌م شاره‌ جێگیر بوون، وه‌ختیک کورانی نوغته‌کین که حوکمرانی دیمه‌شق و ده‌رووبه‌ری بوون ویستیان له ئەنجامی دووبه‌ره‌کی و هه‌رای نیوان کورانی عیماده‌دین زهنگی، به‌عله‌به‌ک له ده‌ستی نووره‌دین مه‌حموود ده‌ربه‌پتین، ئەیووب ده‌یزانی که له‌شکری قه‌لاپاریز بی هیزه و کورانی عیماده‌دین خه‌ریکی هه‌رای ناوه‌خوێنان و شاره‌که‌ خۆی له‌به‌ر هێرشێ کورانی نوغته‌کین ناگریت، بۆیه به‌رامبه‌ر به وه‌رگرتنی ۱۰ گوندی ته‌نیشته‌ دیمه‌شق شاره‌که‌ی به‌بی شه‌ر به‌ده‌سته‌وه‌ دا. زۆری پێ نه‌چوو، بۆ دیمه‌شق باری کرد و له دیوانی ئایبه‌کی کورپه‌ گه‌وره‌ی نوغته‌کین دامه‌زرا، ئەمیش ئەیووبی له‌خۆی نێزیک کرده‌وه و له تۆله‌ی کرده‌وه‌ی چاکی، پاداشتی دایه، تا کردی به سه‌رله‌شکری هیزه‌کانی شام.

هه‌رچی شێرکۆ‌شیه، له حه‌له‌ب لای نووره‌دین مه‌حموود مایه‌وه و گه‌لێک دلسۆزی و ئازایه‌تی نواند، بۆیه نووره‌دین مه‌حموود کردی به سه‌رله‌شکری هیزه‌کانی حه‌له‌ب. پێوه‌ندی نیوان سه‌روه‌ری حه‌له‌ب و سه‌روه‌ری دیمه‌شق ئالۆز بوو. جاروباریش به‌شه‌ر ده‌هاتن و هه‌ولیان ده‌دا موڵک و زه‌وی و زار له‌یه‌که‌تر به‌چرن، ئەوه‌بوو ده‌سه‌لاتی نووره‌دین مه‌حموود په‌ره‌ی سه‌ند و بیری بۆ ئەوه‌ چوو هه‌موو به‌شه‌کانی شام بخاته سه‌ر میرنشینییه‌که‌ی خۆی و به‌ره‌یه‌کی به‌هیز پیک په‌ینتی تا په‌لاماری بنکه‌کانی خاچه‌رستان بدات... ئەوسا له کۆتاکانی سالی ۴۷ک/ ۱۱۵۴زدا به سه‌رکردایه‌تی شێرکۆ له‌شکریکی نارده سه‌ر دیمه‌شق و گه‌مارۆی دا، سه‌رله‌شکری هیزه‌کانی دیمه‌شق که ئەیووب بوو، خۆی بۆ به‌ره‌نگاری

و پاراستنی دیمه شق کۆکردهوه.

بئی گومان ئه وهی رووی دا کارێکی ساده نه بوو، ههردوو برا نه یانویست دژی به کتر بوهستن و سۆز و خۆشه ویستی دلیان نه وهکا به کتر تووشی مه ترسی بکن- که وته مملانی له گه ل هیزی ئه رکی سه رشان و دلسۆزیان بۆ شانشینه که نه وهکا به ریککه وتنی ژیر په رده له گه ل به کتردا تاوانبار بکړین - له وانه شه هه لویستی ئه یووب سه ختتر بوو بیت، چونکه خۆی و له شکره که ی به رامبه ر به له شکرى نووره دین مه محمودی کورى ئه و عیماده دین زهنگیبه وه ستابوون که خۆی و شیرکۆی برای دواى دهر به دهری له تکريت گرتوه و په نایانی دا و میوانداریانی کرد، سه رباری ئه وهش دهیزانی له شکرى دیمه شق ناتوانی ماوه یه کی زۆر خۆی له بهر په لامارده ر پابگریت، بۆیه بریاری دا له گه ل برا که ی بکه ویته و توویژ به لکو پیک بکه ون و به بی خوین پڑان کیشه که به بریته وه و ئه م هیزانه بۆ لیدانی خاچه رستان به کار به یین.

دانوستاندنی نیوان دوو برا که نیزیکی ههفته یه کی پی چوو، له کۆتادا ریک که وتن که دیمه شق خۆی به دهست نووره دین مه محموده وه بدات، ئه ویش به کسه ر ئه یووبی کرد به سه روهری شاره که و بوو به یه کیک له میر و سه روهره کانی ده ولته تی نووره دین مه محمود و نیزیکتین که سانی. هه ندی میژوونووس باس ده کن که پله ی ئه یووب له کن سه روهری هه له ب له پله ی شیرکۆی برای، که پیش له شکرى (مقدم) هیزه کانی هه له ب بوو، به رزتر بوو، ئه یووب لای نووره دین ئه وهنده به ریز بوو که له مه جلیسی ئه ودا به بی ئه مری خۆی که س دانه دهنیشت ئه یووب نه بیت، ئه وانی دیکه ی وهکو شیرکۆ و که سانی تر ده بوو به پیوه بوهستن هه تا فه رمانی ددا دابنیشن^{۱۴}.

گرتنی دیمه شق له لایه ن نووره دین مه محموده وه خالی وه رچه رخانه ی گرینگ بوو له میژووی شه ره کانی خاچه رستاندا، چونکه دواى ئه م هه نگاهه، شام به سه رۆکایه تی نووره دین یه کی گرت، هه ر له (ره ها) له باکوره وه تا حۆزان له باشوور، بوو به ده ولته تیکی یه کگرتوو، پایه ته خته که ی دیمه شق بوو، له سه ریکی

۱۴. د. سعید عبدالفتاح عاشور، الناصر صلاح الدین یوسف، قاهیره ۱۹۶۵، ل. ۶۹، له دستنووسی نوهری وه رگرتوو "نه ایه الأدب"، به رگی ۲۵، ل. ۱۸۰

تریشه وه گرتنی ئەم شاره جوۆره هاوسهنگییهکی له نیوان هیزهکانی ئیسلام و هیزهکانی داگیرکەری خاچپەرست له شامدا دروست کرد، چونکه ئەگەر خاچپەرستهکان هه‌موو که‌ناراوه‌کانی شامیان، له ئیسکه‌نده‌روون (ئه‌نتاکیه) له باکو‌روه هه‌تا غه‌زه له باشوور داگیر کردبیت، ئەوا نووره‌دینیش دیمه‌شقی خسته سهر ده‌وله‌ته‌که‌ی و حوکمیکی لایه‌نگری دوژمنی له‌ناو برد و باشووری ولاتی شام و ناوچه‌ی جزیره‌ی فوراتی هه‌تا رووباری به‌رده‌دا خسته ژیر چنگی هیزێکی یه‌کگرتووی نیشتمانییه‌وه^{١٥}.

ئیترا تا ئیره، با ده‌ست له باسی دوو براکه هه‌لگرین و هه‌ول بده‌ین باسی ژینامه‌ی سه‌ریازیکی گه‌نج بکه‌ین که یوسفی کوری ئه‌یوووه و له باوه‌شی خیزانێکدا په‌روه‌رده بوو دوو سه‌رکرده‌ی گه‌وره‌ی وه‌های تیدا هه‌لکه‌وت که ده‌ستیکی بالایان هه‌بوو له هه‌ردوو شاری حه‌له‌ب و دیمه‌شقددا له شام. پاش تک‌ریت و موصل له عێراق.

---

١٥. عاشور، سه‌رچاوه‌یه‌کی پیشووتر، ل ٥٨.

سه لآحه دین یوسف کوری نه بیروب

سه لآحه دین له سه رده می کدا له شام پی گه یشت خاچپه رسته کان هیتستا به هیز بوون و نیو سه ده به سه ر داگیرکردنی ناوچه ی جه زیره و که نار او هکانی شام و فه له ستیندا، قودسیش له ۱۰۹۶ ک/ ۱۱۴۴ ز لیبانی سه نده وه. خاکی عه رب له و رۆژانه دا تووشی گشت ناوچه که یان له به رده ستدا بوو، میرنشینی (ره ها) نه بیته که عیما ده دین زهنگی سالی ۱۱۴۴ ک/ ۱۱۴۴ ز لیبانی سه نده وه. خاکی عه رب له و رۆژانه دا تووشی کۆمه لیک کیشه و گری و گۆل بوو بوو به هۆی پتوهندی خراپی نیوان سه روه رانی و گومان و دووبه ره کیی نیوانیان. هه روه ها له بهر هه بوونی کۆمه لیک ده ولته و میرنشین له رۆژه لات و رۆئاوای جیهانی ئیسلامیدا. دووبه ره کیش له نیوان ده ولته ی عه باسی له به غدا و ده ولته ی فاتیمی له میسر له و په ری توندیدا بوو. سه رباری ئه مانه ش ده ولته یکی به هیزی موه حیده کان له مه غریب دامه زرا و گیچه لی حوکمرانی عه رب و ئیسلام له ئه نده لوسیش به رده وامیی هه بوو. له به غداش ده ولته ی خه لیفه تی ده کۆشا شکۆی جارانی له دهستی سه لجوقییه کان دهر به یته ت و له مملانییه کی به هیزدا بوو بۆ ژبان دنه وه ی خیلافه ت. شامیش گۆرپانی مملانته ی چه ندان لایه ن و هیز و مهیدانی دووبه ره کیی نیوان خیلافه تی به غدا و قاهیره بوو، سه رباری داگیرکاری خاچپه رسته کانیش که تا راده یه ک، ئه نجامی ئه م هه لوه شان و دووبه ره کییه ی سه ر خاکی عه رب بوو^{۱۶}.

ئه مه باری سیاسی بوو له و کاته دا که بنه ماله ی ئه یوو بییان، راستتر دوو برا که ئه یووب و شیرکۆ، ده ستیان دایه کار له تکریت، پاشان له حه له ب و دیمه شق. که

۱۶. له باره ی هۆکارگه لی شه ری خاچپه رسته نه وه، بروانه: محمد عبدالله عنان "فكرة الحروب الصليبية" له کتبی "مواقف حاسمة في تاريخ الإسلام" ۱۹۶۲ د. جوزیف نسیم یوسف، الدافع الشخصي في قيام الحروب الصليبية، کۆواری کۆلیجی ئه ده بیات - ئیسکه نده رییه، ژماره ۱۶ ی سالی، ۱۹۶۲ د. صالح العابد، الحروب الصليبية - دوافعها وبواعثها المهددة، کۆواری المورد، بهرگی ۱۶، ژماره ۴، ۱۹۸۷.

سه لآحه دین سالی ۲۲ک/ ۱۱۳۸ز له قه لای تکریت له دایک بوو، نیزیکی ۴۰ سال بوو داگیرکه رانی خاچپه رست گه یشتبونه شام و فه له ستین و سه لآحه دین له گۆنگه لی ئه و هات و باته دا گه وره بوو. پاش ئه وهی عیماده دین زهنگی سالی ۲۴ک/ ۱۱۴۰ز به عله به کی گرت و ئه یووبی کرد به والیی شارکه، سه لآحه دین له م شاره دا مندالیی خۆی رابوارد و له بچووکییه وه ئاگه داری مه ترسیی به رده و امی ده سندرژییی خاچپه رستان بوو، دواي ئه وهی بوو به ۱۴ سال و اتا سالی ۴۶ک/ ۱۱۵۱ز ههستی کرد دوژمن په لاماری دهشتی بیقاعی دا که شاری به عله به کی لیه و باوکی به رهنگاریان بوو و به چاوی خۆی دیتی چی روو ده دات و داگیرکه ر چ ویرانییه کی له ناوچه که دا کردووه. پدشتیریش زانیبووی که چۆن له شکری میرنشینی ئه نتاکیا به سه رکردایه تیی میر بوهمه ند (البیمند) کوشتنی (زهنگی)ی به هه ل زانی و هی رشی برده سه ر پارچه کانی باکور و ناوهندی ولاتی شام، ئه و میره خاچپه رسته عه سکه ری خۆی کرده دوو به ش، به شیکیی به ره و هه ما به ری خست و به به شه که ی تر په لاماری هه له بی دا و ویرانکاریی خسته وه. ئه وسا بق تۆله سه ندن شیرکو به له شکری هه له به وه په لاماری (ئه رتاح)ی داگیرکاری دا. بئگومان ئه م رووداوه و رووداوه گه لیکیی تر کاریان له دهروونی یوسفی لاو کرد، که وا له دهرووی به ریکدا په روهرده بوو ململانیی نیوان خاوه ن خاک و داگیرکه ر توند و به تاو بوو. یوسف له دیمه شق لای باوکیه وه چووه لای مامی له هه لب، له ویش مامی پدشکیتشی نووره دین مه محمودی کرد. ئه ویش قبوولی کرد و مولک و ئاوابیی باشی پی دا^{۱۷}.

خاچپه رسته کان، سه ره رای ئو گورزانه ی نووره دین مه محمود له بنکه کانیانی سه رواند، به هیز بوون، به لکو هه ر ده رفه تیکیان شک ببردایه خاکی تریان داگیر ده کرد. ئه وه بوو سالی ۴۸ک/ ۱۱۵۳ز شاری عه سقه لانیان داگیر کرد^{۱۸}. بئگومان ئه م داگیرکردنه سه لآحه دینی زۆر تووره کرد و نازاری دا و ئاستی

۱۷. الروضتین، ۱/، ۸۴

۱۸. عه سقه لان شاریکی فه له ستینه، که وتووه ته سه ر که ناری ده ریای ناوه راست له نیوان غه زه له باشووره وه و یافا له باکووره وه، له بهر جوانی و خویشیی ناسناوی "بووکی شام"ی پی درابوو. یاقوت الحموی، معجم البلدان، خانه ی صادر و خانه ی بهیرووت ۱۹۵۷-۱۹۵۷، بهرگی، ۴، ل. ۱۲۲

هۆشيارى بهرز كردهوه، بهلام هيچى بۆ نه دهكرا، دهبوو دان بهخویدا بگرئ و چاو له نوورهدين مهحموود بېرئ كه چهند جار ههولئ دا عهسقلان رزگار بكات و بوئ نهكرا. ئەم شاره هەر به داگیركراوى مایهوه ههتا سه لآحهدين سالى ٨٣هـ/ك/ ١٨٧٧ز رزگارى كرد وهكو دواتر باسى دهكەين. داگیركردنى عهسقلان مایهه بیرهوههه تال و ناخوشى وا بوو كه له سههر پهردهى هۆش و زهينیدا برپارهكانى دواروژيان نهخشاند. سه لآحهدين به چاوڊيرى ههردوو سههركرده بهخپو كرا، باوكى له بهعله بهك و ديمه شق، ماميشى له ههلب و له سيبهههه سههركردهه گهوره نوورهدين مهحموود. شيركووش يه كه ناودارى سههركرديه تى سوپا بوو له دهوله تى نوورهديندا، به رادهيهك ئيبنوئه سىرى ميژوونوسى ئەو سههردهمه، دهلئ: ئەسه دهدين شيركوو گه وره ترين ميرى نوورهدين بوو، پلهى هينده بهرز بوو، واى لئ هات دهتگوت هاويه شى ئەوه له مهلي كايه تيدا^{١٩}. نوورهدين بئ پرس و راي ئەو شتيكى نه دهكرد^{٢٠}.

له ههوارهكانى ديمه شق و ههلب و بهعله بهكدا، يوسفى لاو فيرى تهكنيكى كوشتار و شهروانى بوو، زور جوړ زانستى مرؤفانهى خویند و بهو پتیه كه كورى والى ديمه شق و برازای سههركردهه هيزهكانى ههلبه زانايانى سههردهم پتیه وه خهريك بوون و بايه خيان پئ دا. قورئان و ههديس و شهري خویند، سههبارى تهكنيكهكانى سوارچاكى له يارى چه وگان ٢١ و هونه رهكانى ترى رۆلهكانى چينى كاربه دهستان. له بهردهستى ههنديك مهلاى گهوره و زانای ولاتى شام دههسى خویند، بهلام ههزى له كتبهكانى فهلسهفه و مهنتيق نه دهكرد^{٢٢}. له وانه شه هوى ئەمه جوړى پتیه هيشتنى سههه بارانهى بئت كه وا دهخوارتت له كاتى گرژى و تهنگانه دا گورج برپار بدات و چاوهروانى بئنه وهههه و وتووئژ و بيروپراى جياواز نهكات. ههه بهم جوړهه گوئى نه دههه به قسهه ئەستهه ره ناسان (مونه جيم).

١٩. ابن الأثير، الباهر في تاريخ الأتابكي، خانهى الكتب الحديثه - قاهيره ١٩٦٣، ل ١٦٨.
 ٢٠. ابن قاضي شهيه الأسي "الكواكب الدرية في السيرة النورية"، خانهى الكتب الجديده - بهيرووت ١٩٧١، ل ٤٢-٤٣.
 ٢١. چه وگان: ياربههكى كوئى رۆژهه لاتيهه، تيايدا ياريكههه به سواری ئەسهههه وه بهه گۆچانى درئ له توپى دارين دههه.
 ٢٢. الروستين ٢/٢١٩، شفاء القلوب، ل ٦٢.

سه لآحه دین دواى گه رانه وهى له گه شتى يه كه مى بۆ ميسر^{۲۳}. كه ته مه نى ۲۸ سال بوو له سالى ۱۶۰هـ/ك / ۱۱۶۵زدا بۆ هاوكارى كردنى باوكى له سه رۆكايه تىي پۆلىسى ديمه شق دامه زرا، كاربارى سه رۆكى پۆلىسيش پاراستنى هيمنى و سيستم و ريكخستنى باج كوكردنه وه بوو. سه لآحه دین زۆر ليها تووانه ئه ركى خۆى راپه راند، به جوړيك كه وته بهر دللى شاعيران كه قه له مى پيا به لگوتنيانى خسته كار، شاعيريكيان ناوى (عه رقه له ي كه لى) يه كه سالى ۱۱۷۱هـ/ك / ۱۱۷۱ز مردوه، گوتويه تى:

رويدكم يا لصوص الشام فاني

لكم ناصح في مقالي

و اياكم من سمي النبي

يوسف رب الحجا والجمال

فذاك مقطّع أيدي النساء

وهذا مقطّع أيدي الرجال^{۲۴}

(ئهى دزينه ي له شامى، ئارامتان بى من ئاموژگاريتان ده كه م، وريابن له هاوانوى پيغه مبه ر، يوسفى ژير و جوان، ئه ويان ده ستى ژنانى برى، ئه ميان ده ستى پياوان ده برتت.)

به م جوړه پياو ده توانى ژيانى ئه و لاوه له و ماوه يه دا بينتته بهر چاوى خه يال، له هه واره جوانه كانى شام و به چاوديرى و سوژى باوك و مامى، له به عله به كى پر باخ و ره زدا ده گه را و له دم روپارى پر له داروبارى به رهدا و به خو شگوزهرانى ده ژيا.

سه رى له سوخته خانه و قوتابخانه كانى ديمه شق ده دا تا له زانسته كانى ئيسلام به هره وه ربگرئ، پاشان روو ده كاته ده شت و بيا باني كاكي به كاكي شام و له سه ر سوارچاكي و راو و رمبازى مه شق ده كات و زۆر چاك لى سهرده كه وىت. به پئويستيشى ده زانى بچيته كوړى مزگه وتى ئه مه وى و كوئى له وتارى شيخه

۲۳. له لاپه ره كانى داهاتوودا، باسى هه رسى هه لمه ته كه ده كه ين.

۲۴. سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان، چاپى حيدر آباد الدكن، هيندستان ۱۹۵۱، به شى ۱،

به رگى ۱، ل. ۲۵۲ شفاء القلوب، ل. ۶۶

گه وره كان بگريٽ، وهكو عهبدو لآ كوري محهمه د كوري عهسروون (له ٥٨٥ك/ ١٨٩زدا مردووه). بيگومان ههموو نه وانهي زانيوه و نه زموون و شاره زاييه كي زوري ليان ده سنگير كردووه، له نه جامدا مهردايه تيه كي بي وينه و كه سي تيه كي هه لكه وته ي لى بهرهم هات و ههموو رهوشته نايابه كاني سوارچاكي، نازايه تي، جواميري و رهوشته بهرزي زيتر له ههموو سوارچاكي تر له هه هاتنه دي.^{٢٥}

---

٢٥. قدري قلچي "صلاح الدين الأيوبي رجل غير وجه التاريخ"، أعلام الحرية، خانه العلم للملايين، بيروت ١٩٥٦، چاپي سنيهم، ل، ٣١

ژوانی مهزنی له میسر

هیزی دهستدریژی خاچپه‌رست له که‌ناراوی شام و فه‌له‌ستین و له قودس و ده‌رووبه‌ری جیکیر بوون، به رهوه له ناوه‌پراست و رۆه‌ه‌لاتی ئه‌وروپاوه ده‌هاتن و له گه‌رووی ده‌رده‌نیل ده‌په‌رینه‌وه، ده‌هاتنه و‌لاتی رۆم (ئه‌نادۆل) و له ریگه‌ی باکوری شامه‌وه سنووریان ده‌شکاند و ده‌هاتنه ناو خاکی عه‌ره‌ب. ئه‌م هیزانه‌ش وه‌ک نه‌ریت هه‌لیان ده‌کو‌تایه‌ سه‌ر باکور و باکوری رۆه‌ه‌لاتی ئه‌م و‌لاته، که چ هیزیکی ئیسلامی رووبه‌روویان نه‌ده‌وه‌ستا. به‌لام که زه‌نگیه‌کان له باکوری عیراق و شام و جزیره‌دا ده‌سه‌لاتیان په‌ره‌ی سه‌ند و نووره‌دین مه‌حموود دیمه‌شقی خسته سه‌ر مه‌مله‌که‌تی خۆی -وه‌ک باس‌مان کرد- بزووتنه‌وه‌ی په‌له‌او‌پشتنی خاچپه‌رست له ناوه‌پراستی سه‌ده‌ی شه‌شه‌می کۆچی، دوا‌زده‌ی زاینیه‌وه، ریگه‌ی په‌لاماری گۆری و رووی کرده باشووری رۆه‌ه‌لات، له‌سه‌ر حیسابی میسر و ده‌وله‌تی فاتیمی^{۲۶} و مو‌لکی له خاکی فه‌له‌ستیندا. به‌لام خاچپه‌رسته‌کان هه‌تا هه‌لومه‌رجی ئه‌م ئامانجه گرینگه نه‌گونجا، نه‌خشه‌ی داگیرکردنی میسریان به‌ئه‌نجام نه‌هینا، که ده‌بوو زۆر چاک خۆیانی بۆ ئاماده بکه‌ن، ئه‌مه‌شیان کاتیک بۆ کرا که میسر بوو به پاروویه‌کی نه‌رمه‌قووتی وه‌ها که به بی زه‌حمه‌ت کیشانیکی زۆر قووت بدریت.

له راستیدا باری سیاسی ده‌وله‌تی فاتیمی میسر، پاش ئه‌وه‌ی عه‌سقه‌لانی دوا بنکه‌ی فاتیمیه‌کان له فه‌له‌ستین که‌وته ده‌ست بلدیینی سی‌یه‌می مه‌لیکی به‌یت‌وله‌قدیس (۱۱۴۳-۱۱۶۲) له سالی ۵۴۸ک/ ۱۱۵۳ز، به‌ته‌واوی شله‌ژا. دوژمنان بی ده‌سه‌لاتیی حوکی میسریان به هه‌ل زانی، به‌تایه‌تی مملانی له‌سه‌ر پایه‌ی وه‌زیری و پیلان و ره‌شه‌کوژی و دووبه‌ره‌کی. که وایان کرد چه‌ند خه‌لیفه‌یه‌کی که‌م ده‌سه‌لات بی‌نه سه‌ر کار، (حوکمرانیی) و‌لات که‌وته ده‌ست ئه‌و^{۲۶}. حوکمرانیی فاتیمی له میسر له سالی ۳۵۸ک/ ۹۶۹ز، له سه‌رده‌می خه‌لیفه‌ المعز (دامه‌زینه‌ری قاهیره) ده‌ستی پێ کرد و به خه‌لیفه‌ العاضد سالی ۵۶۷ک/ ۱۱۷۱ز به‌کو‌تا هات.

کهسهی بتوانیت بهسهر بهرهلستانیدا زال بیت، (که زال دهبوو خلیفه دهیکرد به وهزیر) ههتا بوو به باو یهکیک له خوئی رابینئی و چاوی لهو پایهیه ببری و بتوانئی دهسهلات پهیدا بکات و وهزیر بکوژیت. بهکسهه جیی دهگرتوه و دهبووه وهزیر. ئیین ئهسیر گوتهنی "الوزارات صارت لمن غلب"^{۲۷}. ئهم میژوونوسه زیرهکه زیاتر بارهکه روون دهکاتوه و دهلیت: خلیفهکان له دواي پهردوه بوون و وهزیرهکانیش دهتگوت مهلیکن، کهم وا بووه پاش وهزیرول ئهفزهل (سالی ۲۴هک / ۱۱۳۰ز کوژرا) یهکیک بووبیته وهزیر نهگهه له نهجامی شهه و کوشتن و شتی وا نهبوویت.

قازی بههادین کوری شههه دهگپرتیهوه: هپزی میسرریهکان (واته فاتیمییهکان) بریتی بوو له عهسکهه وهزیر که پنیان دهگوت سولتان^{۲۸}. ئهوه بوو ئهفزهلی وهزیر بهدهستی مهئموون بهتایحی کوژرا، بهتایحیش بهدهستی ئهحمدهی کوری ئهفزهلی کوژرا، ئیتر تا حوکمرانیی فاتیمییهکان بهکوژتا گهیشته یهکه بهدهستی یهکتر دهکوژران. ئهم باره ناههمواره کاری کرده سهه ههموو لایهنیکی ژبانی ولات، بهتایبتهی باری ئابووری، نرخی شمهک و خواردههمنی دووچهندانه زیادی کرد، بهتایبتهی نان، روئن، برنج و وای لی هات جگه له ئاشهوانهکان گهنم به کهس نهدهفروشرا^{۲۹}. کار بهوه گهیشته خهک گوشتی که لاکه گهنیویان دهخوارد، پیبوارانیان دهرفاند، گوشتی ئیستر و لهسیداره دراوانیان دهخوارد^{۳۰}. لهناو ئهو لیشاوی خوین و برسیتی و قاتیبهدا (ئههلی) ی برای خلیفهی پتشیووی

۲۷. الکامل، ۱۱/ ۱۸۵.

۲۸. ابن شداد، النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية "سيرة صلاح الدين"، چاپی خانهی میسری، قاهره ۱۹۶۴، ل. ۳۶.

۲۹. المقریزی "المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار" (الخطط) چاپی بولاق ۱۲۹۴هـ، بهرگی ۲، ۲۱۷.

۳۰. المقریزی "إغاثة الأمة"، خانهی ابن الولید، قاهره ۱۹۵۶، ل. ۲۳-، ۲۴ لهبارهی قاتوقری و برسیهتییهکانی میسر له سهردهمی فاتیمییهکاندا پروانه: ابن الصیرفی المصری "الإشارة الى من نال الوزارة" چاپخانهی پهیمانگهی زانستی فرهنسای، قاهره ۱۹۲۴، ل. ۴۳ ههروهه: المقریزی "اتعاظ الحنفاء بأخبار الأئمة الفاطميين الخلفاء"، چاپخانهکانی ئههرامی بازرگانی، قاهره ۱۹۷۱، بهرگی ۲، ل. ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۹، ۱۷۱، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۹۸.

میسر، که له تهمه‌نی ۱۵ سالیدا مرد، بوو به خلیفه، ئەمه‌شیان ۱۱ سالان بوو. ته‌لایه‌ع کورپی پزیکي ئەرمه‌نیی وه‌زیر (که عه‌باسی وه‌زیری پیتشویی کوشت) پلانی ساز کرد و کچی خۆی له خلیفه مندا‌له‌که ماره کرد بۆ ئەوه‌ی به به‌رده‌وامی ده‌ست به‌سه‌ر حوکمدا بگریت. پاشان سالی ۵۵۶ک/ ۱۱۶۱ ته‌لایه‌ع کوژرا و پزیکي کورپی کارباری وه‌زاره‌تی گرته ده‌ست، به‌لام شاور ئەلسه‌عدی والیی شاری (قوص) له سه‌عیدی میسر به‌سه‌ریدا زال بوو، پزیک رای کرد پاشان کوژرا. شاور بۆ ماوه‌ی ۸ مانگ وه‌زیری میسری کرد و له‌ناکاو زرغامی کورپی سواری له‌خه‌می سه‌رکرده‌ی سوپای میسر لیتی هه‌لگه‌رایه‌وه و به‌سه‌ریدا زال بوو، شاور رای کرده شام و زرغام بوو به وه‌زیر. ئەم وه‌زیره‌ش له‌ناوه‌وه و له ده‌ره‌وه‌دا سیاسه‌تیکی کورتبینی په‌یره‌و کرد، بۆیه رۆژ به‌رۆژ گۆله‌ی ولات به‌ره‌و لیژی ده‌چوو، بۆ نمونه بریاری کوشتنی هه‌موو سه‌رکرده‌ لایه‌نگره‌کانی شاورای دا و به‌م کاره زیانیکی گه‌وره‌ی به ده‌زگا‌کانی سه‌رکرده‌یه‌تی سوپا گه‌یاندا.^{۳۱}

ئه‌گه‌ر راستت ده‌وی به‌رده‌وامی ژبانی ده‌وله‌تی فاتیمی له میسر له‌و رۆژگارده‌دا هه‌ر له‌به‌ر ئەوه بوو که هیچ داگیرکه‌ریکی به‌هیزی وا نه‌بوو له ده‌وره‌به‌ری میسرده‌دا زه‌بریکی توندی تی بسره‌وینی و له‌ناوی بیات. ئەم شله‌ژانی باری ناوه‌خۆیه‌ش ولاتی بی هیز کرد، بۆیه هیزه‌کانی بیانی بریان له‌وه کرده‌وه هه‌له‌که بقۆزنه‌وه، چونکه خرابیی باری میسر له چوارچێوه‌ی ناوه‌خۆیی ده‌رچوو و گه‌یشه‌ته بورای ده‌وله‌تان.^{۳۲}

راکردن و په‌نا‌بردنی شاور بۆ شام، لای نووره‌دین مه‌حمود، وه‌کو بریاریک و بوو بۆ کۆتا پته‌هێنانی حوکمی لاوازی فاتیمی به‌ده‌ستی ئەم سه‌رکرده‌یه، شاور داوای لیتی کرد یاریده‌ی بدات تاوه‌کو بگه‌ریته‌وه سه‌ر پایه‌ی وه‌زیرایه‌تی له میسر، به‌رامبه‌ر گه‌لی به‌لینی ئاره‌زوو بزویین و ده‌ستپیتشکه‌ریی چاک، به‌لام نووره‌دین له به‌رامبه‌ر خواسته‌که‌ی شاوردا دوودلیی نواند، چونکه بریاری به‌ شاور نه‌بوو،

۳۱. ابو الفدا "المختصر في أخبار البشر"، چاپخانه‌ی دار الکتاب اللبنانی، به‌یرووت، به‌رگی ۵، ل، ۵۶.

۳۲. د. عبدالقادر احمد الیوسف "علاقات بين الشرق والغرب، بين القرنين الحادي عشر والخامس عشر"، له به‌لافۆکه‌کانی کتیبخانه‌ی العصریه، سه‌یدا - به‌یرووت ۱۹۶۹، ل، ۱۲۵.

لهوهش دهرسا یاریده‌دانی وهزیریکی لهکارخراو بپیته مایه‌ی نهجامیکی تاریک. نه‌مه له‌لایه‌ک، له‌لایه‌کی تریشه‌وه باری خراپی میسر خاچپه‌رسته‌کانی بزواند تا سوپا بنیژن و داگیری بکه‌ن.

سه‌باره‌ت به‌گرینگی ولاته‌که و دهرامه‌تی بی‌پاده‌ی^{۳۳} و بوونی به‌دهرگای باشووری لیوه هاتنی شالوی خاچپه‌رسته‌کان، پاش نه‌وه‌ی هیزه‌پاره‌یوه‌کانی نیسلاام له‌باکوری شام و عیراق دهرگای باکوربان له‌خاچپه‌رسته‌کانی پروم له‌قودس گرت، سه‌رباری نه‌وهش خاچپه‌رسته‌کان به‌تایبه‌تی مه‌لیکی مه‌له‌که‌تی خاچپه‌رست له‌قودس له‌وه دهرسان نورهدین مه‌حموود هه‌لی باری ناوه‌خوی میسر به‌کار بهیژی و داگیری بکات، به‌تایبه‌تی که وهزیری پیشووی میسر هانای بۆ بردووه. هه‌ر ده‌میکیش ده‌سه‌لاتی بگاته میسر، مه‌له‌که‌تی به‌یتوله‌قدیس ده‌که‌ویته نیوان دوو به‌رداشه‌وه، نه‌وشمان له‌بیر نه‌چیت پیشتر فاتیمییه‌کان بۆ رزگارکردنی عه‌سقلان پیوه‌ندیان به‌نورهدین مه‌حمووده‌وه کردبوو، بۆیه نه‌مروۆ له‌هه‌موو رۆژی زیاتر بووه جتی مه‌ترسیی خاچپه‌رسته‌یل.

به‌لی، مه‌لیکی قودس، نه‌مووری به‌که‌م که تازه هاتبووه سه‌ر ته‌خت، خوی بۆ گرتنی میسر ناماده کرد. هه‌تا میژوونووسه‌گه‌وره‌کانی کریستیانی وه‌کو ولیام سوری و میخائیل سریانی^{۳۴} باسیان کردووه که مه‌لیکی پیشووی قودسیش (بلدوینی سییه‌م) سالی ۵۵۵/ک / ۱۱۶۰ز به‌ته‌واوی بیری له‌داگیرکردنی میسر کردووه‌ته‌وه و ناژاوه‌که‌ی دوا‌ی کوشتنی خه‌لیفه نه‌لفایزی به‌هه‌ل زانیوه. به‌لام کارگیرانی میسر توانیویانه له‌پریاره‌که‌ی پاشگه‌زی بکه‌نه‌وه به‌و مه‌رجه‌ی سالانه ۱۶۰ هه‌زار دیناری بده‌نی. نه‌وجا مه‌لیکی تازه به‌بیانوی نه‌وه‌ی میسر ییه‌کان گفتی خویان تا سه‌ر نه‌بردووه خوی بۆ گرتنی میسر ناماده کرد و سالی ۵۵۸/ک / ۱۱۶۳ز هه‌لی کوتایه سه‌ر ناوچه‌ی ده‌لتا، هه‌تا گه‌یشه‌ شاری بلبیس^{۳۵} و

۳۳. رنسیمان "تاریخ الحروب الصلیبیه"، وه‌رگیرانی د.الباز العرینی، چاپی خانه‌ی الثقافة، به‌یرووت ۱۹۶۸، به‌رگی ۲، ل ۶۷۳.

۳۴. د.سعید عبدالفتاح عاشور "الحركة الصلیبیه"، کتیب‌خانه‌ی نه‌نگلوی میسری، چاپخانه‌ی لیژنه‌ی البیان العریبی، چاپی ۱۹۶۳، به‌رگی ۱، ل ۶۸۱.

۳۵. بلبیس شاریکه له‌سه‌ر ریکه‌ی شام، ۱۰ فه‌رسه‌خ له‌فستاته‌وه دووره، یاقوت الحموی، ۱/۴۷۹.

گه مارۆی دا . به لّام زرغامی وه زیری میسر سوودی له لافاوی نیل بینی که هه موو جۆگه و زهویوزار ژێرناو که وتن و هه وڵی دا پلانه کانی ئەمووری سهه نه گرن و ناچاری بکا بکشیته وه بۆ مهمله که ته خۆی له فهلهستینی داگیرکراو.

ئه گهرچی ئەم هیرشه ی خاچپه رستان سهه نه که وت به لّام بۆیان به که لک بوو و له بیده سه لاتیی حوکم و له زۆری خیر و سامان و ئاسان داگیرکردنی میسر ئاگه داریانی کرد . مه لیک ئەموریشی هان دا هه لمه تیکی گه وره تر ریک بخا تا بتوانی بیگرێ . هه وڵ و ته فه لای خاچپه رسته کان ترسی خسته دلّی نووره دین، بۆیه خیرا په لاماری چه ند مۆلگه یه کی خاچپه رسته کانی دا له شام، تا ناچاریان بکات له میسر بکشینه وه .

به م جۆره میسر له کۆتاکانی ده و له تی فامیدا بوو به نیچیریکی به رده ست و پیویست بوو سه ره وه ری شام له گه ل کات و دوژمندا بکه ویته کتبه رکێ و نه هی لّی نیچیره که راو بکات، چونکه ده یزانی هه ر که سیک میسری هه بی دوژمنی پی ده شکینی و ئەگه ر دوژمن میسر بگریت، ده رکردنیان له فهلهستین و شام گرانتتر ده بیت.

هه ردوو لا، شامی و خاچپه رسته کان، خۆیان به ره و میسر ئاماده کرد، نووره دین مه حموود سالی ۵۰۹ک/ ۱۱۶۴ز کارباری سهه رکرده ته ی و ریکخستنی هه لمه ته که ی به شێرکۆی سهه رکرده ی سوپا سپارد بۆ یاریده دانی شاور دژی زرغام له لایه که وه و بۆ پاراستنی ولات له ته ماح و هه لمه ته ی چاوه روانکراوی خاچپه رستان له لایه کی تره وه . هیزه که ی شێرکۆ، جگه له پیاده، هه زار سواری تیدا بوو، سه لّاحه دین یوسفی برازای و شاوریشی له گه لدا بوون^{۳۶} . نووره دین مه حموودیش رووی کرده بنکه کانی خاچپه رستان بۆ ئەوه ی نه هی لّی ری له هه لمه ته که ی شێرکۆ بگرن^{۳۷} .

زرغام که ههستی به مه ترسی کرد هاواری بۆ خاچپه رسته کان برد و گفتی به مه لیک قودس دا که ئەگه ر دژی شاور یارمه تی بدن، میسر بخاته بهر دهستی

۳۶. المقریزی، الخطط، بهرگی ۲، بهشی ۱، ل ۱۵۰.

۳۷. ابن واصل "مفرج الکروب فی أخبار بنی آیوب"، چاپخانه ی زانکۆی فوئادی یه که م، قاهیره ۱۹۵۳، بهرگی ۱، ل ۱۳۸.

ئەوان، بەلام خىرايىيى لەشكرى شىركۆ و لىنھاتوويىيى لەچارەكردنى كارباردا ئەو
هەلەى لە دەستى زىغام سەند، ئەو بوو بەر لە گەيشتنى ھىزەكانى خاچپەرست،
شىركۆ گەيشتە دەلتا و ھىزىكى سوپاى زىغامى بەزاند.

پاش ئەو سەرکەوتنە، شىركۆ بەرەو قاهىرە كەوتە رى، لەوئى زىغام خۆى بى
كەس و بى پشت و پەنا دىت، پىاوھەكانى و خەلكى ميسر لى تەكىنەو، ھەرۆھە
خەلىفەى فاتىمى (ئەل بىللا) كە ھىچى لەدەست نەدەھات دان بەخۆدا گرتن و
چاوەروانىيى ھەل نەبى بۆ دەربىرىنى توورەيى لەو ناپاكى و گۆرانكارىيە
نارەوايانەى لە ولاتدا روويان دەدا. زۆرى پى نەچوو، زىغام وەختى ويستى را
بكات و پەنا بباتە بەر خاچپەرستان ھاتە كوشتن^{۳۸}. ئەمجا شاور جارىكى تر
وھزىرايەتتى كەوتەو دەست.

كىشە و مەملانەيەكى تازە لەنەتوان شىركۆ و شاوردا رووى دا، كاتى شاور
پشتى لەو كەسە كرد كە لە شامەو ھات بۆ يارىدەدانى و واى كرد ميسر لەبەردەم
داگىر كەراندا خۆى بگرت. شاور گەرايەو ھەر خوو جارانى لە بىبەلنى و
نامەردى، ھەرۆھكو مېژوونووسىكى ميسر گوتوويەتى^{۳۹}، كەوتە ئازاردانى خەلك و
ئەو گەفتانەى بە نوورەدين مەحموودى دابوو ھەموويانى لەبىرى خۆى بردەو،
لەمەش زياتر برىارى دا ئەو پارەيەى لەسەرى رىك كەوتبوون نەيداتە شىركۆ و
داواشى لى كرد خۆى و سوپاكەى لە ميسر بچنە دەرەو. شىركۆ لە ناپاكى شاور
توورە بوو، لە تۆلەى ئەمەشدا بلبىس و ئەلشەرقىيەى گرت. شاورىش، وھكو
زىغامى پىش خۆى، مىلى لە نامەردى نا و ھاواری بۆ دوژمن برد و بەلنى بە
مەلىك ئەموورى دا ئەگەر بۆ وەدەرنانى شىركۆ يارىدەى بدات پارەيەكى زۆرى
دەداتى.

مەلىكى خاچپەرست بە پەرۆشەو بەپىرى داخوازيى شاورەو ھەر چوو و لەشكرى
ئامادە كرد و خۆى سەرگردايەتتى كرد و بۆ داگىر كەردنى ميسر و گەمارۆدانى
ھىزەكانى شام لە ھەموو لايەكەو بەرئى كەوت. شىركۆ ھىشتا ھەر لە كىن بلبىس

۳۸. ابن العديم "زبدة الطل من تاريخ حلب"، چاپخانەى كاتۆلىك، بىرووت ۱۹۵۴، بەرگى
۲، ل، ۳۱۷ ابن خلکان "وفيات الاعيان"، ۲/۴۴۲.

۳۹. ابن تغرى بردى "النجوم الزاهرة": ۴/۳۴۷.

دای کوتابوو، کهوته ناو ئه و داوهی ئه مووری و شاور بۆیان نایهوه و له توانیدا نه بوو سوپای ههردوو لا ببه زینتی، بۆیه له گه لیاندا ریککهوت که هیزی ههردوو لا له میسر دهرچن، شاوریش به لینی دا که ۳۰۰۰ دینار بداته شیرکوۆ. مه لیکه خاچه رستیش سهیری کرد ده بی به ریک کهوته که قایل بیت و له میسر دهرچیت، چونکه هیزه کانی نوورهدین مھموود زۆر به تاو په لاماری بنکه کانی خاچه رستانیان دها له مهمله که تی بهیتوله قدیس بۆ ته نکردنی ته و ژمی هیزی دوژمن له سه ر شیرکوۆ و ری نه دان به سه رکه وتنی دوژمن له پلانی داگیرکردنی میسر دا .. بۆیه بوو ئه مووری خاکی میسری به جی هیشته.

وهکو سه رنج دهریت له و هه لمه ته دا رۆلی سه لاهه دین زۆر پروون نییه و ناتوانین باش دیاریی بکهین، ئه گه رچی به هادین ئین شه داد، ژینامه نووسی سه لاهه دین و نووسه رانی تریش، ده لین که له و هه لمه ته دا سه لاهه دین جی باوه ری مامی بووه و مامی بی پرس و رای ئه و بریاری نه داوه، چونکه ده دیدت بیر راست و لیکدانه وهی دروسته و ئه نجامی کاری سه رکه وتوانه یه^{۴۰}.

هه رچۆنیک بیت، ساخ بووه ته وه که چوونی له گه ل مامی له م هیرشه دا و ناگه داریی له باری میسر و تیکه ل بوونی به گیتاوی ئه زموونی سه ختی سوپا، به هره ی شه روانانی مشتومال دا و شوینه واریکی قوولی له ده روونیدا به جی هیشته و ئه زموون و دنیا دیده یی له لا زیاد کرد.

هه ردوو لا، شامی و خاچه رست، به دهستی به تال له میسر گه رانه وه، به لام هه ردوو لا له گرینگی میسر و شوینی بایه خدار و هوکمه بیته یزه که ی دلنیا بوون. هه ردوو لاش خۆیان بۆ گه ریکی تر ناماده کرد و هه ریه که له په لپ و بیانوو ده گه را بۆ ئه وه ی گه رانه وه ی بۆ میسر ئاسان بکات. هه روه کو میژوونووسانی ئه و سه رده مه ش باسیان کردوه، شیرکوۆ که له میسر دهرچوو له شام دای کوتا و مشووری چوونه وه بۆ میسری ده خوارد، تاکو ئه و خاکه نه که ویتته ژیر چنگی خاچه رستان و ئه رکی رزگارکردنی فه له ستین و که نارای شام سه ختر نه بی، چونکه مه ترسیی داگیرکردنی میسر له مه ترسیی داگیرکردنی قودس که متر نابیت. بۆیه (گه رانه وه) بووه خولیا ی سه رکرده کانی شام، هه رچی نوورهدین

۴۰. النوادر، ل، ۳۷.

معمووده، شێرکۆ و گهوره پیاوانی دهولتیش له گه ئیدا - وای به چاک دهزانی په له نه کهن نهوهکو هیزهکانی شام له نیوان باکور و باشووردا په رت بن، له بهرئهوهی دۆخه که له ولاتی شام خۆشیدا وریایی و ئامادهیی زۆری دهووست.

به لام هه ر که سهروههه شام دهرفهتی بۆ پیک کهوت فهرمانی به سه رهلهشکره کهی و برازا کهی دا که ئامادهی گه ری دووم بن، ئه مهش پاش نیزیکی سی سال له هیرشی یه کهم، واته له ۵۶۲ک/ ۱۱۶۷ز، کاتیک خه لیفه خۆی هاواری بۆ نوورهدین معموود هینا و پپی راگه یاند که شاورى وهزیر یه کلا یه نه دهستی به سه ر کارباردا گرتووه و زۆر و سته مکاری بی سنووره و خوینى زۆری پشتووه. ئه مجاره شێرکۆ سوپایه کی دوو ئه وهندهی جاری پیشووی پیکه وه نا^{۴۱}.

شێرکۆ لیکى دایه وه له وانیه شاور جاریکى تر په نا بۆ ئه مووری بباته وه، بۆیه هیرشی نه کرده سه ر قاهیره نه وهکو هیزى خاچه رست و هیزى شاور گه مارۆی بدن و له نیزیکی (جیزه) هوه له نیل په ریبه وه و سوپای خۆی له به رى رۆه لاتى نیل، به رامبه ر به فستات (قاهیره ی کۆن) دامه زراند.

لیکدانه وه که ی شێرکۆ له جیى خۆی بوو، به ئی شاور بۆ جاری دووم هاواری لی هه ستا و داوای له مه لیکى خاچه رست کرد فریای بکه وئ. ئه ویش خیرا خۆی پیک خست کرد بۆ گرتنى میسر. به لام پیشه کی داوای کرئ و نرخى ئه و فریا که وتنه ی له شاور کرد، که ده بی په یمانی مۆر بکات به ر له شه رکردن دژی شێرکۆ و ده رکردنى له ولات، خه رجى و نرخى هیرشه که ی بداتى. شاوریش په یمانى دا ۴۰۰ هه زار دینارى بداتى، نیوه ی ئیسته و نیوه شی داوای شه ره که. شایانى باسه ئه م پیکه وتنه وای گه یاند که داگیرکردنى میسر له لایه ن خاچه رستانه وه بوو به کاریکی په سمى و بوونه پارێزگارى میسر و خیلافه تی فاتیمی.

ئه مووری خه ریک بوو له رووبارى نیل بپه رته وه و له گه ل سوپای شاور پیکه وه په لامارى شێرکۆ بدن که له به رى رۆئاوای رووباره که دامه زرابوو. شێرکۆ هه ستى به مه ترسی هه لۆسته که کرد، بۆیه ئه وپی به جی هیشته و رووی کرده (سه عید)، به لام هیزى هه ردوو لا داوای که وتن و نیزیکی شارى ئه شموئین، ۱۰ میل له دوورى شارى (منیا)، به رهنگارى یه ک هاتن و له جومادای ئاخیره ی ۵۶۲ک/ نیسانى

۴۱. الکامل: ۱۱/، ۲۲۴ الباهر: ۱۳۲.

١١٦٧ز شهري (البابین) پرووی دا. لهم شهريهدا سه لآحه دین که سه رکردهی (قلب) سویاکه بوو دهوړیکي دیاری هه بوو. سویای شام توانی - سه ره پای زوری و گه ورهیی، سویای خاچپه رست هیزه هاوبه شه که ببه زینتی. نه مووری جاریکی تر خوی کۆ کرده وه و له نیژیک فستات دامه زرایه وه. نهو سه رکه وتنه ی شترکۆ له بهرچاو میژوودا زور سهیر بوو، چۆن دوو هزار سوار ده توان له شکری میسر و فهرنگه کانی که ناراو ببه زینتی^{٤٢}؟

نهمهش به شانازییه کی گه وره ی نهفسه ری لاو سه لآحه دین ده ژمی دردی، بو نهو وهکو ده رسیکی گرینگ بوو، شار هزای بنه واکانی خوړیکه خستنی گشتی سویا و پهیره ی شه ری لی ده و هه لی (کر وفر) بوو و ته کنیکه کانی سهریان له دوژمن شتواند^{٤٣}.

شترکۆ بو چینه وهی بهری سه رکه وتنه که ی به ره وژوور چوو تا ئیسکه ندهریه ش بگریت، له ویدا سه رکرده و خه لکی شار به گهرمی به پیره وه هاتن و تووره یی خویان له ریکه وتنی وه زیری ولات له گه ل داگیرکه رانی خاچپه رست ده بری و بیزارییان له بده سه لاتی حوکی میسر پشان دا، بویه ده رگای شاریان بو کرده وه تا دنیا و به ریزه وه بیته ناو شار. شترکۆ ویستی ئیسکه ندهریه بکاته بنکه ی کاری شهروانی و کارگریی خوی و یه کی له کۆشکه کانیسی کرد به گرتیکه^{٤٤}. به لام وای به چاک زانی، ئیسکه ندهریه به جی بهی لی و سه لآحه دین له جی خوی بکا به سهروه ری شار و، گوتی: من ناتوانم خۆم له م شارهدا گیر بکهم. بریاری دا به هیژیکه وه بچیته سه عید، نهو بوو دهستی به سه ردا گرت و کهوته کۆکردنه وهی پاره و سامان بو بژوی سویاکه ی^{٤٥}.

هه رچی خاچپه رستانیش بوون لی نه گه ران سه لآحه دین به سه سیته وه و ئیسکه ندهریه وهکو پارویه کی نه رمه قووت بو دوژمنه که یان به جی بهی لی، بویه له

٤٢. الکامل: ١١/٣٢٦، الذهبي "العبر في خبر من عبر"، چاپخانه ی حکومتی کوهیت ١٩٦٣، بهرگی ٤، ١٧٦٦.

٤٣. د. سعداوي، نغير حسان "التاريخ الحربي المصري في عهد صلاح الدين"، کتیبخانه ی النهضة المصرية، قاهرة ١٩٥٧، ١١٦، ١١٦.

٤٤. الروضتين، ١/١٦٨.

٤٥. ه.س: ١/١٤٥.

فستاتوه بهرهو ئیسکه ندهرییه هه لکشمان، تا گه مارۆی بدن. سه لاهه دین ئەم هه والهی به مامی گه یاند، شپێرکۆش سه عیدی به جی هیشته و به هاواری برازا که یه وه چوو.

مانه وهی سه لاهه دین به ته نیا و سه رکردایه تیکردنی سوپا هه لیکێ چاک بوو زۆر ته کنیکی کارگێری و حوکمرانیی فیر کرد^{٤٦}.

له ئەجامدا ههردوو لا بۆیان نهکرا کارهکه یه کلا بکه نه وه، بۆیه -جاریکی تر- بریاریان دا به ریکه وتن ههردوو لا میسر به جی بهیڵن و دیلهکانی شه ر ئالوگۆر بکهن. ئەم کرده وه بهش به سه رکه وتنی شاور ده ژمێردرا، به لام ئەموری پیتی لئ داگرت و وتی له میسر ناچمه دهره وه تا ده سته که وتیکی دارایی و به ششی شپیرم به رنه که ویت، داوای کرد مه مله که تی به یه توله قدیس به رپرسیاری پاراستنی میسر بیت و هیژیکێ خاچپه رست بۆ پاراستنی دهرگاکانی قاهیره بمینێته وه، (شه حنه) یه کیشیان له میسر هه بی وه کو نوینه ریکی بالای^{٤٧} مه لیکێ خاچپه رست له نه خسه کیشانی کارباری حوکمرانیی میسر دا، سه رباری دانی باجیکێ ١٠٠ هه زار دیناری سالانه به شپوه یه کی به رده وام^{٤٨}.

هه موو ئەم کار و کرده وانه له ولات روویان دها، بی ئەوهی خه لیفه ی فاتیمی دهنگی لیوه بیت، چونکه له و رۆژه وهی حوکم که وته ده ست وه زیره کان خه لیفه هه یچ ده سه لاتیکێ نه ما، وه زیره کان به که یفی خۆیان چییان بویستایه ده بیانکرد، شاوریش به ته واوی به سه ر خه لیفه دا زال بوو بوو. ئین ئەسیر ده لی ئەمه ش مانای وایه له و ناوه دا هه ر شپیرکۆ زیانی پتی که وت و به ده سته به تال له میسر گه رایه وه، سه رباری پتی چه قاندنی خاچپه رستان له زه ویی میسر دا.

به لام له به رئه وهی جله وی کارباری ولات له ده ست رۆله کانی خۆی دهرچوو بوو و ده ولته تی فاتیمی نه یده توانی گرفته کانی حوکمرانی چاره سه ر بکات و سوپایه کی

٤٦. علي بيومي "قيام الدولة الأيوبية في مصر"، خانهی الفكر الحديث، قاهیره ١٩٥٢، ل ١٢٣.

٤٧. كارل بروكلمان "تاريخ الشعوب الإسلامية"، خانهی العلم للملايين، بیرووت ١٩٦٥، بقرگی ١، ل ٣٥١.

٤٨. الباهر: ١٣٤. تغري بردي "النجوم الزاهرة": ٥/٣٤٩.

نەبوو ولاتی پی بپاریزیت و کاربەدەستانی بۆ چارەسازی روو له دەرەوه نەکەن. دەبوو یەک لە دوو هیزانە -خاچپەرست یان شامی- له هەولێ گرتنی میسر دا سەربکەوێت.

بۆیە هەردوو لا خۆیان ئامادە دەکرد و له بیانووێک دەگەران (هەر وهکو هێرشەکی دووهم).

خاچپەرستەکان، دواى ئەو تەقەلایانەیان بۆ داگیرکردنی میسر، ئەبولحاسن تەغری بەردی دەلێ "عەرەتی میسر یان دەرکەوت و تەماعیان تێ کرد". زۆری پی نەچوو مەلیکەکەیان هەلیکی نوێی بۆ رەخسا کاتی دیتی شاور -کە دنیای بۆ تەخت بوو- له رووی خاچپەرستانی پارێزەری بەرھەڵستی پێشان دەدا و دوودلە له دانی ئەو پارەیی لەسەری رێک کەوتبوون. چونکە ئەو پارەیه ئەوەندە زۆر بوو کە شانی حکوومەتی فاتیمی داھێزاندا، لەو دەمەشدا دارایی میسر دایە کزی و خەلکە موسڵمانەکی له سیاسەتی دۆستایەتی داگیرکەر توورە بوون. زۆری نەبرد سیاسەتی شاور کەوتەو دژایەتی خاچپەرستان و له بوونیان بیزار بوو. بۆیە ناچار جارێکی تر داواى یارمەتی له سەرۆری شام کرد، بەلکو بیت خاچپەرستەکانی لەکۆڵ بکاتەو. بۆ ئەم مەبەستەش (مەلیکول شوجاع)ی کۆری ناردە لای نوورەدین مەحمود تا بەفریای بکەوێت و خۆشەویستی خۆی بۆ سەرۆر پێشان دا و گوتی ئامادەیه بە بەردەوامی باوەشی میسر بۆ سوپای شام بکاتەو.

له راستیشدا خەلیفە، ئەل، پێش وەزیرەکی هانای بۆ نوورەدین بردبوو "بێ هیزی موسڵمانانی له بەردەم فەرەنگاندا باس کردبوو، چەند کەلافەیهک پرچی ژنانیشی بۆ خستبوو ناو نامەکان و پێی گوتبوو: "ئەمانە پرچی ژنانی کۆشکی خۆمە هاواریان بۆ تۆ هیناوه له فەرەنگان رزگاریان بکەیت"^{٤٩}.

بەو هیوایهی غیرەتی نوورەدین بیزوینت. چەند نامەیهکی تریشی بۆ نوورەدین مەحمود نارد و له نامەکاندا نووسیوی: "وا غوثاه! إحقق دین الاسلام، أدرك أمة محمد صلعم" یا نورالدین یا نورالدین"^{٥٠}. (واتە: ئەى هاوار، فریای دینی ئیسلام

٤٩. الکامل: ١١/٣٣٧.

٥٠. الدواداری "الدر المطلوب في أخبار ملوک بني أیوب"، چاپخانهی عیسی البابی الحلبي، قاهره ١٩٧٢، ل. ٣٠.

بکهوه، به هانای ئوممهتی محمهدهوه وهره، ئەهی روناکیی دین و وهی نوورهدین). جگه لهمهش بهئینی پێ دا که سێیهکی دارایی میسری بدات، با شیرکۆش هەر له میسر بمینتتهوه^{۵۱}.

میرانی خاچپه‌رست لهوه ترسان میسریان لهدهست بچیت و بکه‌وێته دهستی نوورهدین مه‌حمود. بۆیه زۆر به‌توندی مه‌لیک ئەموریان هه‌لپچا هیرشیکی تر پیک بخاته‌وه. ولیهم سوری میژوونوسی ناسراوی خاچپه‌رست واته Guillaume de Tyre گێراویه‌ته‌وه که مه‌لیکی قودس به‌ نابه‌دلی بریاری ئەم هیرشه‌ی دا و تا ئەو دهمه ده‌سته‌برداری ئەو په‌یمانە نه‌بوو که له‌گه‌ل شاوردا به‌ستبووی^{۵۲}.

دیاره مه‌لیک به‌ته‌مای یاریده‌ی ئیمپراتۆری بیزه‌نتاییی قوسته‌نتینییه بوو، له کۆتادا به‌خۆی و سوپایه‌وه به‌رێ کت، هەر که گه‌یشه‌ بلبیس، سه‌ربازانی شاور پووبه‌روویان بوونه‌وه و ده‌رگایان به‌روویاندا داخست. به‌لام هیرشبه‌ران شاره‌که‌یان گرت و خه‌لکیکی زۆریان لێ کوشت و مال و خانه‌یان وێران کردن. میژوونوسی ناوبراو باسی دیمه‌نه دلتەزێنه‌کانی کاره‌ساتی بلبیس ده‌کات و ده‌لێ: "خاچپه‌رسته‌کان به‌شیره‌وه به‌ژوور که‌وتن و هەر که‌سیان تووش بووايه له‌ پیاو و ژن و پیر و مندال ده‌یانکوشت. پاشان هه‌لیان کوتایه‌ سه‌ر مالان و ئەوه‌ی خۆی تێدا مات دابوو کوشتیان و هەرچی به‌رده‌ستیان که‌وت له‌ که‌له‌ل و شتومه‌ک به‌تالانیان برد^{۵۳}.

له‌وه‌خته‌دا که هیرزی شالاهکه له قاهیره نیزیک بووه‌وه، که‌شتیگه‌لی خاچپه‌رستی ناو زهریه‌ی ناوه‌راستیش گه‌یشه‌نه‌ته‌نیس^{۵۴}. به‌لام نه‌یان‌توانی به‌ناو نیلدا شۆر ببه‌وه به‌هۆی ئەو کۆسپ و ته‌گه‌رانه‌ی خه‌لک له‌ رووباره‌که‌یان دانابوو. شاورى وه‌زیریش غیره‌تی ئاینپه‌روه‌ری و نیشتمانی دواى ئەوه‌ی کار له‌ کار ترازای- بزوت، له‌لایه‌که‌وه ئاگری له‌ فستات به‌ردا و له‌لایه‌کی تریشه‌وه کۆمه‌لێ

۵۱. الکامل: ۳۲۷-۳۲۸. الذهبی، العبر: ۱۸۲/۴.

۵۲. له: علی بیومی "قیام الدولة الأيوبية في مصر" وه‌رگیراوه، ل ۱۲۸-۱۲۹.

۵۳. له: علی بیومی، ل ۱۵۴ له‌باره‌ی ئەم پووداوانه‌ پروانه: ابن الاثیر، الکامل، حوادث ۵۶۴، الروضتین: ۱/۱۵۴.

۵۴. ته‌نیس دورگه‌یه‌که له‌ ده‌ریای میسر، له‌ نیوان (فرما) و (دومیات) و له‌ وشکانییه‌وه نیزیکه. یاقوت، معجم البلدان ۲/۵۱.

پاره‌ی دا به مه‌لیکی خاچپه‌رست به‌لکو قاهیره داگیر نه‌کات. ئەم جارەش نوورەدین مەحموود ئەیویست میسر بکه‌وێتە چنگی دوژمنەکه‌ی، یان وه‌زیری میسر به‌که‌یفی خۆی یاری به‌کارباری بکات. "جاریک یاری به‌ئیمه بکات و جاریک به‌فه‌رهنگان".

هەر که بیستی ئەمووری چوووته سەر میسر، نوورەدین مەحموود خێرا به‌دوای شێرکۆیدا نارد که له حیمس بوو -حیمس به‌و درابوو- له رێگا نامەبه‌ری نوورەدین به‌شێرکۆ گه‌یشت، که ئەویش ده‌یویست بچێته‌هه‌له‌ب. که لێیان پرسى خێره ده‌چیته‌هه‌له‌ب؟ وتی قاسیدیک له‌شاووه‌وه‌هاتووته‌لای داوای لێ ده‌کات فریای میسر بکه‌وێت، بۆیه‌ خێرا بۆ لای نوورەدین ده‌چیت تا به‌رامبه‌ر ئەم هه‌لوێسته‌تازه‌یه‌ بریارێک بدات. "نوورەدین سه‌رسام بوو، به‌رچاوپروونی پێشان دا و سوپاسی کرد و فه‌رمانی پێ دا خێرا خۆی و سوپاکه‌ی بۆ هێرشى میسر ته‌یار بکات، بۆ ئەمه‌ش ۲۰۰ هه‌زار دیناری دایه، جگه‌ له‌ تفاق و و‌لاخ و ئامراز و چه‌ک و ئەسبابی شه‌ر، ده‌سه‌لاتی ته‌واویشی دایه‌ ده‌ریاره‌ی سه‌رباز و گه‌نجینه و سامان و ۸۰۰۰ سواری وه‌گه‌ل‌ خست که چاکترین میرله‌شکری نوورەدینیان له‌گه‌لدا بوو وه‌کو عیزه‌دین جووردی، غه‌رسه‌دین قلیج، عه‌ینه‌دین بن یاروقی، شه‌هابه‌دین مەحموودی خالی سه‌لاحه‌دین، سه‌یفه‌دین عه‌لی هه‌کاری (به‌مه‌شتووب ناسراوه)، خه‌سه‌رو کورپی ته‌لیل و شه‌ره‌فه‌دین به‌رغه‌ش، سه‌رباری سه‌لاحه‌دین یوسف کورپی ئەیووب. جگه‌ له‌وه‌ش بۆ هه‌ر سواریک بیست دیناری دایه‌ تا له‌ رێگا خه‌رجی بکه‌ن^{۵۵}.

نوورەدین خۆیشی له‌گه‌ل شێرکۆ به‌ره‌و دیمه‌شق که‌وته‌ رێ و له‌وێشه‌وه‌ چوو بۆ پارسلمای و له‌وێه هێزه‌کانی به‌ره‌و میسر به‌رێ خست، ئەمه‌ش له‌ ناوه‌راستی ره‌بیعول ئەوه‌لی ۶۴ه‌ک/ کانونی یه‌که‌می ۱۱۶۸ز بوو، خۆی و هێزێکی سوپایش له‌و شوێنه‌دا دای کوتا و چاوه‌روانی مزگینیی ده‌کرد. زۆری پێ نه‌چوو مزگینیی پاشه‌کشه‌ی خاچپه‌رستانی بۆ فه‌له‌ستین پێ گه‌یشت. ئەوجا نوورەدین فه‌رمانی دا به‌ بۆنه‌ی سه‌رکه‌وته‌وه‌ له‌ هه‌موو لایه‌ک ئاهه‌نگ بگێرن و نامه‌به‌ری بۆ هه‌موو لایه‌کی و‌لات نارد^{۵۶}.

۵۵. الروضتین، ۱/۱۵۵.

۵۶. ابن الاثیر، الکامل، ۱۱/۳۳۸-۳۳۹.

ئەگەرچى شىركۆ لى دوو تەقەلاكەي پىشسوودا، بە شىۋەيەك لە شىۋەيەل، سەرنەكەوت لە سنووردانان بۆ چاۋچنۆكىي خاچپەرستان، بە لام سارد نەبوونەوھى لە كار و پلاندانان لە كۆتادا بە ئامانجى گەياندا، رىزگار كىردنى مىسر سەر كەوتنىكى گەورە بوو بۆ خۆي و بۆ پىرسى رىزگار كىردنى خاكى عەرەبى ئىسلامى لە چەپۆكى داگىر كەرەيل. ھەر بۆيە نوورەدين جگە لە شىركۆ سەر كەردەيەكى تىرى ھەلنەبۇارد، سەر كەردەيەكى دىئادىتەي لىھاتووي ئازاي بەھرەدار، لەمە نوورەدين بەھەلدا نەچوو، لەوھش زىاتر باوھرى زۆر پىتى بوو، بە فەر و نوقلانەي باشى دەيىنى، چونكە ھىشتا بۆ كارىكى نەنارد بوو سەرنەكەوي، مېژوونووسىكى گەورە دەلى رووي نەكرد بوو ھىچ تەنگانەيەك و نەيكر دىتەوھ^{۵۷}.

چونكە كە عىمادەدەينى باوكى مرد، نوورەدين بە يارىدە و راويژى شىركۆ ھەلەبى گرت و بە يارىدەي ئەويش بوو كە ئەيووبى برى دىمە شقى گرت، بۆيە برىارى دا ھەر بە پىتى راي شىركۆ ھىرشەكانى بۆ سەر مىسر رىك بخت^{۵۸}.

ئەوھى لىرەدا ماىەي سەرنجە مېژوونووسەيل باسيان كىردوھ كە سەلاھەدين رازى نەبوو لەم ھىرشەي دوايىدا لەگەل مامى بچىت و بەشدارى بكات، لىتى دەگىر نەوھ گوتوويەتى: ئەم جارە پىم ناخۆش بوو بچمە شەر، بەئارەزووي خۆم نەبوو كە وھگەل مامم كەوتم. ئەمەش ماناي دەقى فەر موودەي خواي گەورەيە "وعسى أن تكرهوا شيئاً وهو خير لكم" كاتى كە مامم گوتى: يوسف خۆت رىك بخە، ھەر دەتگوت بە چەقۆ لە دلمى دا. گوتم: مامە بەخوئا ئەگەر مولكى مىسر م بدەنى بۆي ناچم، لە ئىسكەندەريە ئەوھندەم زەھمەت دىتوھ كە ھەرگىز لە بىرم ناچىتەوھ.

دواي ئەوھى سەلاھەدين لە بەجىھەنناني فەرمانى مامى دوودلىي پىشان دا، مامى بە نوورەدين مەھموودى گوت دەبى ھەر لەگەلم بى، تۆ ئەمرى پى بگە، ئەمجا نوورەدين ئەمرى پى كردم، منىش لەگەلى چوم^{۵۹}.

پى دەچى مەبەستى مېژوونووسان لە دەر خستنى بەرھەلىستى سەلاھەدين بۆ بەشدارى لە ھەلمەتەكەدا ئەوھ بى كە دەورى چارەنووس (قەدەر) يان (رىكەوت) لە

۵۷. ابو شامە، سەرچاۋەي پىشتەر، ۱/۱۶۶.

۵۸. على بىومى، قيام الدوله الايوبيه، ل ۱۰۴.

۵۹. الكامل: ۱۱/۳۴۳.

کردهوه مهزنهکانی میژوودا روون بکهنهوه، چونکه، وا دهبی یهکیک حهز ناکات کاریک بکات، پاشان به نابه‌دلی دهیکات و ئەو کاره بییته هۆی تۆمارکردنی ناوی له بهرزترین پیکهیلی میژوودا.

سه‌لاحه‌دین، وهکو ئین ئه‌سیر ده‌گێریته‌وه- به‌نابه‌دلی چووه میسر بی ئه‌وهی بزانتیت قه‌دهر لای خۆی چیی بۆ حه‌شار داوه و که له‌وتیوه ده‌بیت به‌ میراتگری خه‌لیفه‌ی فاتیمی و نوورهدین مه‌حموود و له‌سه‌ر بناخه‌ی ده‌وله‌ته‌کانیان ده‌وله‌تییکی مه‌زن داده‌مه‌زرینی. ئەوه، گه‌وره‌بیه له میسر که چاوه‌روانی ئه‌وه^{٦٠}.

گه‌لی میسر به‌ هاتنی شی‌رکۆ و سه‌لاحه‌دین و سه‌رکرده و سه‌ربازانی شام که‌یفخۆش بوون، خه‌لکه‌که ئه‌وه‌نده شادمانیان پێشان دا که پتی له ناواتی گلاوی شاور و هاوشیوه‌کانی بری که کۆسپ بخه‌نه به‌ر پێشپه‌ویی میژووی میسر و له په‌ناوه خه‌نجه‌ری تی بژهنن. شاور کینه و رقی خۆی خوارده‌وه و به‌رده‌وام ده‌چووه لای شی‌رکۆ به‌ هیوايه له خشته‌ی ببات لینی گه‌را بیت و بچیت تا کاتیک خۆی لی دانووساند بیکوژیت، که رۆژیک شی‌رکۆ و گه‌وره میره‌کانی بۆ ئاهه‌نگیکی نانخواردن بانگ کرد تا هه‌موویان به‌ گردی له‌ناو ببات. مه‌لیک کامیلی کوری ئاگای له پیلانه‌که‌ی باوکی بوو، زۆر ترسا و بریاری دا نه‌هیلێ باوکی ئەو ناپاکییه بکات، به‌لام شاور راستگۆیانه پتی گوت: "به‌خوا ئەگه‌ر ئەمه نه‌که‌ین هه‌موومان ده‌کوژرین" کوره‌که‌شی وه‌لامی دایه‌وه: بابه، راست ده‌بیژی. به‌لام ئەگه‌ر به موسڵمانی بمرین و ولاتی ئیسلام به‌ موسڵمانی بمینتته‌وه له‌وه چاکتره‌ بکوژرین و ولات بییته‌ مولکی فه‌ره‌نگان^{٦١}.

پیاوه‌یلی شی‌رکۆ هه‌ستیان به‌ مه‌ترسدا‌ریی شاور کرد، بۆیه سه‌لاحه‌دین و

٦٠. پروانه: الغامدي "صلاح الدين والصلیبون"، کتبخانه‌ی الفیصلیه، مه‌که ١٩٨٥، ل. ٤٦. له‌باره‌ی قه‌دهر و رۆل‌ی‌شی له‌ دروستکردنی رووداو، یان ئه‌وه‌ی پتی ده‌گوتری تیۆریی لووتی کلیۆپاترا، پروانه: ئیدوه‌ر کار "ماهو التاريخ"، وه‌رگێرانی احمد حمدي محمود، ل. ١٢٠-١٣٨. کارل پۆپه‌ر "عقم المذهب التاريخي"، وه‌رگێرانی عبدالحمید صبره، ل. ١٢٧. احمد محمود صبحی "فی فلسفه‌ التاريخ"، ل. ٤٢. سیدنی هۆک "البطل في التاريخ"، وه‌رگێرانی مه‌روان الجابری، ل. ١٥٨. عبدالحمید صدیقی "تفسیر التاريخ"، وه‌رگێرانی کاظم الجوادی، ل. ١٥٨، و، گه‌لی سه‌رچاوه‌ی تریش.

٦١. الکامل: ١١/٣٣٩.

عیزه‌دین جۆزیک بریاریان دا له‌کۆلی بکه‌نه‌وه. ئیتر نێزیک گۆری ئیمامی شافیعی په‌لاماریان دا و له زه‌وییان کوتا و قۆلبه‌ستیان کرد و بردیان و هه‌واله‌که‌یان به شێرکۆ گه‌ياند.

هه‌ر که‌ (عازید) یش هه‌والی گرتنی شاوری بیست داوای سه‌ری کرد و پیتی له‌سه‌ر داواکه‌ی داگرت، پاشان شێرکۆ له ره‌ببعول سانی ۵۶۴ک/ شوباتی ۱۱۶۹ز، ئه‌رتی دا بۆ کوشتنی، خه‌لکیش هێرشیان برده‌ سه‌ر ماله‌کانی و تالانیان کردن. کوره‌که‌شی له‌گه‌ڵ چه‌ند هه‌فائیکه‌ی له کۆشکیدا خۆیان قایم کرد، پاشان باسی نه‌ما و زۆتر وا پێ ده‌چێ پیاوانی کۆشک کوشته‌بیتیان. به‌م جۆره لاپه‌ره‌ی ئه‌و پیاوه‌ی که چاره‌نووسی خۆی و میسری به چاره‌نووسی داگیرکه‌رانه‌وه به‌ست و میسریه‌کان له خراپه به‌وله‌ه هه‌چیان لێ نه‌دیت و ده‌یویست میسر هه‌رزان بفرۆشیت، هه‌تا هه‌تایه پێچرایه‌وه^{۶۲}.

خه‌لیفه‌ عازید، له جیتی شاور، شێرکۆی کرد به وه‌زیری ده‌وله‌ت و ناوی نا (الملك المنصور الجیوش = مه‌لیکی سوپا سه‌رکه‌وتوو) و جله‌وی کاربار که‌وته ده‌ستی. به‌م جۆره هێزی میسر چوه‌ه پال هێزی نووره‌دین مه‌حموود و ئه‌و یه‌که‌تییه هاته‌ دی که سه‌رکرده‌ رزگارکه‌ره‌کانی خاکی عه‌ره‌ب و ئیسلام له چنگی خاچه‌رستان، له ماوه‌ی پێشتردا، هه‌ولیان بۆ ده‌دا. هه‌ر له شه‌ره‌فه‌دین مه‌ودوود و ئه‌وانی داوی ئه‌وه‌وه به‌تایبه‌تی عیماده‌دین زه‌نگی و نووره‌دینی کوری، تا ده‌گاته شێرکۆ که به‌و سه‌رکه‌وتنه‌ گه‌وره‌یه تاجی سه‌رکه‌وتنی له‌سه‌ر نا و ئه‌و خه‌وته گه‌وره‌یه‌ی هه‌تایه‌ دی که له پێناویدا غه‌زایان کرد. به‌لام مردن بواری به شێرکۆ نه‌دا تا له‌به‌ری سه‌که‌وتنه‌که بخوات، پاش دوو مانگ له وه‌رگرتنی وه‌زاره‌ت مرد و له قاهیره نێژرا، پاش ماوه‌یه‌کیش لاشه‌ی ئه‌و و ئه‌یووپی برای گوێزرایه‌وه مه‌دینه‌ی منه‌وه‌ره و به‌پیتی وه‌سیه‌تی خۆیان له ته‌کیه‌ی خۆیان له مالی (ئه‌بو ئه‌یووپی ئه‌نصاری) دا نێژران^{۶۳}.

۶۲. د. حسین مؤنس "نورالدین محمود"، چاپخانه‌ی میسر ۱۹۵۹، ل ۳۱۴.

۶۳. الروضتین، ۱/ ۲۰۹، الحنبلی "شفاء القلوب"، ل ۴۴.

سه لآحه دین ده بیته وهزیری خه لیفه ی فاتیمی

پاش مهرگی شیرکۆ، خه لیفه ی فاتیمی، سه لآحه دینی له جیتی مامی به وهزیر دانا. دیاره ئەم کارهش بی به رهه لستی و ناحه زیی سه رکرده کانی نووره دین مه محمود نه بوو، چونکه سوپاکه ی شیرکۆ به ته مای پایه ی وهزارهت بوو. به لام خه لیفه سوور بوو له سه ره به جیهینانی وهسیه تی شیرکۆ و برازا که ی به وهزیر دانا و نازناوی "الملك الناصر" سه لآحه دینی پیتی دا و وای لی هات ئەم نازناوه ناوی راسته قینه ی خۆی "یوسف کوری ئەیووب" ی به ته وای داپۆشی.

کوری ئەبو ته یی حه له بی، که میژوونووسیکی گهره ی ئەو سه رده مه یه، ده لی: سه لآحه دین که وته بهر دلی، رای له ژیری و رای دروست و نازایه تی هه بوو، ههروه ها شاگه شکه ی ده ستپیشکه ری ئەو بوو بوو له گرته نی شاور و کوشته نیدا، بۆیه زوو وهزاره تی پیتی دا و خۆشی ویست^{٦٤}.

به لام ئبن ئەسیر - که هه لویستی دژی سه لآحه دینه - ده لی سه لآحه دینی هه لپژارد له بهر که مه ته مه نی و کهم شاره زایی له کارباری کارگی پری و شه ردا له چاو سه رکرده کانی تری سوپا، بۆ ئەوه ی دلنیابیی که وا له فه رمانی ئەو ده رناچیت^{٦٥}.

ئەو میره یله ی حه زیان نه کرد سه لآحه دین بیته وهزیر، به تاییه تی عه ینوده وه ی یاروقی و عیزه دین جور دیک و ئەوانی تر، به به رهه لست مانه وه، پاشان گه رانه وه شام، به لام نووره دین مه محمودی ئاغایان سه رکۆنه ی کردن و گو تی نه ده بوو له و کاته ناسک و له قه ی میژووی میسر دا، که به ته وای باری ولات ریک نه خراوه، ئەو وهزیره لاره به بی پالپشت به جی به یلن^{٦٦}.

٦٤. الروضتین، ١/١٧٣.

٦٥. الکامل، ١١/٣٤٣، الباهر، ١٤٢.

٦٦. الروضتین، ١/١٦١، ابن کثیر "البدایة والنهایة"، چاپخانه ی السعادة، قاهیره ١٩٣٢، بهرگی ١٢، ل ٢٥٧.

قاره مانیکي ٺه و سهرده مه سواری پستی مه زناتی ده بیت

ئاخو ږوځی پیاوی مه زن له میژوودا چپیه؟

پیاوی مه زن تاکنکه، تاکی مه زنیس دیاردهیه کی گرینگی کومه لایه تییه.

هروهو کو گیبون Gibbon له کتیبه کهیدا "تیکچوون و رووخانی ئیمپراتوری ږومانی" ده لئی زهمانه بۆ پیاوه نائاساییه کان خوئی دهگونجینی. پیاوی مه زنیس - هیگل ده لئی - ٺه و کهسه یه بتوانی له چهند وشه یه کدا ویستی (ئیراده) سهرده مه که ی دابریژیت و بیان هینیتته دی. ٺه وهی ٺه و دهیکا بریتیه له کاکله (ماهیهت) ی سهرده مه که ی⁶⁷.

لیردها نامانه وی بجینه ناو گونگه لئی بیرورای جیاواز له باره ی قاره مان و کاریگره یه که یه وه له ره وتی میژوودا⁶⁸.

هروهو ها ناشمانه وی باسی کرده وه چاکه کانی سه لاهه دین بکهین، یان شاگه شکه و واق ورم او بین به رامبه ر پیاویک بناخه ی بوونی خاچه رسته یلی هه لته کاند. به لام ده لئین سه لاهه دین پیاوی ٺه و زهمانه سه خته بوو، توانی به نه خسه کیشان و ریکیی ئامانجه که ی ساخی بکاته وه، که سه رکه وتن به سه ر ده ستریزیدا به بی نه خسه کیشان و به رچاو روونی و هیزی خواست و ویست و گه لاله کردنی هیزیکی ته وای باوه ردا به مه سه له ی رزگاری پیک نایهت. چاکترین به لگه ش بۆ نازایه تی و جوامیری پیاوه که، شایه دی میژوونووسیکی له شکرگه ی دوژمنه، که ولیه م سوریه و به زمانی خوئی گوتویه تی: سه لاهه دین پیاویکی ژیر و

67. ئیدوار کار "ما هو التاريخ"، ل. 70. د. عبدالجليل الكاهر "مسیره المجتمع"، ل. 42-47، سدنئ هوک.

68. احسان سرکيس "التأويل التاريخي ودور الفرد". پليخانوف "محاضرات في تفسير التاريخ"، وهرگيراني جوړج ته رابيشی. توماس کارلهیل "الابطال وعبادة البطولة"، وهرگيراني محمد السباعی.

له شهردا نازا و تا ئهوپهري سنووري جواميريش جوامير بوو^{٦٩}.
باشه، چي واي كرد ئه سهربازه بتوانئ ئه پنگه گرینگه له ميژوودا
وهريگريت؟

به ئئ سلاهدين يوسف بوو به وهزيري خهليفه فاتيمني، نوينهري نوورهدين
مهموود له ميسر، بؤيه له سهر دراوي ميسر پئيش له ناوبردني خيلافهت و مردني
دوا خهليفه ناوي نوورهدين مهموود له تهك ناوي خهليفه فاتيمني وه دنووسرا.
سه لاهدين له ماوهي وهزيرايه تيبه كهيدا خهريكي ريكخستني كارگيري
ئالؤسكاوي دهولت بوو و هات زؤرداري له سهر ميسرييه له وه هه لگرت و ئه
باجهيله سووك كرد كه پشتياني كؤم كردبووه وه. له م رووهوه چهند برياريكي
دهر كرد و له سهر مينبهرى مزگهوتان خوئندرانه وه تا خه لك دئنيا بن. له مه وه
دهردهكوي كاربه دهستان چ زهبر و زهنگيكيان له كؤكردنه وهي باج و خهراج به كار
دهئينا. بهو كاره، سه لاهدين دئئ خه لكه كهي بؤ خوئي راکيشا و توانيي له
ماوهيه كي كه مدا كارزاني و ليها تووييي خوئي بؤ له ناوبردني چهند جوولانه وهيه كي
ياخيگه رانه به كار بهئني كه به ره هئستاني بووني شاميه كان له ميسردا
دروستيان كرد. ئه مه شي بهو هئزانه كرد كه نوورهدين مهموود له شامه وه به
هيمداد بؤي نارديبوو، كه تؤران شاي براي، سه ركرديهان بوو. يه كه م
رووبه رووبوونه وه كه تووشي سه لاهدين حوكم راني تازه بوو، ياخي بووني هئزه
سهربازه ره شپيسته كان بوون، ئه مه ش كاتي كه سه رؤكي كؤشكي شاهانه (مؤتمن
الخلافة جوهر) رقي له سه لاهدين هه لگرت له به رئه وهي خوئي له بهر دئئ ئه هلي
كؤشكدا ره زاگران بوو، پيلانيكي ريك خست بؤ خويزگار كردن له وهزير. هه وئئ
دا ئه ويش وهكو شاورى وهزيري پئيشوو له بنه وه له گه ل ئه مووري مه ليكي
خاچيه رسته كان ريك بكه وئت، بؤيه كه وته نامه نووسين بؤ ئه مووري، كاتيكي
نامه يهك لهو نامه به هؤي ده زگاي تازه بنياتي هه و الگرييه وه به ده ست سه لاهدين
گه يشت، واي به چاك زاني له ره گه وه نازا وه گير و فيتنه چي نه هئلي و هه موو
ته قه لايه كي به پئچ و په نا دژ به دين و مه سه له ي رزگاري وهكو ئه وه ي زرغام و

٦٩. جب صلاح الدين، دراسات في التاريخ الاسلامي، ترجمة يوسف ايش. بيروت ١٩٧٢.
له (وليم الصوري) وهريگراوه ل: ١٢٥.

شاوور به‌کار بیان ده‌هینا نه‌هیلّی. بۆیه مؤتمن الخلافه‌ی کوشت. پاشان هه‌موو نۆکه‌ره ره‌شپێسته‌کانی له‌ کۆشکی خه‌لیفایه‌تی ده‌رکرد و به‌هادین قه‌ره‌قوشی کرد به‌ سه‌ره‌رشتی کارباری کۆشکی خیلافه‌ت.

به‌لام ئه‌مانه به‌ره‌ره‌که‌نه‌ی کرده‌وه‌ی وه‌زیریان کرد و پێیان خۆش نه‌بوو له‌ کۆشک دوور بخرینه‌وه و ده‌سه‌لاتیان نه‌مێنّی، جا له‌ فستات کۆبوونه‌وه و هه‌ندێ سهرچاوه‌ش ده‌لێن ژماره‌یان گه‌یشته زیاتر له‌ په‌نجا هه‌زار که‌س^{٧٠}، بۆ گه‌رانه‌وه‌یان بۆ کۆشک و سه‌ندنی تۆله‌ی سه‌رۆکه‌که‌یان شو‌رشیان کرد، سه‌لاحه‌دین هه‌تێکی به‌ سه‌رکردایه‌تی (ئهبو هه‌یجا سه‌مین) نارده سه‌ریان و له‌ شو‌ینه‌ی که‌ به‌ (بین القصرین) ناسراوه له‌ قاهیره به‌سه‌ریاندا زال بوو، سه‌ربازه‌کان ئاگریان له‌ ماله‌کانیان به‌ردا له‌ گه‌ره‌کی (منصوره)^{٧١}. پاش ئه‌وه‌ش تۆران شای برای سه‌لاحه‌دین، تا سه‌عید راوی نان، پاشان له‌ چه‌ند ته‌قه‌لایه‌کی یاخیبوندها په‌رت و بلاوی کردنه‌وه^{٧٢}.

خه‌لیفه‌ی فاتیمی به‌ وردی ده‌یروانییه رووداوه‌یل و قسه‌ی نه‌ده‌کرد، به‌لام ناره‌زایی به‌رامبه‌ر کرده‌وه‌ی سه‌لاحه‌دین و براکه‌ی ده‌ربری و ره‌شپێسته‌کانی پاسپارد نه‌به‌زن و به‌ره‌ره‌که‌نه‌ی بکه‌ن، به‌لام که‌ دیتی تای ته‌رازووی کێشه‌که‌ بۆ لای سه‌لاحه‌دین ده‌له‌نگی، هه‌لوێستی گۆری و نوێنه‌ری نارده لای تۆران شا و پپی گوت: میری موسلمانه‌یل سه‌لامت لی ده‌کا و ده‌لی ئه‌و کۆیله سه‌گانه له‌ ولاتی خۆتان وه‌ده‌ر نین. که‌ ره‌شپێسته‌کانیش هه‌لوێستی خه‌لیفه‌یان به‌م جو‌ره دیت و ره‌یان به‌ردا و بلاوه‌یان لی کرد^{٧٣}.

هه‌روه‌ها سه‌لاحه‌دین ره‌گه‌زه‌که‌کانی تری ناو هه‌یزی پاسه‌وانی خه‌لیفه‌شی نه‌هه‌شت، به‌تایبه‌تی ئه‌رمه‌نه‌یل، له‌ جیی ئه‌وان سه‌ربازی لایه‌نگری خۆی دانا. له‌ ئه‌نجامی ئه‌مه‌دا سه‌لاحه‌دین به‌ ئازاییه‌کی بی وینه توانی به‌ر له‌ هه‌رشپێکی

٧٠. العماد الکاتب الاصفهانی "سنا البرق الشامی"، کورته‌ده‌وه‌ی البنداری، خانه‌ی

الکتاب الجدید، به‌یرووت ١٩٧١، به‌رگی ١، ل ٨٣.

٧١. ابن قاضی شه‌به "الکواکب الدریه"، ل ١٨٥.

٧٢. النجوم الزاهرة، ٥/٣٥٤.

٧٣. الروضتین، ١/١٧٨.

زهریه‌یی گه‌وره بگریت له دومیات که بیزه‌نتییه‌ل له‌گه‌ل خاچپه‌رسته‌یل ریکیان خستبو په‌نجا رۆژ گه‌مارۆی دومیاتیان دا. شه‌ریکی گه‌وره‌ش له (نوبه) پرووی دا.^{۷۴}

سه‌ره‌رای ئه‌و گرژییه‌ ماتهی له نیوان سه‌لاحه‌دینی وه‌زیر و خه‌لیفه‌ی فاتیمی پرووی دا له ئه‌نجامی پاکوه‌ریی ره‌گه‌زه‌یلی سوپای فاتیمی، به‌لام خه‌لیفه‌ پشتگیریه‌کی راستی سه‌لاحه‌دینی کرد له ته‌قه‌لای له‌ناوبردنی که‌شتیگه‌لی بیزه‌نتیدا، ئه‌وه‌بوو چه‌ند جار پاره و تفاق و پیداو‌یستی بی وه‌زیر نارد. ته‌نانه‌ت سه‌لاحه‌دین خۆی باسی کردوه: که‌سم له‌و چاوتیرتر نه‌دیوه له‌و ماوه‌یه‌دا که فه‌رهنگه‌یل له دومیات مانه‌وه هه‌زار هه‌زار (واته ملیۆنیک) دیناری میسریی بۆم نارد جگه له جلوه‌رگ و شتی تر^{۷۵}.

بیگومان سه‌رنه‌که‌وتنی ئه‌و هیرشه‌ دوولاییه‌ی خاچپه‌رست بیزه‌نتی بووه هۆی پته‌وبوونی پایه‌ی سه‌لاحه‌دین له میسر و وای کرد خیلافه‌تی فاتیمی بی هیوا بی له‌ ده‌رچوون له‌ ده‌نگی بی هیز. نووره‌دین مه‌حموودیش له‌ ریگه‌چاره‌یه‌ک ده‌گه‌را که پته‌وندیی نیوان میسر و شام به‌تین بکات. چونکه‌ ده‌ست به‌سه‌را گرتنی ریگه له‌لایه‌ن خاچپه‌رستانه‌وه، سه‌رباری قه‌لاکانی سه‌ر ری، وه‌کو که‌رک و شو‌به‌ک و هتد^{۷۶} بووه هۆی ئه‌وه‌ی دوژمن بتوانی ده‌سه‌لاتی به‌سه‌ر سه‌حرای نه‌قه‌بی نیوان زهریه‌ی مردوو و زهریه‌ی سووردا قایم بکات و مه‌سه‌له‌ی رزگارکردنی که‌ناراوی شام و خاکی فه‌له‌ستین کاریکی زه‌حمه‌ت بی. بۆیه نووره‌دین مه‌حموود که‌وته په‌لاماردانی ئه‌م ناوچه‌یه، سه‌لاحه‌دینیش کاتیک که‌هسته‌ی کرد ده‌توانی بجوولیته‌وه، ئه‌ویش وای کرد. ئه‌وه‌بوو سالی ۵۶۶ک/ کانونی دووه‌می ۱۱۷۰ز په‌لاماری قه‌لاکانی خاچپه‌رستی دا له فه‌له‌ستین. له‌ پێشه‌وه گه‌مارۆی قه‌لای

۷۴. المقریزی، الخطط (چاپی په‌یمانگه‌ی فرهنسایی)، ۵/۴۲.

۷۵. الکامل، ۱۱/۳۵۲. النجوم الزاهره، ۶/۷.

۷۶. که‌رک قه‌لایه‌کی زۆر قایمه به (صخره الصحراء = به‌ردی بیابان) ناوی ده‌رکردبوو، ده‌که‌وتته باشووری رۆژه‌لاتی ده‌ریای مردوو. شو‌به‌کیش قه‌لایه‌که له باشووری که‌رک، هه‌ردووکیشیان له‌سه‌ر ری و شکانیی نیوان شام و میسر و له‌سه‌ر ری هه‌جیشن.

داروم^{۷۷} دیر البلح - خوارووی غهزه‌ی دا، پاشان هه‌وآی دا غهزه‌ی داگیرکراو بگریت، به‌لام کۆششی سه‌لاحه‌دین سه‌ری نه‌گرت چونکه مه‌لیک ئه‌مووری قودس هیرشیکی سوپایی بو به‌رگری له که‌ناراوه‌یلی فه‌له‌ستین ریک خست و خوئی سه‌رکردایه‌تی کرد.

پاشان سه‌لاحه‌دین که هه‌وآی که‌رانه‌وه‌ی مه‌لیکی بو قودس زانی هیرشیکی برده سه‌ر ئیله^{۷۸} (نیلات له فه‌له‌ستینی داگیرکراو له‌سه‌ر که‌نداوی عه‌قه‌به‌یه) و له زهریه و له وشکانییه‌وه گه‌مارۆی دا و توانیی رزگاری بکات و دوژمنی لی وه‌دهربنیت و هه‌رچی تیدا بوو به‌تالانی بیات و بگه‌رته‌وه میسر^{۷۹}.

به‌م کاره‌شی رتی زهریه‌ی سوور و رتگای حاجیه‌یلی میسری به‌ره‌و حیجاز خسته ده‌ستی خوئی‌وه.

۷۷. داروم قه‌لایه‌که، ئه‌گه‌ر له میسره‌وه بیی، ده‌که‌وێته پاش غه‌زه‌وه. یاقوت الحموی، ۲/ ۴۲۴، ئیستا به (دیر البلح) ده‌ناسرئ.

۷۸. ئیله شاریکه ده‌که‌وێته سه‌ر زهریه‌ی قه‌لزم (سوور) له خوارووی شامه و گوتراوه که ئیله کۆتای حیجاز و سه‌ره‌تای شامه. یاقوت، ۱/ ۲۹۲.

۷۹. مفرج الکروب، ۱/ ۱۹۸. ابن الفرات: میژوه‌که‌ی. چاپخانه‌ی حداد، به‌سرا ۱۹۶۷. به‌شی ۱، به‌رگی ۴، ل ۱۲۶-۱۲۷.

كۆتاھېنان بە خىلافەتى فاتىمى

مانەۋى خىلافەتى فاتىمى بە كۆسپىك دادەنرا لە پىتى ھەولەكانى نوورەدىن بۆ يەكخستنى بەرەى ئىسلام و پزگارکردنى خاكى عەرەب لە دوژمنى زەوتكەر، بۆيە دەبوو چارەسەرتكى يەكجارەكى بۆ ديارىكردى باری حوكمى مىسر بدۆزىتەۋە.

سەلاھەدىن ئەۋەندەى سەرۆكەكەى سەرگەرمى لەناوبردى خىلافەت و حوكمىرانىى دوولايى نەبوو لە مىسر دا، لەگەل ئەۋەشدا و بەبەرچاۋى خىلافەتەۋە ھەولى دەدا خواستەكەى نوورەدىن بەجى بگەيەنى. لەبارەى خاۋى و دوودلىى سەلاھەدىنەۋە لە لا بردنى خىلافەتدا، گوتراۋە: "گوايا ھەستى بە گۆرانى ھەست و ھەلوپىستى نوورەدىن بەرامبەر بەخۆى كردوۋە، داۋى ئەۋەى نوورەدىن بەرگويى كەۋتوۋە كە سەلاھەدىن دەپەۋى لە مىسر سەرەبەخۆى ۋەرگرتت. بۆيە سەلاھەدىنى ۋەزىرى مىسرى دەپەۋى خەلىفەى لەگەلدا بىت، بۆ ئەۋەى ئەگەر نوورەدىن لىتى نارازى بوو ئەۋ پىشتى خۆى بە خەلىفە و گەلى مىسر بىەستى." ئەۋەى ئەۋ پايەشى دەربىرپوۋە لەناۋ ھەموو مېژوونوسەيلى سەردەمدا ئىبن ئەسىرە، كە بەۋە ناسراۋە سەركۆنەى سەلاھەدىن دەكات، بۆيە ھەرچەند پلەيەكى بەرزىشى ھەيە بەلام بە ئاسانى گويى بە رايەكەى نادەين^{۸۰}.

ئەۋ كەسەيلەى ئەم رايە پەسند دەكەن، لايان وايە كە بەراستى سەلاھەدىن لە لا بردنى خىلافەتدا خاۋىى نواندوۋە^{۸۱}. بەراى ئىمە ھۆكارى ئەۋ بۆچوونەى ئەۋانە ئەۋەيە كە سەلاھەدىن بەتەۋاۋى حوكمى مىسرى كەۋتوۋە دەست و كاتىك

۸۰. الكامل، ۱۱/ ۳۶۸، الباهر، ۱۵۶.

۸۱. د. نظير حسان سعداوي "المؤرخون المعاصرون لصلاح الدين"، چاپخانهى ليژنەى البيان العربى، قاهيرە ۱۹۶۲، بابەتى ئىبن ئەسىر. د. السيد الباز العرينى "مؤرخو الحروب الصليبية"، خانەى النهضة العربية، قاهيرە ۱۹۶۱، بابەتى ئىبن ئەسىر. جب "صلاح الدين"، ل ۸۴-۹۳.

سه لآحه دین بوو به وهزیری فاتیمی، ئەو سەرکردهیه نه بوو که پاشتر ناسیمان. ئەو پرۆژەش دەرگه‌ی کارگێری هێشتا بە دەست دار و دەستە‌ی خیاڵەت و لایه‌نگرانیه‌وه بوو، وهزیری گه‌نج پێی خۆی له زه‌ویی میسر دا نه‌چه‌قاندبوو، ده‌یزانی که یارمه‌تییه‌کانی نوورهدین به‌ئاسانی پێی ناگه‌ن و ئەو بنکانه‌ی له‌سه‌ر پێی میسر و شام هه‌ن به‌دهستی خاچپه‌رستی دوژمنه‌وه‌ن. بۆیه له‌ناوبردنی خیاڵەت به‌و ئاسانییه‌ نه‌بوو که یه‌کێکی وه‌کو ئیبن ئەسیر تێی گه‌یشتوووه و گوتویه‌تی "دوو بزێن شه‌ره‌ قوچیان له‌سه‌ر نه‌ده‌کرد"^{۸۲}. بگره‌ لایه‌نگرانی خیاڵەت چه‌ند جار و هه‌تا ئەو سالانه‌ی دواییش هه‌ولیان ده‌دا حوکم وه‌ریگره‌وه، بۆ نمونه شوێشی که‌نزول ده‌وله له‌ ئەسوانی سه‌عیدی میسر له‌ سه‌ره‌تای سالی ۵۷۰ک/ ۱۱۷۴ز^{۸۳}.

یه‌که‌م جار، له‌ یه‌که‌م هه‌ینی مانگی موحه‌ره‌می سالی ۵۶۷ک/ ئه‌یلوولی ۱۱۷۱ز، خوتبه‌ به‌ناوی خه‌لیفه‌ی فاتیمییه‌وه نه‌خویندرايه‌وه، پیاویک پێش خوتبه‌خوین چوووه سه‌ر مینه‌به‌ر و دوعای بۆ (المستضيء بأمر الله) عه‌باسی (۵۶۶-۵۷۵ک/ ۱۱۷۰-۱۱۷۹ز) کرد، له‌ هه‌ینی دوومه‌ی ئەو مانگه‌دا سه‌لآحه‌دین فه‌رمانی دا خوتبه‌خوینانی میسر چیی تر به‌ناوی عازیده‌وه خوتبه‌ نه‌خویننه‌وه و ده‌بێ به‌ناوی (المستضيء) وه‌ بیت. هه‌مووش گوێرایه‌لی فه‌رمان بوون.

پێش ئەوه‌ی خوتبه‌ چی تر به‌ناوی عازیده‌وه نه‌خویندرايه‌وه، عازید نه‌خۆش بوو، بۆیه نه‌یان هێشت هه‌واله‌که‌ بزانی، سه‌لآحه‌دین پیاوه‌یلی خۆی راسپارد که به‌م هه‌واله‌ سه‌غله‌تی نه‌که‌ن و گوتی: "ئه‌گه‌ر له‌ نه‌خۆشییه‌که‌ی هه‌ستایه‌وه ئەوه ده‌یزانی، ئەگه‌ر مردیش نابێ ئیمه‌ پێش مردنی به‌و هه‌واله‌ خورپه‌ی بخه‌ینه‌ دله‌وه

۸۲. ئیبن ئەسیر "الکامل"، رووداوه‌کانی ۵۶۷ک، ۱۱/۳۶۹.

۸۳. الکامل، ۱۱/۴۱۴. ابن شداد "النوادر السلطانية"، ل ۴۷-۴۸. بۆ رووداوه‌کانی (۵۷۲ک)، بروانه: المقریزی، الخطط، چاپخانه‌ی په‌یمانگه‌، به‌رگی ۵، ل ۱۱۱. ئیبن ئەسیر، الکامل، رووداوه‌کانی (۵۸۴ک). هه‌روه‌ها الروضتین، ۲/ ۱۲۷، بۆ رووداوه‌کانی سالی ۵۸۸ک بروانه: المقریزی، السلوک، به‌رگی ۱، به‌شی ۱، ل ۱۱۱. بروانه د. محمد عماره "عندما اصبح مصر عربيه"، دەرگای عاره‌بی بۆ لیکۆلینه‌وه و وه‌شاندن، به‌یرووت ۱۹۷۴.

ئەوھببوو پۇژى عاشوورا مرد بى ئەوھى بزانى كە خىلافەت و دەولەتەكەھى
نەماون^{۸۴}.

ئىبن ئەسىر باسى كر دوھ كە خەلىفە بەدوای سەلاھەدینىدا نارد ببىنى، ئەویش
لاى وا بوو ئەمە فىلە، كە مرد سەلاھەدین زانىى راستگۇ بووہ بۇیە لە نەچوونە لای
پەشىمان بووہوہ. رایەكیش ھەیە دەلى سەلاھەدین لە برینی خوتبە بەناوی
عازیدوھ پەشىمان بووہتەوہ و گوتویەتی: خۆزگە ئارامم بگرتایە تا دەمرد^{۸۵}.

ھەوالى میسر گەیشتە بەغدا، خەلیفەھى عەباسى فەرمانى دا چەند پۇژىك
بیکەنە ئاھەنگ و شار رازایەوہ و بوو بە شادی و خۆشى^{۸۶}، ھەرەھا خەلاتى
بەدەست عیمادەدین سەندلی، یەكە پیاوی كۆشكى خىلافەت، بۇ سەرورەرى شام
نوورەدین مەحمود نارد، ھەرەھا بۇ سەلاھەدین و خوتبەخوینەیلی میسریشى
نارد و ئالای رەشى دروشمى عەباسیہكاینشى لەگەلدا نارد^{۸۷}.

رایەكیش ھەیە دەلى خەلیفەھى پىشوو۱ عەباسى (المستجد بالله) ۵۵۵-۵۶۶ك/
۱۱۶۰-۱۱۷۰ز نامەھى بۇ نوورەدین مەحمود نارد و گلەییى لى كىرد بۇچى لە
خوتبەھى میسر دا ناوی ناھىتن؟ بۇیە نوورەدین مەحمود، میر ئەیووبى باوکی
سەلاھەدینى ناردە میسر و نامەھىكى پىدا نارد داواى لە وەزىرى كورى كىرد كە
ویستی خەلیفەھى عەباسى بەدى بەئىنى بەر لەوھى مردن ھىرش بىنى و وەختى
نەمىنى، بەتایبەتى كە ئىمامى سەردەم بەراستى ئەوھى دەوئ^{۸۸}. نوورەدین خۆى
میر ئەیووبى بەرئى كىرد. لە میسریش خەلیفە خۆى -لە عادەتى خەلیفەھى میسر
بەدەر- بۇ پىشوازىكردنى چوو و نازناوی (مەلىك ئەفزەل نەجمەدین ئەیووب)یشى
پىی دا و گەلى دیاریى نایاب و بەنرخى بۇ نارد و لە تەنیشت مألەكەھى خۆیدا
خانویەكى بۇ تەرخان كىرد و ئیسكەندەرییە و دمیات و بحیرەشى داىئ^{۸۹}. بەلام

۸۴. الكامل، ۱۱/۳۶۹، مفرج الكروب، ۱/۲۱۸،

۸۵. النجوم الزاهره، ۵/۳۵۶،

۸۶. الزھبى، العبر، ۴/۱۹۵،

۸۷. مفرج الكروب، ۱/۲۱۸،

۸۸. كىرئەوھى ئىبن ئەبى تەھى ئەلحەلەبى لە (الروضتین)، ۱/۱۸۳-، ۱۸۴،

۸۹. الروضتین، ۱/۱۸۴،

خیلافه‌تی فاتیمی له سه‌رده‌می موسته‌نجید لانه‌برا و هه‌زه‌که‌ی برده بن‌گه‌ل. کاتیک سه‌لاحه‌دین به باوکی گه‌یشت زۆر به گهرمی پیتشوازیی لی کرد، پاشان وه‌زاره‌تی میسری پیتشکیش کرد، به‌لام قبوولی نه‌کرد و پیتی گوت: "کورپی خۆم، خوا توئی بۆ ئەم پله‌یه هه‌لبژاردوووه چونکه تو شایانی نه‌وه‌ی. نابئی ئیمه بیگۆرین"^{۹۰}. ئینجا سه‌لاحه‌دین کردی به سه‌ره‌روه‌ری هه‌لسوو‌راندنی دارایی ده‌وله‌ت و کردی به راویژکاری یه‌که‌می خۆی.

باری میسر هیور بوو و سه‌لاحه‌دین توانیی هیژیکیی سه‌ربازیی لایه‌نگری خۆی دابمه‌زرینتی و به‌ره‌ه‌لسته‌یلی نه‌هیلتی، پاشان هیژیکیی ناره‌ده سه‌ر ولاتی نوویه و خستیه سه‌ر حوکمرانیی خۆی و شه‌مسول ده‌وله‌تۆران شای برای کرده سه‌روه‌ری نه‌وی و پاشان هیژیکیی تری به سه‌رکردایه‌تی نه‌و برایه‌ی له ۶۹ه‌ک/ ۱۷۳زدا ناره‌ده سه‌ر یه‌مه‌ن، ولاتی یه‌مه‌نیش بوو به به‌شیک له ده‌وله‌تی نه‌یووویی له میسر.

سه‌لاحه‌دین سه‌رکردایه‌تی هیژیکیی سوپای کرد و به‌ره‌و قه‌لای که‌رک چوو تا گه‌مارۆی بدات و بیگری به مه‌رجیک نوره‌دین له باکوروه‌وه هیژیکیی بۆ بینتی، به‌لام هیژیکه‌سه‌ر نه‌که‌وت چونکه سه‌لاحه‌دین له نه‌سپ که‌وت و ناچار بوو بگه‌ریته‌وه میسر، له‌وه‌ش ترسا نه‌وه‌ک ناژاوه له میسر په‌یدا بیت که‌وا باوکی له جیی خۆی دانا‌بوو. پاشان قازی عیسا هه‌کاریی ناره‌ده لای نووره‌دین مه‌حموود داوای لی‌بوردن لی کرد که کشاوه‌ته‌وه به‌ره‌و میسر، نه‌ویش به په‌یام‌به‌ره‌که‌ی سه‌لاحه‌دینی گوت: "پاراستنی میسر لای ئیمه له شتی تر گرینگ‌تره"^{۹۱}.

سه‌لاحه‌دین له‌م کاته‌دا زانیاریگه‌لی مه‌ترسیداری ده‌س که‌وت، که لایه‌نگریلی خیلافه‌تی فاتیمی به هاوکاریی نه‌مووریی مه‌لیکی خاچه‌رست، که به ناواتی داگیرکردنی میسره‌وه بوو، هه‌روه‌ها به هاوکاریی ولیه‌می دووه‌می مه‌لیکی نۆرمانی سه‌قلیه و تاقمی ئیسماعیلییه‌لی شام به سه‌ره‌وکایه‌تی سینانی شه‌یخول جه‌به‌ل پیلانیکیان ریک خستبوو^{۹۲}. پیلانگی‌ره‌یل له میسر گیران و کران به‌دارا.

۹۰. هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۸۲.

۹۱. الکامل، ۱۱/۳۹۳.

۹۲. عماره‌ الیمنی، نووسه‌ری "النکت العصریه فی اخبار الوزارات المصریه"، چاپی فرهنسا ۱۸۹۷.

عمماری به‌مه‌نیی شاعیر و نووسەر که به‌چهند هه‌لبه‌ستیک مه‌دحی سه‌لاحه‌دینی کردبوو، عه‌بدلسه‌مه‌دی نووسەر و قازی ئەلعویرس و داعیل دوعات و کۆمه‌لێک له‌ پیاوه‌یلی سه‌رده‌می پیشوو و ده‌ست و پێوه‌ندی کۆشک و نۆکه‌ره‌ ره‌شپێسته‌کانیان له‌ پیلانه‌که‌دا به‌شدار بوون^{۹۳}.

په‌رده‌لادان له‌سه‌ر ئەو پیلانه‌ به‌ترسه‌، هیز و وریایی هه‌والگری سه‌لاحه‌دینی پیشان دا و له‌ ئەنجامدا ئەندامانی بنه‌ماله‌ی عازید و فاتیمییه‌کان له‌ کار دوورخرانه‌وه‌ خراوه‌ ژێر چاوه‌وه‌ و پێکه‌یان لی‌ گیرا بچنه‌ کن ژنه‌کانیان، جگه‌ له‌ کوره‌ میتردمندا له‌که‌ی عازید^{۹۴}.

مه‌لیکی سه‌قلیه‌ش نه‌یزانی له‌ میسر چی‌ رووی داوه‌ بۆیه‌ که‌شتیگه‌لی خۆی لی‌ خوری که‌ پێک هاتبوو له‌ ۲۰۰ (شینو) واتا که‌شتیی گه‌وره‌ی سواری و ۳۶ (ته‌پیده) واتا که‌شتیی گه‌وره‌ی تایبه‌ت به‌ هه‌لگرتنی ولاخ و ۶ که‌شتیی گه‌وره‌ش که‌ره‌سته‌ی شه‌ریان هه‌لگرتبوو. شه‌رکه‌ره‌یلی ئەم هیزه‌ ۵۰ هه‌زار پیاده‌ و ۱۵۰۰ سوار به‌ سه‌رکردایه‌تی ئامۆزای مه‌لیکی سه‌قلیه‌ گه‌یشتنه‌ ئیسکه‌نده‌رییه‌^{۹۵}. گه‌لی ئیسکه‌نده‌رییه‌ ئازایانه‌ به‌رگرییان له‌ شار و ولات کرد، کاتیکیش سه‌لاحه‌دین گه‌یشته‌ شار، شه‌رکه‌ره‌یل به‌ جارێ سه‌رگه‌رمی شه‌ر بوون و "هه‌رچی ماندوویی و ئیشی برینیان هه‌بوو هه‌موویان له‌ بیر کرد، هه‌ر یه‌کیک وای ده‌زانی سه‌لاحه‌دینی له‌گه‌له‌ بۆیه‌ وای شه‌ر ده‌کرد وه‌کو بلتی سه‌لاحه‌دین چاوی لێهه‌تی"^{۹۶}.

شه‌رپێکی وایان کرد شه‌رکه‌رانی سه‌قلیه‌یان به‌زاند، ئەوه‌ی کوژرا کوژرا و ئەوه‌ی بریندار بوو بریندار بوو و ئەوه‌ی خنکا خنکا و ئەوه‌ی به‌دیل گه‌یرا به‌دیل گه‌یرا، هه‌ندیکیشیان به‌په‌له‌ رایان کرد، ئەمه‌ سه‌ره‌تای سالی ۵۷۰/ک/ ۱۱۷۴ از بوو، به‌م شپوه‌یه‌ ئاواتی ئەوان و لایه‌نگرانیان له‌ناو برد، ئیتر جارپێکی تر بیریان له‌وه‌ نه‌کرده‌وه‌ بینه‌وه‌ میسر تا له‌ده‌ست سه‌رکرده‌یه‌کی وا به‌هیزدا بی‌ت. هه‌رچی

۹۳. سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۲۸۷ و ۲۹۱ و ۳۰۱.

۹۴. مفرج الکروب، ۱/۲۴۷.

۹۵. العماد الکاتب "سنا البرق الشامی"، ساخکردنه‌وه‌ی ره‌مه‌زان شه‌شه‌ن، خانه‌ی کتیبی

نوئ، به‌یرووت ۱۹۷۱، به‌رگی یه‌که‌م، ل ۱۶۹.

۹۶. الکامل، ۱۱/۴۱۳. الروضتین، ۱/۲۳۴. مفرج الکروب، ۱۲/۲-۱۳.

ئەمورىيى مەلىكى خاچپەرستىشە پىش جىبەجىكردى پىلانەكەى نامەبەرىكى
خۆى نارده قاهىرە، لە رووالەتدا سلاوى مەلىكى بۆ سەلاھەدىن پى بوو. لە
راستىشدا بۆيە ھاتىوو نەخشەى پىلانەكە و پىداوېستىەكانى لەگەل پىلانگىرەپىلدا
پىك بخت. بەلام كاتى دەنگوباسى شكانى ھەولەكەى زانى گەرايەو قودس و
بەوپەرى ھىوا رووخاويىو پاش ماويەكى كەم مرد.

بەم جۆرە سەلاھەدىن كە ھەرا و ئازاوى ناوھخۆى لەناو برد و بەرپەرچى
دەستدېژىيەكەى سەقلىەى (نورمانى) و ھاوپەيمانەيلى دا، توانى لە كىشەيلى
ناوھخۆ رىزگارى بىت و دەسەلاتى خۆى لە ولاتى مىسر پتەو بكات. ئىتر ھىچى
نەما ئەو نەبى بۆ ئامانجە گەورەكە خۆى تەرخان بكات واتە رىزگاركردى خاكى
فەلەستىن و شام لە شەرى داگىركەران شان بەشانى نوورەدىن مەحمودى ئاغى.
بەلام لەو دەمەدا رووداويكى گەورە قەوما كە تا ماويەك مەسەلەى رىزگاركردەكە
و پتەوكردى يەكەتىي ئىوان مىسر و شام و جەزىرەى فوراتى دواخت.

مردنی نوورهدین مهحموود

نوورهدین به نهخوئشی (الخوانیق و الحمی = پهنگه گهروهخرا بیټ) له ۱۱ی شهوالی ۱۳۶۹ک/ ۱۵ی مایسی ۱۱۷۴ز له مائی خوئی له قهلائی دیمهشق کۆچی دواایی کرد و کورپیکئی روالی بهناوی "تیسماعیل مهلیکی سالح" لهپاش بهجی ما. خهه هموو خه لکی شام و جزیره و میسری داگرت، پیاو و ژن بو به پیکردنی تهرمی ئه و قارهمانه مهزنه له دیمهشق هاتنه دهری.

سه لآحه دین له شام

له راستیدا ئەگەر سه لآحه دین خۆی له کارباری ولاتی شام نهگه یاندايه، ولآته کهى مولکی نوورهدین مهحموود دهبووه چهند ناوچهیهکی بچووک و هەر ناوچهیهکیش میریک به سه ریه وه دهبوو و ئەو دهمه له تواندا نه دهبوو سینگ بدنه بهر خاچپه رسته یل و به ره له ستیان بکه ن. ئەم ریباز ههش پاش مردنی نوورهدین مهحموود به ره به روون و ئاشکرا دهبوو.^{۹۷}

سه لآحه دین پاش دلناییهکی تهواو به پتویستی جوولانه وه، به خۆی و سوپاوه له سه رهتای مانگی سه فه ری سالی ۷۰/ک/ سه رهتای ئەیلوولی ۱۱۷۴ز به رێ کهوت، هینکی ۷۰ سوازی له گه لدا بوو، سه رباری ناویانگی زۆری ئازایه تی و مه ردايه تی و سه رکه وتوویشی.^{۹۸}

به هەر شاریکی میسر دا تپه ر ده بوو خه لک به خو شى و پشتگیریه وه پتیشواریان ده کرد و له هەر جتیه ک دای ده کوتا، هیمدای پی ده گه یشت، میر و گه وه پیاوانی شاران به پیره وه ده چوون، له وانه شه مسه دین سدیق کوری جا ولی حوکمرانی بوسرا، ناصرالدین محمد کوری شیرکو ئی مامی، میر سه عده دین کوری مو عینه دینی والیی پتیشووی دیمه شق، ههروه ها نوینه ره یلی ئین موقه ده م، سه رباز و سوپایه لی دیمه شقیش خو یان ده گه یاندى.^{۹۹}

سه لآحه دین ها ته ناو دیمه شق و هیچ ده رگایه ک به روویدا دانه خرا و زۆر باش به خیر هینرا، ههروه کو شار شاری خۆی بیت، له ویش چووه خانووه که ی باوکی که به (دار العقیقی) ناسرابوو، شه وه که ی له وئ به سه بره د، بۆ سه به ینی ئبن موقه ده م ده رگه کانی فه لای دیمه شقی بۆ کرده وه و کلله کانی دایه .

۹۷. علی بیومی "قیام الدوله الايوبيه في مصر"، ۲۱۲.

۹۸. ابن واصل، مفرج الکروب، ۲/۱۹.

۹۹. الروضتین، ۱/ ۲۳۶، مفرج الکروب، ۲/۱۹.

سه‌لاحه‌دین، سه‌یفولئیس‌لام توغته‌کینی برای کرده لئیرسراوی قه‌لاکه. پاشان فه‌رمانی دا (مکوس = باج) هه‌لبگرئ و ئه‌و رَه‌فتاره‌ه‌رام و نارِه‌وایانه‌ی دوا‌ی نووره‌دین مه‌حموود ده‌رکه‌وتن نه‌مین، خه‌لک به‌و کارانه دلخوش بوون و شاعیران به‌هه‌لبه‌ستی جوان په‌سنیان کرد، له‌هه‌موو بۆنه‌یه‌ک و له‌هه‌موو کۆر و دانیش‌تئیکدا دووپاتی ده‌کرده‌وه که هه‌ر له ژیر فه‌رمانی کوره‌که‌ی نووره‌دین مه‌حمووده و بۆ ئه‌وه هاتووته شام تا مافه‌یلی ئه‌و کوره و یه‌که‌تیی ولات بپارێزیت و له‌ته‌ماعی فه‌رهنگه‌یل رزگاری بکات، هه‌روه‌ها خوتبه‌ی هه‌ینی و سکه و دراویشی هه‌ر به‌ناوی (مه‌لیکی سالج) هه‌و هه‌شته‌وه بۆیه خه‌لک ریزیان گرت و توانیی دلّی خه‌لکی هه‌مه‌جۆر بۆ لای خوێ رابکێشیت. پاشان بریاری دا سزای مشت‌ه‌کینی حه‌له‌ب بدات چونکه مه‌لیکی رفا‌ندووته ئه‌وئ و به‌بیانوی پارێزگاریی مافه‌کانی ده‌ستبه‌سه‌ری کرد. چهند نامه‌یه‌کیشی بۆ میسر نارد، باسی ئه‌وه‌ی کرد که خوا بۆ ئه‌م فه‌تحه‌ سه‌ری خستووّه^{۱۰۰}.

پاشان به‌ره‌و باکور که‌وته رئ و شاری حیمسی گرت، به‌لام قه‌لاکه لئی یاخی بوو، تیپئیکی سوپاکه‌ی له‌وئ به‌جئ هه‌شت، گه‌مارۆیان دا و خووشی چوو هه‌ما، ئه‌م دوو شاره و چهند شاریکی تریش مو‌لکی فه‌خره‌دین مه‌سه‌عوود کورپی زه‌عه‌فرانی بوون. حوکمرانی هه‌ما، میر عیزه‌دین جوردیک، هه‌ر که زانیی مه‌به‌ستی سه‌لاحه‌دین له‌م هه‌رشه‌ چیبه و دلنیا بوو که بۆ دامه‌زراندنه‌وه‌ی ده‌وله‌تی نووره‌دین مه‌حموود و پاراستنی مافی کوره‌که‌ی هه‌ول دعات قه‌لاکه‌ی ته‌سلیم کرد و خوێ بوو به‌ یه‌کئیک له‌ پیاوه‌یلی سه‌لاحه‌دین. ئه‌وه‌ی شایانی باسه‌ عیزه‌دین جوردیک ئه‌و که‌سه بوو که له‌گه‌ل سه‌لاحه‌دین پیکه‌وه شاورئ وه‌زیری به‌دکاریان کوشت. سه‌لاحه‌دین چاوه‌روانی چاکه‌ی لئ ده‌کرد، بۆیه کردیبه نوینه‌ری خوێ و ناردیبه حه‌له‌ب بۆ ئه‌وه‌ی ئیبین دایه و برایه‌لی ئه‌و له گرتوو‌خانه نازاد بکا. به‌لام هه‌ر که نوینه‌ری سه‌لاحه‌دین گه‌یشته حه‌له‌ب، سه‌عه‌دین که‌مشته‌کین گورج له‌ گرتیگه‌ی قایم کرد.

سه‌لاحه‌دین به‌ره‌و باکور هه‌لکشا بۆ ئه‌وه‌ی حه‌له‌ب بگریت، له ۳ جومادی ئولا ۷۰ه‌ک/ کۆتایه‌لی ۱۱۷۴ز گه‌یشته ئه‌وئ، به‌لام شار ده‌رکه‌ی له‌ رووی داخست و

۱۰۰. الروضتین، هه‌مان لاپه‌ره. مفرج الکروب، ۲/۲۰.

خۆی به دهستهوه نه دا. به فیتی که مشته کین، مه لیکى سألخ ههست و سۆزى شه پرکه رهیل و خه لکی دژی سه لآحه دین ده بزواند، جارێکیان پتی گوتن: سه لآحه دین پیاویکی بی ئەمه که به رامبه ر به باوکی و هاتوو ه شاره که ی لئ داگیر بکات و له خوا ناترسیت. دهستی به گریان کرد و خه لکه که شی هینایه گریان و دلگه رمانه که وتنه به رگری.

گه مارۆی شار به تینتر بوو، کاتیک که مشته کین زانیی که ناتوانی ماوه یه کی زۆر خۆی بگریت داوا ی یارمه تی له سینان راشیده دینی سه رۆکی تایه فه ی ئیسماعیلی (باتنییه کان) کرد^{۱۰۱}. ههروه ها هاناشی بۆ ریمۆندی سێیه می میری ته رابلوس برد که وهختی خۆی نوورهدین چه ند سأل دیل و داو کردبوو، کاتی که مشته کین پاش مردنی ئاغای، کاری هه له بی گرت ه دهست به ره لآی کرد. سینانیش زۆری پی نه چوو دهسته یه ک پیاو کوژی گیانفیدای نارده ناو خیه و ته گهی سولآحه دین و خه ریکی به جیه ی نانی پیلانه که یان بوون، له ویدا ناسران، داوی ئەوه ی چه ند سه رباز و پاسه وانیکى سه لآحه دینان کوشت، به ته واوی له ناو بران. پاش ئەمه کاربه ده ستانی هه له ب قاسیدیان نارده لای ریمۆندی باسکراو به لکو ئەگه ر یاریده یان بدات هه له ب له گه مارۆکه رزگار بکات پاره یه کی زۆری ده دنی. ئین ئەسیر باس ده کا که میره یلی هه له ب داویان له میری ته رابلوس کرد په لاماری بنکه یلی به ر دهستی سه لآحه دین بدات به لکو ناچار بیت گه مارۆ له سه ر هه له ب هه لگریت^{۱۰۲}. ریمۆندی سێیه م (که سه ره په ره ی عه رشی مه له که تی قودسیش بوو) ده یزانی هاو په یمانی خاچه رستان له گه ل هه له ب کاریکى گرینگه و له وهش ئاگه دار بوو که یه کیتییه کی ئیسلامی له نێوان قاهیره و دیمه شق و هه له بدا مایه ی مه ترسییه. بۆیه سوپای ده رکرد بۆ فریا که وتنی هه له ب و خۆی به پارێزگاری مه لیکى سألخ ئیسماعیل پيشان دا (!) ئەمه ش بیگومان کاریکى بی په رده بوو. ولیه م سویری میژوو نووسی خاچه رستی هاو چه رخ ده لئ: ریمۆندی سێیه م که ئەم کاره ی کرد نه بۆ خۆشه ویستی مه لیکى سألخ و نه بۆ چاکه ی

۱۰۱. له باره ی ئەم رووداوه وه، یان پتوه ندیی نێوان سه لآحه دین و سینان راشیده دین سه رۆکی ئیسماعیلیه ل، بروانه کتیبی: مصطفى غالب "سنان راشدا لیدین شیخ الجبل الثالث"، بلاو کراوه ی خانه ی الیقظه العربیه و منشورات احمد، بهیرووت، ۱۹۶۷

۱۰۲. الکامل، رووداوه کانی ۷۰هـ.ک. الروضتین، ۱/ ۲۴۰.

حه‌له‌ب و میر و خه‌لکه‌که‌ی بوو، به‌لکو بۆ به‌ره‌ره‌که‌نه‌ی سه‌لاحه‌دین و رینه‌ستن بوو له‌یه‌که‌تی دژ به‌خۆی. به‌واتیه‌کی تر خاچیه‌رسته‌یل زانیان که سه‌ره‌به‌خۆیی حه‌له‌ب و مانه‌وه‌ی له‌ده‌ره‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی سه‌لاحه‌دین چاکترین ریکره‌له‌دروستبوونی یه‌که‌تیه‌کی ئیسلامی له‌نیله‌وه‌تا فورات. بۆیه‌ریمۆند که‌وته به‌کاره‌ینانی دیپلۆماسیه‌ت و تووێژ له‌گه‌ل سه‌لاحه‌دین له‌بارهی پاشه‌پوژی حه‌له‌به‌وه‌(!) قاسیدی نارده‌لای بۆ ناشتی و وای پیشان دا "فه‌رهنگه‌یل یه‌کیان گرتوو و یه‌که‌ده‌ست و به‌هیزن". به‌لام سه‌لاحه‌دین قبوولی نه‌کرد له‌بارهی چاره‌نووسی حه‌له‌به‌وه، به‌هه‌ر نرخیک بیت و تووێژ بکات، یان له‌سه‌ر چه‌ند ده‌سته‌وتیکی بی به‌ها پیک بین، بۆیه‌به‌قه‌سه‌ی سه‌روه‌ری ته‌رابلوسی نه‌کرد و وتی: "من له‌وانه‌نیم له‌زه‌بری فه‌رهنگان بترسم". پاشان به‌شیک سوپاکه‌ی نارده‌سه‌ر نه‌تاکیا و تالانییه‌کی باشیان هینا و گه‌رانه‌وه^{۱۰۲}. له‌وه‌مه‌شدا ریمۆندی سێیم خیرا سوپای نارده‌سه‌ر حیمس تا به‌بی‌ناگای سه‌لاحه‌دین بیگریت. به‌لام که سه‌لاحه‌دین پتی زانی ده‌وری حه‌له‌بی به‌ر دا و به‌په‌له‌چوو بۆ به‌ره‌نگاریی دوژمن نه‌وسا ریمۆند حیمسی به‌جی هیشته‌ت و مایه‌پووج بۆی ده‌رچوو، نه‌یویست یه‌خه‌گیری سه‌لاحه‌دین بیت.

سه‌رکرده‌ بۆ ماوه‌یه‌ک وازی له‌حله‌ب هینا و گه‌رایه‌وه‌دیمه‌شق له‌ریگه‌شدا شاری به‌عه‌لبه‌کی له‌ده‌ستی بیقاع گرت، که‌بیره‌وه‌ریی رۆژانی مندالیی له‌باخ و ده‌سته‌سه‌وه‌که‌نیدا زۆر بوو. که‌مشته‌کینی حوکمرانی حه‌له‌بی هاوپه‌یمانی دوژمن، بۆ سوپاسی هاوپه‌یمانه‌یل دیله‌خاچیه‌رسته‌یه‌که‌ی سه‌رده‌می نووره‌دین مه‌حموودی به‌ره‌لا کرد، سه‌رده‌سته‌ی نه‌وانه‌ش سواری خاچیه‌رسته‌ی رینو دی شاتیون" بوو که له‌سه‌رچاوه‌عه‌ره‌بیه‌کاندا به‌"نه‌رنات" ناسراوه‌و یه‌که‌یکه‌له‌خاچیه‌رسته‌خوینرێژ و دوژمن به‌موسلمانان هه‌روه‌کو له‌مه‌ودا ده‌یبینن. که‌مشته‌کین و لایه‌نگره‌یلی وی له‌حله‌ب سه‌پریان کرد سه‌لاحه‌دین تا دیت به‌هیزتر ده‌بیت و له‌ولاتی شام ده‌سه‌لات په‌یدا ده‌کات، سه‌ره‌نجام ترسان، بۆیه له‌گه‌ل سه‌یفه‌دین غازی سه‌روه‌ری موسل ریک که‌وتن که به‌دوو قۆلی په‌لاماری دیمه‌شق بدهن. نه‌وه‌بوو ژماره‌یه‌کی زۆر به‌ره‌و شار شالابیان هینا، سه‌لاحه‌دین

۱۰۳. الروضتین، ۱/۲۳۹.

قاسیدی ناردە لایان، ئامۆزگاریی کردن که نهبنه هۆی رشتنی خوینی موسلمانەیل و له دەستدریژی فهڕهنگهیل وریای کردنهوه و داواى ئاشتی لى کردن، گوتی که هه‌موو شاره‌یلی شامیان ده‌داته‌وه که گرتوونی ئه‌گه‌ر خۆی سه‌رپه‌روه‌یری مه‌لیکی سالف ئیسماعیل بکات و ببیته نوینه‌ری ئه‌و له دیمه‌شقادا. به‌لام سه‌رکرده‌یلی سوپای هه‌لب و موسل به‌ده‌ست پیتشکه‌رییه‌که‌ی سه‌لاحه‌دین پازی نه‌بوون و گوتیان ئاشتی نابیت هه‌تا هه‌رچی له شام گرتوویه‌تی نه‌یداوه‌ته‌وه و ته‌نیا میسر بۆ ئه‌و بیت و له‌کوێ هاتوو به‌گه‌ریته‌وه ئه‌وئ و هیچ مافیکی له دیمه‌شقادا نه‌میتت.

سه‌لاحه‌دین که ئه‌مه‌ی دیت فه‌رمانی به‌ میرله‌شکه‌ریلی خۆی دا خۆیان ساز به‌دن و به‌ره‌نگاریی هێرشکه‌ران بکه‌ن. سوپاکه‌شی له دیمه‌شقه‌وه به‌ره‌و باکور به‌رئ خست و له نێزیک هه‌ما تووشیان هات و له په‌مه‌زانی ۷۰/ک/ نیسانی ۱۷۵ز به‌ لیدانیکی پشتشکین به‌زاندنی و به‌سه‌ریاندا زال بوو، وا به‌زین برا ئاگای له برا نه‌ما و رایان کرد و سه‌لاحه‌دین به‌دوایانه‌وه تفاق و ئه‌سپاب و لاخه‌کانیانی بۆ ده‌مایه‌وه و هه‌تا هه‌لب خۆیان نه‌گه‌رته‌وه. سه‌یفه‌دین غازیش گه‌راوه موسل، خۆی بۆ شه‌رپکی دی ساز دا، چونکه ده‌یزانی سه‌لاحه‌دین له ناو مائی خۆیدا به‌سه‌ریدا ده‌دا، که وابی چاکتر وایه ئه‌و ده‌ستپیتشکه‌ری بکات له هێرشدا. بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ش سوپایه‌کی له ۶۰۰۰ شه‌رکه‌ر پیک هینا و له جیه‌ک که پیتی ده‌لین "تل السلطان" به‌ره‌نگاری سوپاس سه‌لاحه‌دین بوو. سه‌ربازانی سه‌لاحه‌دین توانیان سوپای غازی تیک بشکینن و هه‌رچی گه‌نجینه و چه‌ک و لاخ و ئازوخه‌ی هه‌بوو هه‌موویان به‌تالان برد و ژماره‌یه‌کی زۆریش سه‌ربازیان به‌دیل گرت و ئه‌وانه‌ی تر رایان کرد^{۱۰۴}.

سه‌لاحه‌دین پروانیی هیشته وهختی گه‌مارۆدانی هه‌لب نه‌هاتوو، بۆیه بنکه و شوینه نێزیکه‌کانی ده‌رووبه‌ری گرت وه‌کو بزازه، مه‌نه‌ج، عزان.

له کاتی گه‌مارۆدانی عزاندا چوار که‌س له ئیسماعیلییه‌ل جلوه‌رگی سه‌ربازانی سه‌لاحه‌دینیان له‌به‌ر کرد و به‌ناوی سه‌لاحه‌دین ئازایانه شه‌ریان ده‌کرد و توانیان به‌ته‌واوی گومان له‌سه‌ر خۆیان لا ببه‌ن، رۆژیک که سه‌لاحه‌دین له خپوه‌تی میریک

۱۰۴. الروضتین، ۱/ ۲۵۵، مفرج الکروب، ۲/ ۴۰.

له میره‌کانی بوو، یه‌کټک لهو ئیسماعیلییانه خوئی هه‌لدايه سهر سهری و چه‌قوئی بۆ راوه‌شاندا تا له‌سهری بکوئی، به‌لام ههر بهر "زه‌ردی" یه‌که‌ی کهوت که هه‌میشه له‌به‌ری بوو (زه‌ردیه: به‌رگیکی له ناسن دروست کراوه له بن جلویه‌رگی خوئی له‌به‌ری ده‌کرد). ئەمجا چه‌قوئیه‌ل هیچ کاریان له له‌شی نه‌کرد. که ئیسماعیلییه‌که دیتی سه‌لاحه‌دین ناسنی له‌سهر ناوه چه‌قوئیه‌کی سه‌واله‌ی کۆلمه‌ی کرد به‌لام ههر که‌میکی داروشاندا چونکه سه‌لاحه‌دین لئی راپه‌ری و توند سهری گرت و رای ک‌یشا و به زه‌وییدا دا ئەوسا سه‌ربازه‌یل کوشتیان. دواى ئەمه‌ سى ئیسماعیلییه‌که‌ی تر هه‌لیان کوتایه سهر چادره‌که و ههر یه‌که ده‌یویست سه‌لاحه‌دین بکوژیته. به‌لام سه‌ربازه‌یل ئەوانیشیان کوشته^{۱۰۵}.

ده‌نگۆ وا بلاو بووه‌وه گوايه سه‌لاحه‌دین کوژراوه. به‌لام قازى ئەلفازیل - عه‌بدولرهمیم بیسانی - نووسهر و راویژکاری / به‌ناویانگی / سه‌لاحه‌دین نامه‌یه‌کی بۆ مه‌لیکی عادل سه‌یفه‌دین ئەبو به‌کری برای سه‌لاحه‌دین نارد و راستیی پروداوه‌که‌ی بۆ پروون کرده‌وه و له نامه‌که‌دا نووسیی ئەلحه‌مدولیللا سه‌لاحه‌دین سه‌لامه‌ته و له چهند دلۆپه خوئینی به‌ولاره‌هیچی تری لئى نه‌هاتوه و گه‌مارۆدانی عه‌زایش به‌رده‌وامه.

له ئەنجامی ئەو پیلانه نامه‌ردانه‌یه‌ی هاوپه‌یمانانی سه‌عه‌دین که‌مشته‌کین نایانه‌وه و به‌و پتییه که ئەمه‌ هوکمرانی هه‌له‌به و سه‌رپه‌روه‌ری کارباری مه‌لیکی سألحه، سه‌لاحه‌دین بریاری دا ناوی سألح له خوتبه‌دا نه‌هئینی و له‌سهر دراو بیسرتیه‌وه هه‌روه‌ها بریاری دا جارێکی تر گه‌مارۆی هه‌له‌ب بداته‌وه. ئەمجاره به‌هئینێکی گه‌وره‌وه هئیرشێکی توند و به‌تاوی رێک خست و له هه‌مان کاتدا دیله هه‌له‌ببیه‌کانی به‌ره‌لا کرد ئەوانه‌ی له شه‌ره‌یلی پتیشوودا گیرابوون، تا ره‌فتار چاکیی خوئی به‌خه‌لکی هه‌له‌ب پیشان بدات، ئەوانیش گه‌رانه‌وه شاری خوئیان و زمانیان ههر له سوپاسبژێری (سه‌رکرده) دا ده‌گه‌را.

له کاتی گه‌مارۆکه‌دا مه‌لیکی سألح، خاتوونی خوشکی، که کچێکی بچووک بوو، نارد له‌سه‌لاحه‌دین، ئەویش به‌رێز و به‌جوانی به‌خێری هئینا و بۆ باوکی گریا و گه‌لئى دیاری و گه‌وه‌هر و شتی نایابی خه‌لات کرد و لئى پرسى که‌سوکاری چییان

۱۰۵. العماد، سنا البرق الشامی، به‌رگی ۱، ل. ۲۱۰-۲۱۱.

دهوئ؟ گوتی: عهزازیان دهوئ. ئەویش پیتی دا و زۆر جوان به پیتی کرد و خوئی گه پاندیییه وه بهر ده رگه ی شار^{۱۰۶}. به لام گه مارۆی له سه ره له ب هه لئه گرت، کاتیک مه لیکى سألح زانیی شه ره که به راستییه و له وانیه شه ریش له به رگریکردندا خوئی نه گریت و له دواییدا ئەو په نایه شی له ده ست بچیت، به تاییه تی وا سه لآحه دین چی دی خوئی سه ره به و نازانیت و ناوی ئەوی له سه ره دراو و له خوتبه دا نه هیتشتوو، چه ند که سیکى نارده لای بۆ وتووێژ و به ستنی په یمانی ئاشتی له نێویاندا، که وا ئەو ناوچه یله ی سه لآحه دین گرتوو یانی بۆ سه لآحه دین بن، ئەوانیش چییان به ده سه ته وه ماوه له ولاتی شام بۆ خوئیان بیت. به م جوژه سه لآحه دین بوو به سه ره وه ری دیمه شق و حیمس و هما و به عه لبه ک و ورده شه ره کانی تریش که گرتبوونی. له سه ره ئەوه ش ریک که وتن که هه موویان (هه له ب و موسل و سه لآحه دین) له دژی خاچه رستانی داگیرکه ره که ده ست بن و نابئ هیچ لایه کیان په یمان بشکیتیت.

سه لآحه دین گه رایه وه دیمه شق و له مانگی شه والی ئەو سألهدا (ئایاری ۱۱۷۵ز) له ناو ئاهه نگ و شادیی خه لکیدا گه یشته وه شار. دواى ئەوه ی خه لیفه ی عه باسی (المستضيء بالله) پشتگیری له باری تازه ی شام کرد و خه لاتی بۆ نارد. سه لآحه دین پله ی چه سپاوتر بوو، به سه ره وه ری میسر و شام ناسرا و له مزگه وته کاندا خوتبه به ناوی ئەو ده خویند رایه وه و به ناوی ئەو دراو لى درا که له سه ره دراوه که نووسرا: "الملك الناصر يوسف بن أيوب علا جاهه".

له و ده مه ی له دیمه شق بوو بێوه ژنی نووره دین مه محمودی له خوئی ماره کرد که عیسه ته دین خاتوونی کچی معینه دین ئەنه ری سه ره وه ری دیمه شق بوو پیش ئەوه ی نووره دین بیگریت و مه لیکى سألحیش کوری نووره دین له و دایکه نییه، سه ره چاوه کان باس ده که ن سه لآحه دین بۆ "پاراستنی ریز و ئابروو و رووسووری"^{۱۰۷} ژنه که هینای و له وانه شه له م ژنه یاناندا مه به ستی ئەوه بووی له لایه که وه وا نیشان بدات خوئی میراتگری نووره دینی ئاغایه تی و له لایه کی تره وه بێوه ندیی نیوان خوئی و مالى ئاغای پته وتر بکات و بۆ به دیه یانانی پرۆژه کانی

۱۰۶. النوادر السلطانية، ل ۵۲. الروضتين، ۱۱/۲۶۱.

۱۰۷. الروضتين، ۱/۲۶۳-۲۶۴.

دواړوژى يارمه تى لى وهر بگريت. بېگومان سه لآحه دين داهينه رى هم جوړه ژنه پنهانه سياسيه نيهه^{۱۰۸}.

پاشان بىرى بؤ نه وه چو تو له ئيسماعيليه ل بکاته وه که دوو جار ويستيان بېکوژن و هيرشېکى برده سه ريان له (جبل الساق) دا و چند گونديکى لتيان سووتاند و کاول کرد و زورى لتيان کوشت و زورى به ديل گرت، پاشان قه لآى مسيافى (نيزيک ته رابلوس) ي گه مارو دا که سينان راشيده دىنى سه روكيانى لى داده نيشت. نه ميس هاناي بؤ سه روه رى هما شه هابه دين مه محمود نه لهارمى خالى سه لآحه دين برد، بهو پدیه که هوسپى يه کن و داواى لى کرد لای خوارزاکه ي تکاکارى بيت^{۱۰۹}. خاليشى داواى لى کرد لى بىوورى نه وپيش به قسه ي کرد.

له م ماوه يه شدا ريککه وتن نامه يه کى ده ستر پيژنه کردنى له گه ل خاچه رستان مؤر کرد. بؤ نه وهى خوئى بؤ کايه يه کى تر نامه بکات، تاكو سوپايه کى پرچه ک و تفاق و به ژماره زورتر و چاکتر ريک ده خات، نه م ريککه وتن نامه يه ش نيوه ناگره ستيک بوو له نيوان هه ردو لآ. له م وه خته دا، شه مسول دهوله توران شای براى، هاته لای و پيروزبايى سه رکه وتنى لى کرد بؤ گرتنى شارهيلى شام و کوکردنه وهيان و نه هيشتنى په رته وازه بييان و پاراستنيان له که وتنه ژير چه پوکى خاچه رستى دوژمنى چاو برسى. کاتنيک سه لآحه دين زانپى که پيويستى به که ستيکى به هپزه بؤ به رپوه بردنى کاربارى شام، که بيپته جيگرى خوئى، له تورانشاى براى باشتري نه دوژميه وه^{۱۱۰}. پاش دلنيا بوون له چاکي ريکخستنى بارى شام له رووى پيوه ندى به دوژمنه وه و، به تايه فهى ئيسماعيلى و له گه ل مه ليکى سالح له هه لپ و ناموزايله لى له موسل، سه لآحه دين بريارى دا بگه رپته وه ميسر تا کاربارى دهوله ته که ي به سه ر بکاته وه و که سوکار و منداله کانى خوئى بيپنى. نه وه يه که مين جاريش بوو بهو ناو نيشانه، سه روه رى شام و ميسر، بگه رپته وه و له جاران زياتر شايانى ناسناوى (نه له ليک نه لناصر) بوو که خه ليفه ي فاتيمى پتى دابوو، سيفه تى سولتان و سه روه رى ميسر و شام و يه مهنيشى خرايه سه ر.

۱۰۸. د. سعيد عبدالفتاح عاشور، الحركة الصليبية، ۲/۷۵.

۱۰۹. سنا البرق الشامى، ۲۱۸/۱-۲۱۹. مفرج الكرب، ۲/۴۸.

۱۱۰. الروضتين، ۱/۲۶۰.

سه لآحه دین ده گه ریتته وه میسر

له ۱۶ ی ره بیعول ئه وه لی ۵۷۲ ک/ کۆتای تشرینی دووه می ۱۱۷۶ ز، سه لآحه دین گه یشته وه قاهیره . پاش ئه وه ی دوو سال بوو به جیتی هیشته بوو . سه رکه وتوانه و دلنیا له سه رکه وتن بۆی گه رایه وه . مه لیکه عادل، سه یفه دین ئه بوبه کری برای و جیگری له میسر بۆ پیشوا زیکردنی سه لآحه دین له زه ریای سوور په رییه وه ئه بوه ری سینا . کاتیک که هاته وه، بیری هر لای گه رانه وه بوو بۆ شام تا ئه وه ههنگاوانه ی ته واو بکات له وێ نابوو یانی .

سه لآحه دین شاره یلی هه ریمی جزیره ده گریت

پاش ئه وهی سه لآحه دین له سه لامه تی و قایمکاری قاهیره دُنیا بوو. بریاری دا میسر به جی بهیلتی و بچیتته شام بۆ دیاریکردنی هه لویستی شیاو، دوا ی بیستنی هه والی مردنی مه لیککی سألح، ئیسماعیلی کوری نووره دین مه محمود له ۷۷هـ/ک/ ۱۸۱ز و جیگرته وهی له لایهن عیزه دین مه سعوودی ئاموژای و سهروهی موسل له به پتوه بردنی کارباری حه له ب. عیزه دین مه سعوود بۆ چه سپاندنی پتی خوئی له حوکمی شاردا دایکی مه لیککی سألحی له خوئی ماره کرد و هه رچی گه نجینه ی شار هه بوو هه مووی برد و بییری له په لاماردانی دیمه شق کرده وه، به تایبه تی که سه لآحه دینی لی دوور بوو. به لام له ورووژاندنی سه لآحه دین ده ترسا، له لایه کی تریشه وه په لهاویشتنی له وانه بوو بیته هۆی په لهاویشتنی عیماده دین زهنگی دووه می برای که سهروهی سنجاره و خه لکی حه له ب ریزیان ده گرت و وهختی خوئی داوایان له مه لیککی سألح کرد بیکاته جیگری خوئی، ته نانه ت هه ندی میر له میرانی حه له ب به نه پینی نامه یان بۆ نارد که خیرا بیت کارباری حه له ب وه برگریت^{۱۱۱}.

عیزه دین مه سعوود دوا ی ئه وهی له دوخی حه له ب دُنیا بوو، به ره و موسل که وته ری و که گه یشته (الرقه) له سه ر فورات، قاسیدی عیماده دینی برای هات بۆ ئه وهی داوای لی بکا حه له ب بدا به و، ئه ویش له جیاتی حه له ب سنجاری بداتی، واتا شاره کان بگۆرته وه. عیزه دین مه سعوود قایل نه بوو به لام له وهش ده ترسا ئه گه ر داخوارییه که ره ت بکاته وه له وانه یه عیماده دین ده ست له گه ل سه لآحه دین تیکه ل بکات، بۆیه وازی له حه له ب هینا و سنجاری وه رگرت و گه رایه وه موسل.

سه لآحه دین له و ماوه یه دا رووداوه کانی شام و جزیره ی به رچاو خستبوو و ههستی کرد رووداوهیل پر مه ترسین، بۆیه بریاری دا بگه ریتته وه شام، پاشان له

۱۱۱. ابن العدم، زبده الطب، ۲/۴۵.

شامهوه به رهو چهلب چوو و سی رۆژ گه مارۆی دا، به لام که زانیی به زهحمهت دهگیریت وازی هینا. له چهلبهوه به رهو شارهیلی تری هه ریمه که کهوته ری، حوکمرانهیلی چهلبهیش که زانیان سه لآحه دین ته ماح له سه ر و سامانیان ناکات و ئەگەر نیازیان پاک بیت، به سه ر شاره که یانه وه ده یانه یلته وه، سازی خۆیان دهربری بۆ به شداریکردن له رزگارکردنی خاک له چه پۆکی داگیرکهری خاچه رست.

ئه وه بوو حوکمرانی ماردین هاته لای و حوکمرانی (حسن کیف) ییش نوینهری نارده لای و لایه نگرینی خۆیان راگه یاند.

عیزه دین مه سه وودیش، به خۆی و هیزه که یه وه بۆ پاراستنی چهلب کهوته ری، به لام له ناکاو تووشی سه لآحه دین هات که به سوپاوه له فورات په ریه وه و بۆ به رهنگاری هات. عیزه دین جلهوی بادایه وه و گه رایه وه موسل. سه لآحه دین ئه مه ی به هه ل زانی و رووی کرده شاره یلی جزیره، ره ها و حه ران و ره قه و سروج و نوسه یبین و چه ند شاریکی تری گرت^{۱۱۲}. پاشان به راویژی هه ندیک له سه ر کرده یلی خۆی رووی کرده موسل و گه مارۆی دا، به لام له به ر قایمی شووره یل و به ربه رکه انه ی توندی سه رباره یلی، نه ی توانی بیگرت^{۱۱۳}.

سه روهری موسل هیچی بۆ نه مایه وه ئه وه نه بی که هانا بۆ هه ندی میری دراوسی، وه کو قزل ئه رسه لانی سه روهری ئازهر بیجان و شاه ئه رمه ن ناسره دین سه گمان کوپی ئیبراهیم میری خه لات ببا. کاتیک ناسر دینه لای عه باسی هه سته به مه ترسیی دۆخه که کرد ویستی کاریک بکات لایه نه یل پیک بینیت، بۆ ئه م کاره ش (شه یخول شیوخ سه دره دین عه بدوره حیم) ی راسپارد ناویژی بکات، به لام ریک نه که و تن^{۱۱۴}.

پاشان سه لآحه دین زانیی چاری نییه و ده بی واز له موسل بینیت، پاش ناویژی خه لیفه و پاش ئه وه ی موسل په یمانتکی له گه ل خاچه رستان مۆر کرد و سه روهری

۱۱۲. ابن شداد، النوادر، ل ۵۷. ابن العدم، زبده الطب، ۲/۵۸.

۱۱۳. الكامل، ۱۱/۴۸۴-۴۸۵. الروضتین، ۲/۳۳.

۱۱۴. ابن شاهنشاه، مضممار الحقائق وسر الخلائق، خانه ی الهنا، چاپی عالم الکتب، قاهره ۱۹۶۸، ل ۱۰۷-۱۰۸.

موسل به لئینی دا سالانه ۱۰۰۰۰ دینار به خاچپه‌رستان بدا، له‌گه‌ل هه‌ندخ شاری سه‌رسنووری موسلمانان، هه‌روه‌ها دیله‌کانیشیان نازاد بکات. ئەوانیش دژی سه‌لاحه‌دین یارمه‌تی بدهن. سه‌لاحه‌دین له سه‌ره‌تای سالی ۵۷۹ک/ حوزه‌برانی ۱۱۸۳ز رووی کرده‌ه‌له‌ب و گه‌مارۆی دا و شار خۆی به‌دهسته‌وه نه‌دا. به‌لام عیماده‌دین زه‌نگی دووم زانی ناتوانی تا سه‌ر به‌به‌ره‌کانه‌ی گه‌مارۆکه بکات، چونکه ده‌ره‌قه‌تی ئەو خه‌رجیه زۆره نه‌ده‌هات، به‌تایبه‌تی که عیزه‌دین مه‌سه‌وودی برای پاره‌یه‌کی زۆر که‌می له خه‌زینه‌دا به‌جی هیشته‌بوو و ده‌ستی یارمه‌تی بۆ برای خۆی درێژ نه‌کرد. سه‌رباری ئەوه‌ش سه‌لاحه‌دین بۆ کارکردنه سه‌ر وره‌ی شه‌روانه‌یلی ناو شار بلاوی کرده‌وه که چه‌ند خانووێک له‌سه‌ر چیا‌ی دۆشه‌نی نیزیکی هه‌له‌ب دروست ده‌کات و به‌مه ترسی خسته دلی هه‌له‌بیه‌کانه‌وه^{۱۱۵}.

ئهمانه بوونه هۆی ئەوه‌ی عیماده‌دین زه‌نگی داوا‌ی وتووێژ له سه‌لاحه‌دین بکات و گوته‌ی ئەگه‌ر ئەو سنجاری بداتی هه‌له‌بی ته‌سلیم ده‌کات. سه‌لاحه‌دین به‌مه رازی بوو، سه‌رباری سنجاریش، خابوور و ره‌قه و نوسه‌بینه‌شی دایه. به‌م جووره له مانگی سه‌فه‌ری ۵۷۹ک/ ۱۱۸۳ز هه‌له‌ب چوو هه‌له‌ی هه‌ولێ سه‌لاحه‌دین بۆ یه‌که‌رتن دژی داگیرکه‌ره‌یل. ئەم هه‌نگاه‌ش بۆ پرۆژێ غه‌زای دوا‌رۆژ زۆر گرینگ بوو و ئەنجامی باشی هه‌بوو، که جله‌وی کارباری ولاتی شام که‌وته ده‌ست سه‌لاحه‌دین، ده‌وله‌ته‌که‌ی له که‌ناره‌کانی ئەفریقایا باکوره‌وه تا ولاتی نیل و تا فوراتی گرتوه، جگه له یه‌مه‌ن، جارێکی تریش کۆششی یه‌که‌یک له بنه‌ماله‌ی زه‌نگی ئەتاه‌کی چوو هه‌له‌ی پال کۆششی بنه‌ماله‌ی ئەیووپی. چونکه هه‌ردوو لا له‌سه‌ر ئەوه ریک که‌وتن که ئەو ناوچانه‌ی عیماده‌دین زه‌نگی دووم وه‌ریان ده‌گرێ له کاتی پێویستدا ده‌بی بخه‌ینه ژێر ده‌سه‌لاتی سه‌لاحه‌دین^{۱۱۶}.

سه‌لاحه‌دین به‌لئینی ئەوه‌یشی له عیماده‌دین وه‌رگرت ئەگه‌ر هات و هێرشێ برده سه‌ر موسل نابێ یاریده‌ی عیزه‌دین مه‌سه‌وودی برای بدا. هه‌رچی هێزه‌یلی خاچپه‌رسته‌یشه، ده‌ستگرتنی سه‌لاحه‌دین به‌سه‌ر هه‌له‌ب و ده‌ورووبه‌ریدا بووه زه‌نگی وریاکردنه‌وه‌یان له‌وه‌ی ئەمه هێزێکی نوێی به سه‌لاحه‌دین دا و پایه‌ی

۱۱۵. الکامل، ۱۱/۴۹۶. مفرج الکروب، ۱۴۱. زبده‌ الحل، ۲/۶۴.

۱۱۶. الروضتین، ۲/۴۳.

حوکمرانیی له ولاتدا زیاتر چهسپاند... وای لی هات بنکه و پیگهکانی
خاچپه‌رستان له که‌نارای شامدا که‌وتنه بهر دوو به‌ردی ده‌ستاری یه‌ک ده‌ولت،
ده‌ولتی سه‌لا‌حه‌دین و له هه‌موو رۆژیک زیاتر له‌به‌رده‌م مه‌ترسیدان. سه‌لا‌حه‌دین
که‌ به‌ره‌ی ناوه‌خۆی پته‌و کرد، له بی‌ری نه‌چوو که یه‌که‌تی رێگه‌ی رزگارکردنی
خاکه له داگیرکه‌ره‌یل و ئه‌مه‌مان له‌و سیاسه‌ته‌ بۆ ده‌رکه‌وێ که له‌و ماوه‌یه‌دا
په‌یره‌وی ده‌کرد، که هه‌لی ده‌کو‌تایه سه‌ر بنکه‌یلی خاچپه‌رستان، به‌ر له‌وه‌ی له
پاشه‌رۆژدا به‌ته‌واوی خۆی بۆ به‌ره‌نگارییان ساز بکات، به‌م جۆره هه‌ولی دا پتیش
ئوه‌ی ڕوو بکاته موسل، بیسان و که‌رک وهر بگریته‌وه^{١١٧}.

---

١١٧. ابن شداد، النوادر، ٦٦، الکامل، ٤٧٩/١١.

موسل تیکه‌ل به تیکۆ شینی رزگاری ده‌بیت

پاش ئه‌وه‌ی سه‌لاحه‌دین ده‌ستی به‌سه‌ر حه‌له‌بدا گرت، عیزه‌دین مه‌سه‌وود هه‌ستی کرد پیکه‌ی ولاته‌که‌ی له‌ق بووه و توانای به‌ره‌ره‌که‌نه‌ی سه‌لاحه‌دینی نابێ، ئه‌گه‌ر سوپای سه‌لاحه‌دین گه‌مارۆی موسل ب‌دات، بۆیه بۆ خه‌لیفه‌ی عه‌باسی نووسی و تکای کرد قسه‌یه‌ک له‌ نیوانیاندا بکات، رای گه‌یاند که سازه‌ گه‌توگۆ له‌گه‌ل سه‌لاحه‌دین بکات. خه‌لیفه‌ش ده‌سته‌یه‌کی نارد که شه‌یخول شیوخ سه‌دره‌دین سه‌رۆکی بوو و نوینه‌رانی موسل‌یش به‌ سه‌رۆکیه‌تی محی‌دین محه‌مه‌د شه‌هره‌زووری و قازی میژوونووس به‌هادین ئیبن شه‌دادی موسلی، تیکه‌لی بوون. له‌ زستانی ۵۷۹ه‌/ک/ ۱۱۸۳ز پیکه‌وه‌ چوونه‌ دیمه‌شق، به‌لام بێ ئه‌وه‌ی هیچ به‌دی به‌تین گه‌رانه‌وه، به‌تایبه‌تی کاتیک نوینه‌ریلی موسل رایان گه‌یاند ئه‌گه‌ر سه‌لاحه‌دین به‌ مه‌رجه‌یلی حوکمرانی موسل په‌یمانی ئاشتی نه‌به‌ستیت، عیزه‌دین مه‌سه‌وود داوای یارمه‌تی له‌ سوڵتانی عه‌جه‌م و هی تر ده‌کات، سه‌رده‌سته‌ی ئه‌و مه‌رجانه‌ش مانه‌وه‌ی هه‌ولێر و جزیره‌ی ئیبن عومه‌ر بوو له‌ژێر ده‌سه‌لاتی موسلدا، به‌لام سه‌لاحه‌دین ده‌یگوت پێویسته‌ حوکمرانی ئه‌م دوو شاره‌ بدریته‌ ئه‌و لایه‌نه‌ی خۆیان ده‌یانه‌وێ سه‌ر به‌ ئه‌و بن^{۱۱۸}.

له‌ سه‌ره‌تای سالی ۵۸۰ه‌/ک/ به‌هاری ۱۱۸۴ز سه‌ربازه‌یلی حوکمرانی (حسن کیف) و (دارا) که‌وتنه‌ داوای سه‌لاحه‌دین، پاشان (موعیزه‌دین سنجه‌رشا) ی برزای عیزه‌دین مه‌سه‌وودیش لای مامی به‌ر دا و هاته‌ لای سه‌لاحه‌دین، داوای ئه‌مه‌ له‌ په‌یبه‌عول ئه‌وه‌لی ئه‌و ساله‌ (هاوینی ۱۱۸۵ز) سه‌لاحه‌دین به‌ره‌و موسل چوو و داوای له‌ خه‌لیفه‌ کرد ده‌ستووری ب‌دات موسل بگرن، ده‌سته‌یه‌کیشی نارد به‌غدا و هۆی شه‌ری له‌گه‌ل موسل روون کرده‌وه، که‌وا کاربه‌ده‌ستانی موسل

۱۱۸. الايوبي، مضممار الحقائق، ل ۱۶۲-۱۶۳. ابن شداد، النوادر، ل ۶. بۆ زانینی درێژه‌ی وتووێژه‌که، بېروانه: ابن واصل، مفرج الکروب، ۲/۱۵۶.

ناشناهیتیی سولتانی عهجهم دهکهن و ناوی لهسه دراو دادهنن، ههروهه نامه و نامه بهریان لهگه ل خاچپه رسته کان بهرده وامه و هانیان دهندهن په لاماری ولاتی موسلمان هیل بدن، ئه ویش - واته سه لاهه دین - چاوی چنۆکی نه بریوه ته موسل و نایه وئ بنه ماله ی ئه تابه گی زهنگی له ناو ببات، بگره دهیه وئ پتی راستیان پیشان بدات و بیانگرتیه وه سه ر پتی گوئپراه لئی خه لیفه و پشتگیری ئیسلام و له دۆستایه تی دوزمنان دایان بپرت ۱۱۹.

کاتی که عیزه دین مه سهوود دیتی سه لاهه دین له موسل نئزیک بووه ته وه، زانیی که ده بی به تهنیا به رهنگاریی بکات، بویه دهسته یه ک له ژناتی کۆشکی شاهانه ی زهنگی ریک خست، که کچی نورهدین زهنگی یه کیک بوو له وان تا داوای ناشتی و خوین نه پزانی لی بکهن. به لام هندی سه رکرده ی سوپای سه لاهه دین بریاریان دا له گه مارۆدانی موسل به رده وام بن، ئه گه رچی موسل یس ریککه و تننامه ی له گه ل مه لیکه کانی رۆژه لات (ئازهر بایجان و هه مه دان) هه بوو ئه گه ر سه لاهه دین په لاماری موسل و ماردین بدات شه پی له گه لدا بکهن. گه مارۆدانه که نئزیکه ی مانگیکی برد، به لام سه لاهه دین جاریکی تر موسلی به جی هیشت، چونکه هه والی پی گه یشت که شاه ئه رمه نی حوکمرانی خه لات (شاری ئه رمینیای ناوه پراست) مردووه و کوری نییه له جی دابنیشی، سه لاهه دین پرس و راویژی به هه فاله یلی کرد چی بکات باشه؟ هه ر له و کاته دا گه وره پیاوه یلی خه لات هاتنه لای و داوایان لی کرد که بیت خه لاتی بدهنی ئه ویش له ترسی په هله وانی کوری ئیلدکزی حوکمرانی ئازهر بایجان و هه مه دان، که نیازی داگیرکردنی ئه رمینیای هه بوو ۱۲۰.

سه لاهه دین به خو و سوپاوه موسلی به جی هیشت و به ره و خه لات چوو، له میافارقین دابه زی و گرتی. ئه م کرده وه سوپایییه به رووداویکی گرینگ دیتته ژمار له کیشه ی سه لاهه دین له گه ل بنه ماله ی زهنگیدا، چونکه له ئه نجامدا بوو به سه روه ری بیهاوتای هه موو ناوچه که، به تاییه تی که خه لیفه ش پیرۆزبایی لی کرد و مافی ته ماشاکردنی کارباری ئه و ناوچانه ی پی دا. به م کاره پایه ی پته وتر بوو و هه ر بزوتنه وه یه کی سوپایی ئه و به رهنگیکی شه ری رهنگ ده کرا.

۱۱۹. الروضتین، ۲/۶۲.

۱۲۰. مفرج الکروب، ۲/۱۶۶.

پاش ئه‌وه‌ی سه‌لاحه‌دین کارباری میافارقینی ریک خست، گه‌رایه‌وه‌ سه‌ر گه‌مارۆدانی موسل و له‌ شه‌عبانی ۸۱/ک/ ۱۸۵ز له‌ نیزیکی موسل دای کوتا. ئه‌وسا عیزه‌دین مه‌سه‌عوود دلنیا بوو که ده‌ره‌قه‌تی هیزه‌یلی ئه‌م سه‌رکرده‌یه‌ نایه‌ت و هیوای به‌ پاراستنی موسل نه‌ما، به‌تایبه‌تی که له‌ هیمدادی مه‌لیکی عه‌جه‌م و یارمه‌تی خه‌لیفه‌ی به‌غدا بی هیوا بوو، سه‌رباری ئه‌وه‌ش که سه‌لاحه‌دین بریاری دا به‌رامبه‌ر به‌ موسل زۆر بمینیتته‌وه‌، هه‌تا زه‌وی و زاره‌یلی ئه‌وی به‌سه‌ر سه‌رکرده‌یلی سوپاکه‌یدا دابه‌ش کرد و ده‌غل و دان و به‌رووبوومه‌که‌شی کۆ کرده‌وه‌، تاکو به‌رگری موسلی پی بی هیز بکات. به‌م جوژه‌ مانگی شه‌عبان و په‌مه‌زانی له‌وی به‌سه‌ر برد^{۱۲۱}.

پی ده‌چی سه‌لاحه‌دین له‌ درێژه‌کیشانی گه‌مارۆکه‌ بیزار بووبیت و وای به‌ به‌رژه‌وه‌ندی زانی بیت که هه‌لۆیسته‌که‌ ناشتیانه‌ چاره‌سه‌ر بکات بۆ ئه‌وه‌ی دووبه‌ه‌کی نه‌مینی و خوینی موسلمانه‌یل نه‌پژیت و ئه‌و خوینه‌ بۆ غه‌زای دواپۆژ هه‌لبگیری.

له‌وانه‌شه‌ له‌وه‌ ترسابیت دوژمن دوورکه‌وتنه‌وه‌ی ئه‌و له‌ شام به‌هه‌ل بزانیته‌ و هیرشیکی له‌ناکاو بباته‌ سه‌ر ولات.

ئه‌وه‌ی ئه‌م رایانه‌ ده‌سه‌لمینی ئه‌وه‌یه‌ که له‌دوای عیماده‌دین زه‌نگی دووه‌می حوکمرانی سنجاری ناردبیت، بۆ ئه‌وه‌ی ناویژی بکات له‌ نیوان هه‌ردوو لادا. پاش ئه‌وه‌ی قاسید له‌ هه‌ردوو لاهه‌ هاتن و چوون، له‌سه‌ر ئه‌وه‌ ریک که‌وتن که ولاتی شاره‌زور و خه‌لات و ئاواپییه‌لی ئه‌وی، له‌گه‌ل ناوچه‌ی نیوان دوو زئی بدریته‌ سه‌لاحه‌دین^{۱۲۲} و دراو و خوتبه‌ به‌ناوی ئه‌و بیت.

سه‌لاحه‌دینی سه‌رکرده‌ نه‌خۆش که‌وت و موسلی به‌جی هیشته‌ و چووه‌ حه‌ران، له‌ویدا مه‌لیکی عادل، ئه‌بویه‌کری برای، له‌ حه‌له‌به‌وه‌ هات و پزیشکانی ئه‌ویشی له‌گه‌لدا بوو^{۱۲۳} هه‌روه‌ها به‌ سه‌ره‌ۆکایه‌تی قازی میژوونوس به‌هائه‌دین نیب شه‌دادی موسلی، نوینه‌رانی عیزه‌دین مه‌سه‌عوود گه‌یشته‌ لای و ناشتی له‌ نیوان

۱۲۱. الکامل، ۱۱/۵۱۷.

۱۲۲. الروضتین، ۲/ ۶۴، مفرج الکروب، ۲/ ۱۷۱.

۱۲۳. النوادر، ل. ۷۰.

هەردوو لایاندا سەری گرت، هەردوو لا سویندیان بۆ یەکتەر خوارد و لە ئەنجامی ئەمە لە زیل حیجەتی ٥٨١ک/ ئاداری ١١٨٦ز بەولایە لە دیاربەکر و ولاتی ئەرتەقیدا خوتبە بەناوی ئەو خویندراپەوه^{١٢٤}.

ئەم ئاشتینامەییە دەستکەوتیکی باش و سەرکەوتنی سیاسەتی سەلاحەدین بوو، کە بەهۆیەوه توانیی پایەیی خۆی بچەسپینی و بۆ بەره‌نگاریی داگیرکەرەران خۆی ساز بەدات. ئەمەش لەم نامەییەدا دیارە کە عیمادی کاتبی ئەسفەهانی بە پینووسی پەنگینی خۆی، لە زمانی سەلاحەدینەوه، بۆ سەیفول ئیسلام نوغتەکینی برا و نوینەری لە ولاتی یەمەندا، ناردوویەتی کە پیتی راگەیاندوووه:

"لە مەرجه‌یلی ئاشتینامە‌که‌ له‌گە‌ڵ ئەتابەگی موسڵ ئەوه‌یه‌ که‌ دەبێ‌ له‌ ژێر فرماناندا بیت و سەربازمان بۆ بنیڕیت و دراو و خوتبە بەناوی ئیمە بیت. ئیدی سام و شکۆ و هیمەت بۆ غەزا له‌ پیناوی خوا پەره‌ی سەند"^{١٢٥}.

بە مۆرکردنی ئەم بەیاننامە‌ییە سەرکرده‌ی یەکه‌تیی میسر و شام و یەمەن و ولاتی جزیره‌ی ته‌واو کرد و گرینگترین شاره‌یلی، وه‌کو‌ هه‌لب و میافارقین و ئامیدی و موسڵ هاتنه‌ ژێر ئالای سەرکرده‌ی تیی ئەو، کە بە گرتنی هه‌لب هه‌موو ولاتی شام (جگه‌ له‌ لیواری ده‌ریا و قودس) تیکه‌ڵ به‌ میسر بوون، به‌ گرتنی میافارقینیش هه‌ریمی دیاربەکر که‌وته‌ ده‌ستی و به‌ تیکه‌که‌وتن له‌گە‌ڵ موسڵیش ناوچه‌ی جزیره‌ تیکه‌ڵ به‌ تیکۆشینی یه‌کگرتنه‌وه‌ی بوو. ئەو ده‌مه‌ وه‌کو‌ سەرکرده‌یه‌کی ئیسلامیی غەزاکەر، پیتی خۆی له‌ مه‌یدان چه‌قاند و"به‌ پراستی بوو به‌ سه‌لاحی دین و دنیا... کۆله‌که‌ی ده‌وله‌ت و دینی چه‌سپاند". هه‌ر وه‌ک هه‌وسه‌رده‌میکی^{١٢٦} ده‌لی: به‌ له‌خۆبۆرده‌یی و ئازایه‌تی و په‌وشتی به‌ری ئیسلامه‌تی توانیی به‌سه‌ر میره‌ موسلمانه‌ به‌ره‌ه‌سته‌کانیدا زال بیت، ئەمەش به‌ لیکدانه‌وه‌ و نه‌خشه‌ی سیاسی و سوپایی و که‌لک وه‌رگرتن له‌ بارودۆخه‌ی که‌ کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامیی ئەو رۆژه‌ی تیدا ده‌ژیا و داواکردنی ئەو داخواریانیه‌ی گه‌لی

١٢٤. الروضتین، ٢/٦٤. مفرج الکروب، ١٧١/٢-١٧٢. ابن خلکان، وفیات الاعیان، ٥/٢٠٧.

١٢٥. الروضتین، ٢/٦٤.

١٢٦. اسامه بن منقذ، الاعتبار، چاپخانه‌ی زانکۆی برنستن، ئەمه‌ریکا ١٩١٣. ل١٦٥.

موسلمانەیل ئاواتیان بوو، وهکو یه کگرتنی تیکۆشینى ههموو لایهک و پته وکردنى
پیز بۆ پزگارکردنى قودس و به شهیلی ترى ولات. بهم شیوهیه دواى ئه وهى باوه و
دلى خه لکی بۆ لای خوێ به کیش کرد، ههموو له ژیر ئالیدا کۆبوونه وه^{۱۲۷}.

---

۱۲۷. د. درید عبدالقادر نوری، سیاسه صلاح الدین فی بلاد مصر والشام والجزیره،
چاپخانهی الارشاد، بهغدا ۱۹۷۶، ل، ۲۵۷.

شهریلی سه لآحه دین دژی خاچپه رسته یل ، پیش حه تین

پتیوست بوو سه لآحه دین ری نیوان دوو بنکه ی دهولته که ی له میسر و شام ، پاک بکاته وه . بویه پاش دامه زراوی دهولته ، زوو شهری بهو بنکه خاچپه رسته تانه فرۆشت که له ناوچه ی سهر ری میسر و شام بوون ، بۆ نه وه ی ته ناهی بۆ ری کاروان و هیمدادی سوپایی و کاروانی حاجیییهل دابین بکات . هیزی خاچپه رستانی شام و نه وروپاش ههستیان به مهترسیی دامه زرانندی دهولته تیکی به هیزی وا کرد ، که له سهره تاوه بۆ دامه زرانندی سوپایه کی تازه ی به هیزی کار دهکات و بی حسیب پاره بۆ ری کخستن و سازدان و چهک و تفاق خرچ دهکات^{۱۲۸} .

ئه مهش مانای وایه میسر لهو خه وه راده پهری که به هوی بی دهسه لاتی کارگیرانیه وه ، له دوادوای ته مه نی دهولته ی فاتیمیدا سستی کردبوو . لهو پرژه وه که سه لآحه دین وه زارته میسری گرتنه دست ، بریاری دا به پشتبستن به توانی گهره ی دارایی میسر سوپایه کی به هیزی دابمه زرینی و چهک و تفاق بۆ ساز بکات . هیزه یلی خاچپه رستیش ده بوو لپی به ناگا و وریا بن نه وه کو میسر ببیته بنکه ی رووبه رووبوونه وه ی سه بازی ئه و خاچپه رسته تانه ی دهیان ساله له که ناروی شام و به یتول مه قدیسدا پالیان لی داوه ته وه ، چونکه پیشووتر هیزیکی ئیسلامی به کاری وا نه بوو بتوانی وه لامیان بداته وه . بویه ههر له سهر پیلانی داگیرکردنی میسر به رده وام بوون ، به تایبه تی لهو دهمه ی که نه موری هاته سهر عهرشی مهمله که تی قودس . ههروهکو له لاپه ره یل پیشوودا باسمان کرد .

به لام ههر هه ولتیک له هه وله یلی خاچپه رسته یل بۆ داگیرکردنی میسر گور و تاویکی تازه ی به سه لآحه دین ددها ، که وا چهند جار سهرکه وتنی به دهست هینا و نه یه یشت ولات بکه ویتته ژیر چه پۆکی دوژمنه وه . ههروهکو باسی ئه و هه وله نه انجام

۱۲۸ . محسن محمد حسین ، الجیش الایوبی فی عهد صلاح الدین ، چاپخانه ی دهزگی الرساله ، بهیرووت ۱۹۸۶ .

تالهی که شتیگه لی سه قلیه مان کرد که به هاوکاری دهسته و تاومه پیلانگیره دوژمنه کانی حوکمرانی ساوای له سالی ۶۹هـ/ک/ ۱۷۴ از رووی دا، کاتی سه لآحه دین توانی پیلانکه که له گۆر بنیت و نه هیلت سه قلیه کانی هاوپه یمانیان له دهره وه پتی بزائن. نه وه بوو گه شتیگه له که یان گه یشته ئیسکه ندریه و توانی بار و بارخانه ی له ئیسکه ندریه دابگریت و هر شهیه کی پر مه ترسی له حوکمرانی سه لآحه دین بکات، به تایه تی کاتی بازرگانه ئیتالیه کان دهستی یارمه تییان بو داگیرکه رهیل دریژ کرد، به و هیوایه ی به هۆی نه وانه وه دست به سه ر شاردا بگرن، به لام به ره به رگانه ی هیزه یلی سه لآحه دین نه خشه ی شالاهینه رهیل و بازرگانه ئیتالیه کانی پووج دهره ینا، سهیر له وه دایه بازرگانه کان ههستیان به هه له و هه له شه یی خویان کرد و له وه ترسان سه لآحه دین دهریان بکات و به رژه وهندی و سامانیان نه هیلت، بۆیه سه رۆکه کانیان تکایان له سه روهی میسر کرد نه م جار ه لئیان ببوریت و زیان به به رژه وهنده کانیان له شار نه گه یه نی^{۱۲۹}.

به م جوړه شالاهه که ی خاچپه رستان سه ر نه که وت، له هه مان کاتیشدا سه لآحه دینی له وه ناگه دار کرده وه که ده بی که ناراهه کانی میسر قایم بکات، نه وه کو جار یکی تر هه لمه ت ریک بخه ن و په لاماری موسلمان هیل بدن. به لام خاچپه رسته یلی شام هیرشیان برده سه ر حارم^{۱۳۰}. نه مه ش بووه هۆی نه وه ی سه لآحه دین په لاماری بنکه یلی خاچپه رستان له نئزیک میسر بدات و بو نه مه ش په مله ی هه لئزارد.

129. Grousset, Histoire de Croisades, paris 1935, Tomp.619.

۱۳۰. حارم قه لایه کی قایم و شاریکی گه وره ی روو له نه نتاکیه یه، سه ر به حه له به. معجم البلدان، به رگی ۲، ل ۲۵۳.

شەرى رەملە

رەملە، وەكو ياقووت باسى كىردووه، ئەو وەختە لە گەورەترین شارەیلی فەلەستین و پېشتر پایتەختی بووه و پزگارکردنی ئەوئ ئاواتی سەلاحەدین بووه، دواى ئەوہی دۆخی میسر و شام و جزیرەى بۆ دامەزرا، بەرەو فەلەستین بزاوتی بە ھێزەیلی کرد و، سەرەتا لە شارى بلبیس ھەلى دا و جارچی بەناو سەربازاندا جارى دا دەبى ھەر یەكێك خواردنی ۱۰ رۆژى زیاد لەگەل خۆى ھەلبکرتت^{۱۳۱}.

ھێزەیل لە جومادای ئولای ۵۷۳ک/ ۱۱۷۷ز بەرئ کەوتن و گەشتنە عەسقەلان. سەربازەیل ھەرچییان لەوئ دەست کەوت بردیان و ژمارەیک خاچپەرستیشیان کوشت، کاتى زانیان سەربازانى دوژمن بەچاکى بەرەھەکانتیان ناکەن، زیاتر لە بنکەکانیان چوونە پېشى بۆئەوہی دەستکەوتى زۆرتەر پەیدا بکەن. سەلاحەدین لەگەل ژمارەیکەى کەم لە سەربازانى لە کز رەملە، نێزیک (تل الصابیه)^{۱۳۲} مایەوہ و خۆى و ھێزەیکەى ساز دەکرد بۆ ھێرشى چاوەروانکراو و بەرەنگاربوونەوہ لەگەل دوژمندا. بەلام ئەنجام بەو شپۆھە دەرنەچوو کە سەلاحەدین دەبویست و بەشى بووه کۆستیکى سوپایى چاوەروان نەکراو.

سەلاحەدین ئەم شکانەى بۆ ئیبن شەدادى مێژوونووس بەوہ لیک داوہتەوہ کە خەتاکە لەوہدا بوو سەربازەیل شلەژان کاتیک کۆمەلک لە لای بالى راستەوہ (المیمنة) پەرىنەوہ بالى چەپ (المیسرة) و کۆمەلک لە بالى چەپ چوونە لای ناوہند (القلب). کاتى کە ئەوان خەریکی ئەو ئالوگۆرە بوون فەرەنگەکان پەلاماریان دان و زیانتیکى گەورەى لینیان دا، لەبەرئەوہیش کە لەو نێزیکانەدا قەلایکى وای لى نەبوو سەربازەیل پەنای بۆ ببەن، بەرەو میسر رایان کرد و لە بیاباندا ریتیان بزر کرد و پەرت و بلاو بوون^{۱۳۳} ھەندیکیشیان لى بە دیل گیرا، یەكێک لەو دیلانە عیسای

۱۳۱. العماد الکاتب، سنا البرق الشامى، ۱/۲۵۲.

۱۳۲. قەلایکە لە نێزیک (بیت جبرین) سەر بەناوچەى رەملە، معجم البلدان، ۱/۱۶۷.

۱۳۳. ابن شداد، النوادر، ل ۵۲.

هه‌کاری مه‌لا و شه‌عزان بوو.

شکانه‌که سووک نه‌بوو، کاریکی گه‌وره‌ی له ده‌روونی موسلمان‌هیل کرد، ته‌نانه‌ت ئیبن شه‌دادی میژوونوس ده‌لی: شکانیکی گه‌وره‌ بوو، سوپاس بۆ خوا، خوا به شه‌ری به‌ناوبانگی "حه‌تین" تۆله‌ی کرده‌وه^{۱۳۴}.

به‌راستی نه‌نجام و کاریگه‌ری نه‌و شه‌ره‌ له‌سه‌ر ده‌روونی سه‌لاحه‌دین تال بوو و له‌مه‌وه تی گه‌یشته‌ که سه‌رکه‌وتن به‌سه‌ر دوژمنی داگیرکه‌ردا کاریکی سووک و ئاسان نییه، ده‌بی کارباری خۆی زۆر باش ریک بخت پیش نه‌وه‌ی رووبه‌رووی شه‌ریکی تر بیته‌وه. نه‌گه‌ر بمانه‌وی هۆی نه‌م شکانه‌ بزانی و چاکه‌ له‌م چه‌ند خال‌دا پوخته‌یه‌کی پیشان بده‌ین:

۱- ونبوونی سه‌لاحه‌دین له‌به‌ر چاوان، هه‌تا شه‌رکه‌ره‌یل وایان زانی کوژراوه، نه‌مه‌ش کاری له‌ دۆخی ده‌روونیان کرد.

۲- سه‌ربازه‌یل پیش کاتی به‌یه‌ک‌دادان، به‌شیوه‌یه‌کی چاک ریزه‌یلی خۆیان ریک نه‌خستبوو و باله‌یلی سوپایان ریک و پیک نه‌کردبوو.

۳- سوپای خاچه‌رسته‌ چه‌ند سه‌رکرده‌یه‌کی به‌ناوبانگی له‌گه‌لدا بوو، چ له‌ تیپی "ئه‌سپتاری" و چ له‌ تیپی "داوییه"^{۱۳۵}.

۴- خاچه‌رسته‌یل شتواری نا‌کاوگیرییان (مباغته) به‌کار هینا که سه‌یریان کرد ریزی سوپای نه‌یوویی شه‌ژانی تی که‌وتوه، به‌ر له‌وه‌ی لی بگه‌رین خۆی ریک بخته‌وه. له‌ نه‌نجامی نه‌مه‌دا سوپاکه‌ تووشی ئازاوه و لیک دابیران و په‌رت و بلاوی بوو. هه‌تا سه‌رکرده‌یلی سوپا ناچار بوون رووبه‌روو شیربازی له‌گه‌ل سه‌رکرده‌ و میر له‌شکره‌یل خاچه‌رسته‌ بکه‌ن.

۱۳۴. هه‌مان سه‌رچاوه و هه‌مان لاپه‌ره. ابن خلکان، به‌یرووت، ۷/۱۶۸.

۱۳۵. ئه‌سپتاری له‌ وشه‌ی Hospital هوه‌ هاتوه، واته سواره‌ی نه‌خۆشخانه، داوییه‌ش واته سواره‌ هه‌ژاره‌کانی مه‌سیح. نه‌مانه‌ دوو تیپ بوون له‌ فه‌له‌ستین په‌یدا بوون و له‌ که‌سانی ئاینپه‌روه‌ر پیک هاتبوون. به‌تایبه‌تی له‌ هه‌لمه‌تی یه‌که‌می خاچه‌رسته‌نه‌دا. به‌لام دوابی بوونه‌ دوو تیپی سه‌ربازی گرینگ و له‌ شه‌ردا توانییان چه‌ند قه‌لایه‌ک له‌ خاکی داگیرکراو بگرن. بڕوانه‌ محمد المطوی، الحروب الصلیبیه، چاپی ۱۹۵۴، ل. ۷۰-۷۱. فیلیپ حتی، العرب، ل. ۷۳۴.

۵- ئەو ھەق قورھەكەى خەستەر كورد كورتھەينانى ئازووخە بوو لە سوپای ئەيووبى ۱۳۶ .
 ئیتر ھیزە سوپاییەكە بریاری دا بەرھو میسر بکشیتەو و چاوەروانی را و
 فەرمانی سەلاحەدینی نەكرد كە لەبەر چاوەنەمابوو، بۆیە قازى فارلى راویژكاری
 لەگەڵ ھەندى ھەفالاانى لە پى خۆياندا بەرھو میسر بەدوايدا گەران، پاشان
 دۆزبانەو و بەو خۆراكەى پىيان بوو فریای كەوتن، لە ناوھراستى جومادای
 ئاخیری ۵۷۳ك/ كانونی یەكەمى ۱۱۷۵ز گەرانەو قاهیرە ۱۳۷ . بەلام بەر لە
 گەرانەو ھەق ھۆى حوشترسواری خیراوە ھەوالى ساخ و سەلامەتیی بە میسر
 گەیشت، بۆ ئەو ھەق سنووریک دابنى بۆ ئەو بەند و بالۆزانەى دەربارەى كوژرانى
 سەركرده بلاو بوو بوونەو، ھەرھەما سنووریکیش بۆ ھەر كەسێك دابنى كە تەمای
 بێت لە حوكمرانی سەلاحەدین یاخى بێت، بەتایبەتى پاشماو ھەق لایەنگرەیلی
 حوكمى فاتیمی . جا كە گەیشتەو قاهیرە بە پۆستەى ئاسمانى (كوژرى نامەبەر)
 كارتى مزكینی و دلنیاى بۆ ھەموو لایەكى میسر ھەلگرت ۱۳۸ .

سەلاحەدین و یارمەتیدەرانى توانیان زوو لەو تەنگانەى رزگاریان بێت و لە
 ماو ھەق دوو مانگ كەمتر ھیزی سوپایان رێك خستەو و سازى ھەلكوتانە سەر
 دۆژمن بوون، دۆژمنیش لەلای خۆیەو ھەستى كرد بە قایمكردنى سەنگەرەیلی،
 چونكە شەرھەكەى رەملە وریای ئەو پۆستییەى كردهو .

ئەو ھەق پاش ئەم شەرھە خاچپەرستەیل قەلایەكى پتەویان لە كن (مخاضة
 الاحزان)ى نىزىك دیمەشق دروست كرد، بەجۆرێ قایم بوو كە دیوارەكەى ۱۰
 گەز پان (!) و لە بەردى رەق و قسل دروست كرابوو، ئاسن كاری لى نەدەكرد،
 ھەرچەند سەلاحەدین دەیزانى ئەم قەلایە بۆ ولات مەترسیدار دەبیت بەلام
 نەیدەتوانى نەھیلێت تەواوى بكەن و مەسەلەى رووخاندنى بۆ دواپۆژ ھەلگرت ۱۳۹ .
 چونكە لەو كاتەشدا خەرىكى قایمكردنى بەعەلەبەك بوو .

پاشان ھەوالى زانى كە خاچپەرستەیل بەتەمای دەستدریژكردنن لە

۱۳۶ . سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان، بەرگی ۸، ل. ۳۴۳ مفرج الكروب، ۲/۶۰ .

۱۳۷ . الكامل، ۱۱/۴۴۳ . مفرج الكروب، ۲/۶۲ .

۱۳۸ . رنسىمان، تاريخ الحروب الصليبية، ر/ ۲۷۳ . Stevenson, p.200

۱۳۹ . ابو شامه، الروضتين، ۲/۱۳ . مفرج الكروب، ۱/۷۲ .

موسلمانان، بۆیه بۆیان چووره مهیدان و له نیزیك (تل القاضی) له دهشتی مهرجعیون تووشیان هات و بهگژیاندا چوو، له ئەنجامدا هیزهکانی سه‌لاحه‌دین سه‌رکه‌وتن و هه‌ندی سه‌رله‌شکر و سواره‌ی خاچپه‌رست به‌دیل گیران له‌وانه پێش له‌شکر "مقدم" ی تیپی داویه و پێش له‌شکر ی تیپی ئەسپیتاری و میری ته‌به‌ریه و جنین و یافا و برای حوكمرا‌نی جیپل و میری ره‌مله و كه‌سه‌یل تر، ژماره‌ی دیله‌یل ۲۷۵ پیاو ده‌بوون، گوێزرانه‌وه دیمه‌شقی مۆلگه‌ی دیلان^{۱۴۰}.

پاشان سه‌لاحه‌دین چووه‌وه سه‌ر مه‌سه‌له‌ی قه‌لا‌ی باسكراو و هه‌ول‌ی دا دوژمن را‌زی بكات ببیرووخین، له‌جیات ی ئەمه‌ گه‌تی پارهی‌ه‌کی باشی پێیان دا، به‌قه‌سیان نه‌كرد، جاری دووهم پاره‌كه‌ی زیاد كرد، هه‌ر نه‌یانكرد، بۆیه به‌ هی‌زێكی سوپاییه‌وه رووی له قه‌لا‌كه‌ كرد و كه‌وته تێكدانی^{۱۴۱}. شووره‌ی قه‌لا‌كه‌ی كون كون كرد و ناگری له كونه‌كاندا كرده‌وه و وا‌زی نه‌هینا هه‌تا شووره و قه‌لا‌كه‌ی له‌گه‌ڵ زه‌وی به‌كسان نه‌كرد، ده‌ردێكی وا‌ی به‌ خاچپه‌رستان دا: هه‌ر بریارێكی دا ده‌بێ جێبه‌جێ بكریت و هه‌ر به‌ئێنێكی دا‌ی لێی په‌شیمان نابیته‌وه، شكانه‌كه‌ی شه‌ری ره‌مله‌یش رووداویكی لابه‌لایی بوو و زۆر شتی لێ فێر بوو^{۱۴۲}.

دیاره كا‌ولكردی قه‌لا‌ی (بیت الاحزان) به‌شێك بوو له نه‌خشه‌یه‌كی گه‌شتی سه‌لاحه‌دین بۆ هه‌له‌ته‌كاندن ی هه‌موو سه‌نگه‌ر و قولله و قه‌لا و هی‌لێكی به‌رگری دوژمن له كه‌ناراوی شام و ده‌ورووبه‌ری قودس، وه‌كو قه‌لا‌ی كه‌رك، شو‌به‌ك یان له باكور، وه‌كو قه‌لا‌ی عه‌جلون. بۆیه ده‌بینین سه‌لاحه‌دین بایه‌خی به قه‌لا‌ی كه‌رك دا كه قه‌لا‌یه‌كی سه‌خت و گرینگ بوو، نه‌ك هه‌ر له‌به‌ر قایمی بی وینه‌ی، بگه‌ له‌به‌رئه‌وه‌ی كۆسپ بوو له رێگه‌ی بازرگانی نیوان میسر و شامدا، سه‌رباری ئەوه‌ش ئەرنات (رینو دی شاتیون) ی میری قه‌لا‌كه‌ له هه‌موو میره خاچپه‌رسته‌كان زیاتر نا‌زاری موسلمانانی ده‌دا و په‌یمان‌شكینی ده‌كرد، هه‌روه‌كو له‌مه‌ولا ده‌بینین. وه‌ك ئەوه‌ی كاتێك كه سه‌لاحه‌دین و بلدوینی چواره‌می مه‌لیكی قودس له ئەنجامی

۱۴۰. د. محسن محمد حسین، الجیش الایوبی، ل ۲۲۸.

۱۴۱. الایوبی، مضممار الحقائق، ۲۴-۲۶. سنا البرق الشامی، ۱/۳۳۵. الکامل، ۴۵۶/۱۱-۴۵۷.

۱۴۲. د. درید عبدالقادر، سیاسه صلاح الدین، ل ۲۷۸.

قاتی و بی بارانیی سالی ۷۸ک/۱۱۸۲ از ناگرهستیکی دوو سالیان مؤر کرد. ئه رنات وازی له سیاسهتی بهدکارانهی خوئی نههینا و دهستی بهسه ئه کاروانانهدا دهگرت که له میسرهوه دهچوونه شام، سهباری ئه وهش، ههولی دا هیش بباته سه مه دینهی منهوهره که هه موو دنیای ئیسلامهتی تۆقاند^{۱۴۳}. ئه مه به ده رچوون له برکه کانی ناگرهسته کهی نئوان ههردوو لا حیساب دهکریت، بۆیه سه لآحه دین سهیری کرد چار نییه ده بی په لاماری شاری کهرک بدات. ئه وه بوو له ۷۹ک/۱۱۸۲ به هیزکی شامی و هیزکی میسری به سه رکردایه تی مه لیکي عادل سه یفه دین ئه بو به کری برای، هیشی برد به لام هه لمه ته که ئامانجی ودهست نه هینا له بهر که میی ئه سپایی گه مارۆدان، ئه گه رچی سه لآحه دین ههوت مه نجه نیقیشی دانا بوو شهو و پۆژ شوره یله کهی به رده باران ده کرد، ئه م گه مارۆدانهی ئه مجاره سه رنه کهوت^{۱۴۴}.

دوچار که سه لآحه دین ویستی ئه م شماره زۆر قایمه بگریت، سالی ۵۸۰ک/ ۱۱۸۴ از بوو، هه لمه تیکي گه وری له ژماره ی شهروانان و له تفاق و ئامران، ههروه ها له ئاستی سه رله شکرانیشدا ریک خست، هیزکی میسری به سه رۆکایه تی ته قیه دین عومر کوری شاهه نشای برازای و هیزکی جزیره ییش به سه رکردایه تی نوورهدین محهمه دی کوری قه ره ئه رسلان^{۱۴۵}. هیزی سیه مییش به سه رکردایه تی مه لیکي عادل ئه بوبه کری برای کۆ کرده وه.

هیزه هاوبه شهکان گه مارۆی که رکیان دا و کوشتار گه رم بوو، موسلمانان توانییان داوینه کانی شار بگرن، به لام قه لاکه نا، چونکه له نئوان قه لا و داوینی شاردا خه رهنديکی شهست گه ز پان هه بوو، سه لآحه دین فه رمانی دا به به رد و خۆل پری بکه نه وه. له گه ل ئه وه شدا په لامارده رهيل نهیتوانی له شووره که نيزیک ببنه وه، چونکه تیرباران و چه رخ و به رده قانی و به ردی مه نجه نیقیان زۆر توند و به تاو بوون. ئه مجا سه لآحه دین فه رمانی دا به ته خته و به خستی کال نئوانیک دروست

۱۴۳. ابن جبير، چاپی خانهی صادر - خانهی بهیرووت، بهیرووت ۱۹۶۴، ل ۳۴-۳۵. ابن

واصل، مفرج الکروب، ۲/۱۰۲.

۱۴۴. الکامل، ۱۱/۵۰۲، ابن العديم، زبده الطب، ۳/۷۳.

۱۴۵. الايوبي، مضممار، ۱۱۸۸، الکامل، ۱۱/۵۰۶.

بکهن به ژیریدا تیتپه ر بن و بگه نه خه رهنده که تا پری بکه نه وه، ئەمه شیان کرد و هیندهی نه ما بوو موسلمانان دهست به سه ر شاره که دا بگرن، به لام هیمدا دیک گه یشته خاچپه رسته یل، ئەوسا سه لآحه دین - جاریکی تر - دهستی له گه مارۆدانه که هه لگرت و به ره و نابلوس چوو، له ویتشه وه بۆ دیمه شق^{۱۴۶}.

به م جوړه گرتنی که ریک سه ری نه گرت، هه تا دوا ی شه ری حه تین هه ر به دهست دوژمنه وه مایه وه، ئینجا دوا ی ئەو شه ره و پاش گه مارۆدانیکی درێژ خایه ن سوپاکه ی شار ئەمانی خواست، موسلمانانیش ئەمانیان پێیان دا، ئیتر شاریان به دهسته وه دا.

ئەو هه لمه ت و په لامارانه پێشانی دهن که سه لآحه دین له ماوه ی پێش شه ری حه تیندا نه یویستوه به گشتی به گز خاچپه رستاندا بچیت، بگره ناوه ناوه په لاماری مه ودا که می بردوته سه ر هه ندی مۆلگه و بنکه ی خاچپه رستان له لایه که وه و جار به جار ریککه وتنی شه ر وه ستانی له گه ل هه ندی هیزی خاچپه رست به ستوه، له لایه کی تره وه. ئەمه ش بۆ ئەوه ی بپه رژیته سه ر دارپشتنی یه که تیی هیزه کانی ئیسلام و کۆکردنه وه ی کۆششه کانی هه موو لایه کان بۆ هینانه دیی نامانجی گه وره و پاکوه ریی حیسابی داگیرکه ره یل.

بۆیه له و قوئاغه دا که ۱۲ سالی خایاند خو ی تووشی شه ریکی گه وره ی یه که لاکه ره وه نه کرد، له جیاتی ئەمه توانیی یه که تیه کی به هیز دروست بکات هه ر له میسره وه تا سه رووی دیجله، پێداویستی یه کانی باری سیاسی و سوپاییشی به ته واوی دا بپن کرد و باوه ری گه لانی موسلمانانی بۆ خو ی وه دهست هینا. ئەمجا هیچی نه ما ئەوه نه بی جاری غه زا بدا دژی دوژمنی داگیرکه ر^{۱۴۷}.

۱۴۶. الکامل، ۱۱/۵۰۷. النوادر، ۶۶. المقریزی، السلوك لمعرفة دول الملوك، بهرگی ۱، ۸۴۶.
147. Lane-Poole, A History of Egypt in the Middle age, London, 1968, p.208.

حه تین

سه لآحه دین سوپاکه ی خۆی ریک خست و بهرنگاری دوژمن بوو. به لام پشویی شه پوهستانی نیوان ههردوو لا له گۆرئ بوو، سه لآحه دین نهیده ویست دهستپیشکهریی پهیمان شکاندن بیت، به لام ئهرناتی میری که ریک زۆری نهبرد پهیمان که ی شکاند، ههروهکو پیشتر پهیمانکی تریشی شکاندبوو.

ئهم میره به بئبه ئینی و کهله رهقی و شه پخواری ناودار بوو، له هه موو سه رکرده لاتینهکانی تر ملهور و شه فرۆشتر بوو، دهستی له ئازاردانی موسلمانان نه دهپاراست^{۱۴۸}. زمانی عه ره بیهشی دهزانی تا له زمانی دوژمنانی خاوهن خاک بگات. کاتیک که حوکمرانی که ریک بوو چهند جار لای شار کاروانی پروت دهکرده وه و مه رجیلی پهیمانی له گه ل موسلمانان ده شکاند. کینه و داخ له دلی وای لئی کرد که شتیگه لیک له به ندهری ئیله (ئیلات) له سه رووی که نداوی عه قبه به دابنی و له که ناراهیلی حیجاز به دکارییان پی بگات و ئازاری حاجییان بدات. بۆیه سه لآحه دین سویندی خوارد دهبی به کوشتن تۆله ی ئه و بئنه قلییه ی لی بسینی. هه ر کرداره یلی ئه ویش بوون کاریان کرده سه ر هه لگیرسانی ئاگری شه ری هه تین. لیره شدا جیی خۆیه تی باسی ناتهبایی نیوان سه رکرده خاچه رسته کان بکه ین، به تاییه تی ناکۆکییان له سه ر عه رشی مه مله که تی به یتول مه قدیس، چونکه ئه و ناکۆکییه کاری کرده سه ر هه لوئستیان و بووه هۆی جاریدانی شه ری دژی سه لآحه دین. ئه وه بوو که مه لیک به لدوینی چواره می مه لیک قودس مرد، مه لیک به لدوینی پینجه م له جیی دانیشته که مندا لئیکی نه ساخ بوو، میر ریمۆندی میری ته رابلوس سه ره ره شتی گرته ئه ستۆ، ئه میش له گه ل سه لآحه دین له سه ر شه ری راگرتن بۆ ماوه ی چوار سال ریک که وتبوو، به لام له هاوینی ۵۸۳ک / ۱۱۸۶ز مه لیک مندا ل مرد و ریمۆندی میری ته رابلوس لای وا بوو هه ر خۆی ده بی

۱۴۸. فیلیپ حتی، العرب، چاپی پینجه م، به پروت، ل ۷۳۷.

میراتگری بی و سه‌ریه‌رشتی کارباری حوکرانی بکات، به‌لام (سیبل)ی دایکی مه‌لیک بلدوینی پینجه‌م پی خۆش بوو عه‌رشی مه‌مله‌که‌ت بۆ می‌ردی تازه‌ی بیت، واتا گی. دی. لوسینیان و کۆمه‌له‌ میرتیکیش پشتگیرییان کرد، ئەمیش تاجی له‌سه‌ر نا و بوو به‌ مه‌لیکی قودس. ریمۆندیش چوو ته‌به‌ریه‌ که بووبوو مه‌لیکی ئەشینای ژنی و وازه‌نیانی له‌ میرنشینییه‌که‌ی پی باشتر بوو له‌وه‌ی له‌ ژیر فه‌رمانی مه‌لیکی نویدا کار بکات.

بۆیه مه‌لیک تووره‌ بوو و بریاری دا هێرشی بباته‌ سه‌ر، به‌و بیانوو‌ه‌ی ده‌یه‌وی لیتپچینه‌وه‌ی له‌گه‌لدا بکا له‌باره‌ی پاره و سامانی مه‌مله‌که‌ته‌وه، که له‌و سه‌رده‌مه‌دا سه‌ریه‌روه‌ری مه‌لیک بووه له‌به‌ر ده‌ستیدا بوون. ریمۆندیش هانای برده‌ به‌ر سوڵتان سه‌لاحه‌دین که ئەو ده‌مه له بانیا‌س بوو و دژی مه‌لیکی قودس دنه‌ی دا. به‌لام سه‌لاحه‌دین به‌و بیانوو‌ه‌ی که نایه‌وی به‌ئینی شه‌ر راگرتن بشکینی ده‌ستی نه‌دایه‌ چه‌ک. واش پی ده‌چی ویستوو‌یه‌تی ماوه‌ی زۆتر بیت و چاوه‌روانی گه‌وره‌بوونی که‌لینی نا‌کۆکی نیوان سه‌رکرده‌ خاچه‌رسته‌کان بکات و ئەوسا ده‌ستیکی باشیان لی بوه‌شینی.

ئەو ده‌رفه‌ته‌ چاوه‌روانکراوه‌ش ئەو ده‌مه هه‌لکه‌وت که کاروانیکی گه‌وره به‌ بار بارگه و شتومه‌کی زۆره‌وه -وه‌کو باس‌مان کرد- له‌ میسه‌روه‌ به‌ره‌و شام که‌وته پی و به‌ باشووری فه‌له‌ستیندا تی په‌ری. خه‌لکی کاروانه‌که بی ترس به‌ پیندا ده‌رۆیشتن و له‌ به‌ئینی هه‌ردوو لا دنیا بوون، به‌لام ئەرنات هه‌لی کوتایه سه‌ر کاروانه‌که و تالان و کوش و بری تی خست و هه‌ندیکیشی له‌ کاروانچییان به‌دیل گرت، که ئەم هه‌واله به سه‌لاحه‌دین گه‌یشت ئیجگار تووره بوو و زانیی مه‌لیکی قودس ده‌سه‌لاتی جله‌وکردنی ئەرناتی له‌ده‌ست نه‌ماوه، بۆیه بریاری دا بجوولنی و جاریکی تر سویندی خوارد که ئەگه‌ر میری که‌رکی ده‌ست بکه‌ویت ده‌بی به‌ده‌ستی خۆی بیکوژیت. ئەم که‌تنه بووه مایه‌ی هه‌لگیرسانی ناگری شه‌رتیک که پاش به‌ستنی په‌یمانیکی تازه و پاش شه‌ش سالان نه‌کوژایه‌وه.

سوڵتان له‌ دیمه‌شق بوو، سه‌ره‌تای سالی ۵۸۲/ به‌هاری ۱۱۸۷ز، به‌دوای هه‌موو میری هه‌ریمه‌یلی وه‌کو موسل، دیاربه‌کر، جزیره، هه‌ولیر و ناوچه‌یلی شام و میسه‌ریدا نارد که‌وا بریاری غه‌زای داوه و ده‌بی خۆیان و سوپایان بپن شه‌ر دژی ئەرنات بکه‌ن. میره‌یل هه‌موو به‌ جار و وه‌لامی سازبوونی خۆیان دایه‌وه و له‌ هه‌موو

لایه‌کوهه رژانه دیمه‌شوق که بووه مه‌لبنندی سه‌رکردایه‌تی با‌لای شه‌رکه‌ره‌یل.
سه‌رکرده ئه‌و هیزانه‌ی کرد به دوو به‌شه‌وه، به‌شیکیان خۆی سه‌رکردایه‌تی
کرد، بۆ ته‌میکردنی ئه‌رناتی که‌له‌ره‌ق و پاراستنی پیتی کاروانی حاجییان و
کاروانی بازرگانی له‌ میسره‌وه هاتوو بۆ شام. دوا‌ی ئه‌وه‌ی پیتی حاجییانی ته‌ئمین
کرد، فه‌رمانی دا هه‌رچی داری ده‌وری که‌رک هه‌یه بیبیرن و ره‌ز و باخه‌یلی ویران
بکه‌ن بۆ ئه‌وه‌ی دوژمن سوودی لێ وه‌رنه‌گری. پاشان پووی کرده شو‌به‌ک و هه‌مان
کاری له‌ویش کرد^{١٤٩}. به‌شی دووه‌می هیزه‌یلشی، خۆی سه‌رکرده‌ی بۆی هه‌لپژارد
و به سه‌رکرده گه‌وره‌کانی سپارد، وه‌کو مزه‌فه‌ره‌دین گۆگه‌ری سه‌روه‌ری حه‌ران،
به‌دره‌دین دل‌درم کوری یاروقی میره‌سه‌که‌ری حه‌له‌ب، ساریمه‌دین، قایمازی نه‌جمی
میره‌سه‌که‌ری دیمه‌شوق، هه‌مووی به‌ره‌و عه‌کا ره‌وانه کرد بۆ ئه‌وه‌ی پیتی له‌ دوو
تیپه‌که‌ی خاچه‌رستان (داوییه و ئه‌سپیتاری) بگرن که به هیمدادی حوکمه‌رانی
که‌رک ده‌جن، هه‌روه‌ها هه‌لبکوتنه سه‌ر مو‌لک و سه‌ربازگه‌کانی دوژمن و بیه‌پزی
بکه‌ن و نه‌خشه و پیلانه‌یلی ئاشکرا بکه‌ن. ئه‌م هیزانه چوونه نیزیکی
سه‌فوورییه^{١٥٠}.

سه‌رله‌شکه‌ریله هه‌ولیان دا به شه‌و، زۆر به نه‌ینی به‌پیتی بکه‌ون و نه‌هیلن دوژمن
به جموجو‌ولیان بزانتیت و به‌ره‌به‌یانیکی زوو بگه‌نه ئه‌وی و په‌لاماری دوژمن بدن،
به‌پراستیش به وردی نه‌خشه‌که‌یان به‌جی هینا^{١٥١}. دوژمن کاتێ به‌خۆی زانی
په‌لامار دراوه و ماوه‌ی ئه‌وه‌ی نه‌بوو بتوانی خۆی کۆ بکاته‌وه. هه‌ردوو لا دا‌پسانه
یه‌ک، شه‌رکی توند و به‌تاو قه‌وما، ئه‌نجام موس‌لمانه‌یل سه‌رکه‌وتن و زۆریه‌ی
خاچه‌رستان کوژران و به‌دیل گیران، هه‌تا پیتش له‌شکری ئه‌سپیتاریش و سواره
به‌ناویانگه‌کانیان کوژران و پیتش له‌شکری داویه به په‌له‌پرووزه خۆی پتی پرزگار
کرا^{١٥٢}.

١٤٩. ئیبن ئه‌سیر، ١١/٥٣٠. ابن واصل، مفرج الکروب، ٢/٨٦.

١٥٠. سه‌فوورییه، ناوچه و شارێکه له ئوردن، ده‌که‌وتنه نیزیکی ته‌به‌رییه. معجم البلدان،
٣/٤١٤.

١٥١. الروضتین، ٢/١٨٧.

١٥٢. سه‌رچاوه‌ی پیتشو، هه‌مان لاپه‌ره. ابن واصل، مفرج الکروب، ٢/١٨٧.

ئەوھى زياتر خاچپەرستەيلى شىر كىرد ئەوھ بوو ھىزىتىكى خاچپەرست بەپەلە بە ھىمدادى براكانيانەوھ ھاتن. كاتىك گەيشتن شەرەكە تەواو بوو بوو. ئەوسا موسلمانان تىكرا دەستبەسەريان كىردن و گرتيانن. موسلمانان لەو شەرەدا بەسەرکەوتوويى و دەستكەوتىكى باشەوھ گەرانەوھ.

ئەم سەرکەوتنە وەكو "نۆبەرەى بەرەكەت و سەرەتاي فەر و جمان بوو" ھەوالى سەرکەوتنەكە لە نىزىك شارى كەرك و شۆبەك بە سەلاھەدىن گەيشت و بەم مزگىننىيە دلشاد بوو. زوو ئەم ناوچەيەى بەجى ھىشت و بەرەو (عەشترا) چوو كە ناوچەيەكە سەر بە دىمەشقە^{۱۵۲} و ھىزەيلى ئىسلامى لەدەوردا كۆ بوو بوونەوھ. پاش ئەوھى كەمىك ھەسانەوھ، سەلاھەدىن لەشكرى دامەزراند و ژمارەى كىردن كە ۱۲ ھەزار شەرەكەرى نىزامى بوون^{۱۵۴}. پاشان لابالەيلى سوپاي رىك خست و سەرلەشكرە گەرەكانى خۆى لەسەر ھەردوو لابالى بنەرەتى دانا، برازاكەى خۆى تەقىبەدىن عومەرى كورپى شاھەنشاي لەسەر لابالى راست و مزەفەرەدىن گۆگبەرىي مېردى خوشكى خۆيشى لە ناوھند دانا^{۱۵۵}.

كە خاچپەرستان ھەوالى كۆكردنەوھى ئەو ھىزە زۆرەيان لە عەشترا زانى، ھەرا و ناكۆكىي نىوان خۆيان واز لى ھىنا و فەرمانيان دا سوپا كىرد بكنەوھ، ئەوجا مېر رېمۆند لەگەل مەلىك گى دى لوسىنيان ئاشت بوو، پاشان مەلىك فەرمانى خۆسازداني گشتىي دا و لە مەترسىي بارەكە گەيشت، چونكە ھەتا ئىجگار پىويست نەبوايە و ايان نەدەكرد.

گشتيان لە سەفورىيە گىردبوونەوھ و خاچى (سەلبوت)يان دەرھىنا و بەرزىان كىردەوھ تا خەلك لە دەوردا كۆ بېنەوھ. ژمارەى ھىزەيلى خاچپەرست بە ۲۰ ھەزار كەس دانراوھ^{۱۵۶}. ئەگەرچى سەرچاوھ عەرەبىيەكانى ھاوچەرەخ ژمارەى

۱۵۲. عەشترا، شوپىتىكە لە ناوچەى دىمەشق. معجم البلدان، ۴/۱۲۵.

۱۵۴. الكامل، ۱۱/۵۳۱. الروضتين، ۲/۷۶. ابن واصل، مفرج الكروب، ۲/۱۸۷.

۱۵۵. ابو شامه، لە مېژوونوسى ھاوچەرەخ محمد بن القادسى وەرگرتووه. الروضتين، ۲/ ۸۲.

۱۵۶. د. الباز العريني، الشرق الادني في العصور الوسطي، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، بيروت ۱۹۶۷، ل ۸۴.

شەپكەرەیلی خاچپەرستیان گەلی لەو ژمارەییە زیاتر داناوو^{١٥٧}.

هەوایی گەردبوونەووی سوپای گەورەیی خاچپەرست بە سەلاحەدین گەیشت، ئەویش لەگەڵ سەرلەشکر و میرسوپایەلی خۆیدا کەوتە راپۆژ و پرس و را، ئاخۆ لەو دۆخە ناسکەدا چی بکەن باشە؟ هەندێ گوتیان با لەسەر پلانی هێرشێ ناکاویی مەوداکەم بپۆین هەتا تەواو بەهێز دەبن. بەلام سەلاحەدین وای بەچاک زانی کە پەیرەوی پلانی هێرشێ فرەوان بکەن و لەگەڵ دوژمن بیکەنە شەپکەیی یەکلاکەرەووه... چونکە بە زیرەکیی خۆی زانی کە زۆربەیی ئەو هێزانیە لەلای کۆ بوونەو لە ناوچەیی دووری وەکو میسر و موسڵ و هەولێر و دیاربەکر و حەلب و شۆینی ترەو هاتوون، پێویستە سەرگەرمی و گۆری تەکان و هێرشێ بەتەوژمیان سارد نەبێتەو، لەلایەکی ترەو ئەو عەسکەرەیلەیی سیستمی (ئەقتاعی حەری)١٥٨ پەیرەو دەکەن لە زەوی و زار و کێلگەکانیاندا کاربار و بەرپرسیارییان هەییە و لەوانەیی کار بەو بگات داوای روخسەت لە سەلاحەدین بکەن و بچنەو و لاتی خۆیان بۆ ئەو پێداویستیەکانی بەرپۆچوون جێبەجێ بکەن. سەرباری ئەمەش سەلاحەدین ویستی سوود لە ناکۆکی و هەرای نیوان خاچپەرستەیل خۆیان وەرگیریت، کە داوی مردنی مەلیک بلوینی پێنجەم و تاج لەسەر نانی گی دی لوسینیان، بوو هۆی ئەو هەردوو میرنشینیەکی ئەنتاکیا و تەرابلوس یارمەتی مەملەکەتی قودس نەدەن^{١٥٩}.

کە وا بێت هەردوو لا بەتاسەو چاوەروانی رووبەرەو بوونەووی یەکتەر بوون، هەر یەکیکیشیان چاوەروانی پەلاماری دوژمنەکی دەکرد، بەلام سەلاحەدین لەو ناکەدار بوو کە کۆبوونەووی هێزەیلی دوژمن بەو چرییە لە سەفورییە سەرشکییان دەداتە دەست و ئەگەر لەم شوینەدا بەگژ یەکدا بچن و بیکەنە شەپکەیی یەکلاکەرەو، لەوانەیی دەستی خاچپەرستان بەسەر موسلماناندا زال بێت، چونکە سەفورییە شوینکی پر لە ئاو و لەوهر و رەز و باخە بۆ دامەزراندنی ئۆردوگای سوپایان زۆر چاکە. بۆیە بییری لەو کردەو پلانیک دابنێتوانی بە

١٥٧. العماد الكاتب، الفتح القسي، ٧٤ل. الروضتين، ٢/٧٦.

١٥٨. د. محسن محمد، الجيش الايوبي، ١٢٩-١٤٣.

١٥٩. د. سعيد عبدالفتاح عاشور، الحركة الصليبية، ٢/٧٩٩.

هۆیه‌وه لهو جێیه هه‌لیان بکه‌نی و بیانیه‌ینیه‌ جێیه‌ک خۆی هه‌لیبژیریت و بیکاته مه‌یدانی شه‌ر. سه‌رباری ئەمه‌ش هه‌لکه‌ندنه‌یان له سه‌فه‌ورییه و گواسته‌نه‌وه‌یان بۆ شوێنێکی تر و جوولانه‌وه‌یان، وا ده‌کا به مانده‌وویی بگه‌نه جێی تازه، له کاتیکدا ئەو خۆی و سه‌ربازه‌یلی هه‌ساوه‌ن^{١٦٠}. بۆیه نه‌خشه‌ی ئەوه‌ی رێک خست کارێک بکات خاچه‌رستان له سه‌ربازگه‌ی سه‌فه‌ورییه دوور بکه‌ون و به‌بێ ئاگا، بینه ئەو جێیه‌ی که بۆیانی ساز کردوه. ئەمجا پاش بیر و لیكدانه‌وه، بریاری دا بۆ بزواندنه‌یان په‌لاماری شاری ته‌به‌رییه بدات.

به‌لام بۆچی له‌ناو هه‌موو شاران سه‌لاحه‌دین ئەم شاره‌ی هه‌لبژارد؟
وه‌لامه‌که‌ی ئەوه‌یه، سه‌رکرده‌ی شاره‌زای دنیا دیته زانیی که ژن و مندا له‌کانی ریمۆندی میری ته‌رابلوس له ته‌به‌رییه‌ن، ئەمه وا ده‌کات میر ئۆقره‌ی لی هه‌لبگیریت چونکه به‌وه ناسراوه زۆر هۆگری ژنه‌که‌یه‌تی.

لای ته‌به‌رییه‌ش، سه‌لاحه‌دین و راویژکارانی به وردی جێیه‌کی وایان هه‌لبژارد که مۆلگه‌کانی سوپا خێوه‌تی لی هه‌لبده‌ن، که سه‌ربازان ده‌توانن رێگه‌ی به‌ره‌و ته‌به‌رییه بگرن، له هه‌مان کاتیشدا ئەو رێپانه‌ی که له داوینی ده‌ستی رۆژه‌لاته‌وه به‌ره‌و ته‌به‌رییه ده‌چن و ده‌گه‌نه ئاو، له‌ده‌ستی خۆیاندا ده‌بیت^{١٦١}، خاچه‌رستانیش که له سه‌فه‌ورییه‌وه دین و رووبه‌رووی هێزه‌کانی سه‌لاحه‌دین ده‌هه‌ستن له ناوچه‌یه‌کی وشکی بی ئاودا گیر ده‌بن^{١٦٢}.

پاش ئەوه‌ی سوپای موسلمانه‌یل شاری ته‌به‌رییه‌یان گرت، هێزی ژنه سه‌ره‌ری شار له قه‌لاکه‌یدا خۆی قایم کرد، وا دیاره سه‌لاحه‌دینیش نه‌یویستوه هێرش بباته سه‌ر قه‌لاکه‌، بۆ ئەوه‌ی رێگه به دوژمن بدات بینه ناوچه‌که. میرژنیش داوای هیمدادی کرد و نوێنه‌رێکی نارده سوپاگه‌ی خاچه‌رستان، داوای لێیان کرد هه‌تا زووه فریای بکه‌ون. ئەو ده‌م مه‌لیک گی دی لوسینیان دووباره ئەنجومه‌نی میرانی کۆ کرده‌وه و حاله‌ته‌که‌ی بۆ باس کردن، که‌وا میرژن داوای ئەوه‌ی موسلمانان شاری ته‌به‌رییه‌یان گرتوه خۆی له قه‌لاکه‌ی قایم کردوه و شێرانه به‌رگری

١٦٠. د. سعید عبدالفتاح عاشور، الحركة الصليبية، ٢/٨٠٤.

١٦١. د. السيد الباز العريني، الشرق الادني في العصور الوسطي، ل٨٧.

162. Lane-Poole, Saladin, p.206

دهكات. سهركرده خاچپه رسته كان گوتيان پتويسته فرياي بكهوين. به لام ريمؤند گوتى با چاوه ران بين، گهوجييه سهفورييه چؤل بكهين و له قرچهى گهرماى ته مووزدا له پال گردىكى رووته ندا خو مان تووشى مه ترسى بكهين. ههروه ها گوتى ته به رييه شارى خو مه و وا ژنه كه م به رگرى لى دهكات، من وام لا چاكتره ته به رييه و هه رچى تىدايه له دهست بچىت نهك مه مله كه تى خاچ له دهست بچىت. ئەم قسانه ي ريمؤند به لگه ي سه لمانديان پى بوو، له نيوه شه ودا به شداره بلى جفات ههستان دواى ئەوه ي برياريان دا له سهفورييه بمىننه وه^{۱۶۳}.

رؤژى دواتر هه ندئى باروون و پيش له شكرى تىپى داوييه توانييان كار بكه نه سه ر مه ليك (گى)ى دوودل. ئەويش بريارى خو ي گؤرى و راي گه ياند، له به ره به ياندا به نه ئىنى سويا به ره و ته به رييه به رى دهكه وئ. هه والى بزوتنى دوژمن به سه لآحه دين گه يشت و زانى ئەوه به ره و لاي ئەو دين، بؤيه سوياكه ي له رى گرده كانه وه نيزيكه ي پىنج ميل برده پيش هه تا گه يشته حه تىن كه له ويوه رتبه ك به ره و گؤمى ته به رييه شو ر ده بىته وه. حه تىن يش گوندىكى به ئاو و له وه ركه يه، هيزتىكى كه مىشى بؤ گه مارؤدانى ته به رييه جى هيشت.

ئەو رؤژه ئىكجار گهرم بوو و هه وا وه ستابوو، له سبه ينه ي ئەم رؤژه پيرؤزه دا، كه رؤژى هه ينى ۲۴ى ره ببعول سانى ۸۳هـ/ك/ ۳ى ته مووزى ۱۸۷ن، بوو سوپاى دوژمن مئركه كانى سهفورييه ي به جى هيشت و به سه ر گرده رووت و وشكه كاندا رى برى، ريمؤنديش به و پتبه كه مئردى ژنه سهروه رى ته به رييه سهركردايه تى سوپاى گرته دهست. مه ليك گى دى لوسىنيانىش له سهركردايه تى ناوه ندى سوپاى رينو دى شاتيونى ئەرنات و سواره راهيبه كان و مايبان ئەبلين له سهركردايه تى دواوه ي سوپادا بوون.

له بهر نه بوونى ئاو، كه پياوه بلى سه لآحه دين هه رچى بىر هه يه له سه ر رتبه هه موويان پر كردبووه وه، زؤرى نه برد تينووه تى زؤرى بؤ پياوان و ئەسپه كانيان هئنا، بؤيه راي و رهوتيان خاو كرده وه، ئەوجا تيره اوژانى سه لآحه دين كه به دريژايى رى خو يان له بؤسه دانابوو، كه وتنه په لاماردانى سوپاى خاچپه رسته به تايه تى پيشه نكه كه ي، پاشان ناوه ندى سوپاشيان تىرباران كرد، گورج و

۱۶۳. رنسيان، تاريخ الحروب الصليبية، ۲/۷۳۶.

لهناکاو، بهر لهوهی ماوه بدهن فهرنگ دهست بکهنهوه.

پاش نیوهړوی ټو رۆژه، هیزه هیرش هینهکهی فهرنگ گه‌یشتنه سهر ټو بانهی که یه‌کسهر دهروانیته سهر‌هتین، له به‌رده‌میشیاندا گردیکی به‌رده‌لان هه‌بوو به دوو لووتکه‌وه، که به‌رزایی نیژیکه‌ی ۱۰۰ پی (نیژیکه‌ی ۳۰ مه‌تر) ده‌بوو، له پشته‌وه‌شی به نشیویکی زور لیژ ده‌گه‌یشته ته‌به‌رییه، ټم جیه‌ش به‌ناوی قوچه شاخی‌هتین به‌ناویانگ بوو. مه‌لیک بریاری دا ټم شه‌وه هیزه‌کانی خاچپه‌رست به‌سه‌ینه‌وه چونکه زور ماندوون، ټه‌گه‌ر چی هه‌ندی سهرکرده داوایان کرد، ټه‌وستن هه‌تا ده‌گه‌نه ته‌به‌رییه. ټیتر ټو شه‌وه‌یان ټیجگار ناخو‌ش به‌سهر برد، له‌شکری سه‌لا‌حه‌دینیش له دو‌له سه‌وزه پر گیا‌که‌ی خواری گرده‌که‌دا دامه‌زایوو، سه‌لا‌حه‌دین به‌وه‌ی به‌سهر هیزه‌کانی دوژمندا هات که‌یفخو‌ش بوو، زانیی که ټو هه‌له‌ی ټاوتی بوو، وا هات و به‌شادییه‌وه بانگی هه‌لدا: "ټه‌وه‌ی ده‌مانویست بو‌مان هات"^{۱۶۴} و، نه‌خشه‌که‌ی بق فریودانی دوژمن و ټیکه‌وتنی له‌و باره بی هیوایه‌دا سهرکه‌وت، سهر‌بازه‌کانیشی ټم شه‌وه‌یان به دل‌یکی خو‌ش به‌سهر برد، نو‌یژ و نزایان ده‌کرد و له خوا ده‌پارانه‌وه به‌سهر دوژمنی داگیرکرده‌دا زالیان بکات. که ده‌نگی زیکر و دوعایان ده‌گه‌یشته سوپا‌گه‌ی خاچپه‌رستان، زیاتر په‌ست و نا‌ئومیدی ده‌کردن، سات دوا‌ی سات باری ده‌روونیان بی هیزتر ده‌بوو و تینووه‌تی شیتی کردبوون، هه‌تا کو‌مه‌له سه‌ربازیک له سوپا‌گه‌که‌یانه‌وه ده‌ریه‌پین به‌لکو خو‌یان بگه‌یه‌ننه ټاو، به‌لام رهنجیان به‌با چوو، هه‌ندی‌کیشیان که ویستیان هه‌ر چو‌نیک بیت بگه‌نه ټاوه‌که، به‌دهستی موسلمانان هاتنه کوشتن.

موسلمان‌هیل بق ټه‌وه‌ی زیاتر دوژمن هیلاک بکن، تیپیک به سه‌رو‌کایه‌تی مزه‌فهره‌دین گو‌گبه‌ری ټاگریان له پووش و چیلکه و هه‌ژگه‌لی گرده‌که به‌ردا، ټه‌مجا دووکه‌ل و بل‌یسه‌ی ټاگر و گه‌رما به‌ناو سوپا‌گه‌ی خاچپه‌رستاندا بلاو بووه‌وه و بووه هوی شپه‌زه‌بوونی سهر‌بازان و توندکردنی تینووه‌تی و گه‌رماییان^{۱۶۵}.

روژ رۆژی هه‌ینی بوو، سه‌لا‌حه‌دینیش به‌رده‌وام بق غه‌زاکانی ټم رۆژه‌ی هه‌لده‌بژارد، چونکه له‌و رۆژه‌دا له مزگه‌وتاندا نو‌یژ و نزا بق سهرکه‌وتنی

۱۶۴. العماد الکاتب، الفتح القسی، ص ۷۷. الروضتین، ۲/۷۷.

۱۶۵. ابن الاثیر، الکامل، ۱۱/۵۳۵. ابن العدم، زبده الطب، ۳/۹۴. الروضتین، ۲/۷۷.

موسلمانان دهكریت، درهنگانتيكى شهو سه لآحه دين سه ربا زانى بزواند، له گهل گزنگى به ره به يانى رۆژى شه موو ءى ته مووزى ۱۸۷۱ دا دهورى سوپاي مه ليكى قودسى گرت و هيچ كهس نه يده توانى لهو داوه ورد و نه قلكرده به رزگارى بيت.

خاچپه رستان له خو بردووانه هه وليان دا موسلمانان بشكيتن، چهند جار توانيان موسلمانان بكشيتنه دواوه، به لام ههول و تهقه لايان به ره به ره سست ده بوو و ژماره ي بهر گريكه رانيان كه م بووه وه، دواي نه وه گهرما و تينووه تي هه راسانى كردن خهريك بوو بروخين. له سهه خواستى مه ليك، بهر له وهى كار له كار بتراز و له تينووتيدا بخنكين، پيموند سه ركرديه تيبى سواره كانى خو ي كرد و ته كانى دا به زهبرى باز و در به موسلمانان بدات و بگاته ناو. ته قيه دين عومه ر لتي گه را كه لينيك بدؤزته وه و لتي تى په ريت، هه ر كه په ريبه وه ته قيه دين فه رمانى دا كه لینه كه بگرن، ئيتر پيموند و هه فالانى نه يان توانى بگه رينه وه لاي كو مه لى خو يان، جا كه بي هيو بوون گه رانه وه ته رابلوس، ده رچوونيشيان له باز نه ي كه مارؤدانه كه فيليك بوو ته قيه دين عومه ر كردى بو نه وهى به راكردنى پيموند ژماره ي شه ركه ران كه م بيته وه و دوژمن بيته يز بيت، له راستيشدا پاش نه وهى پيموند راي كرد، سه رشورپى خه م داى گرت، چونكه وازى له هاورپيان و له مه سه له ي فه له ستين هينا، ئيتر پاش چهند رۆژيك مرد، پاشان له دواييدا باليان نه بلين و رينالدى سه روه رى سه يداش چوونه ريزى راكردووه يل. خاچپه رستان ته نيا تروسكه هيوايه كى سه ركه وتنيان مابوو و نه مابوو، له گهل نه وه شدا هه ر شه رپان ده كرد، هه تا كشانه وه سه ر دوو لوتكه ي گرده كه كه به قوچه شاخه كانى حه تين ناسراوه، خيوه تي سوورى مه ليكيان برده نه وي و له سه رووى لوتكه دا هه ليان دا و سوارچاكانى خاچ له دهورى مه ليك كو بوونه وه و چه نگاوه رانيان له به رزاييى نه م گرده دا چالاكانه بهر گرييان له خو يان ده كرد، موسلمانانه كانيش تاو نا تاويك هيرشيان ده برده سه ريان.

مه ليكى نه فزه ل نوور هدين عه لى، كورپ سه لآحه دينيش، كه نه مه يه كه م شه ر بوو له ژيانى خويدا بينيبووى، له شه ركه دا له تهك باوكيدا وه ستابوو، پاشان بينينه كانى خو ي له جه ركه ي شه ردا گي راره ته وه و باسى له خو بردوويى شه ركه رهيلى هه ر دوو لاي كردووه، كه چؤن بي و چهند شه رپان كردووه و له دواييدا موسلمانان سه ركه وتن. نه وه ده مه نه فزه ل سى جار هاوارى كردووه

(ئەوانمان بەزاند) و كاتتېك كە خېۋەتى مەلىك كەوت باوكم -ئەو گوتەنى- لە
ئەسپ دابەزى و كرنۆى سوپاسى برده بەر خوا و لە خوشىيا گريا^{۱۶۶}.

---

۱۶۶. ابن الأثير، الكامل، ۱۱/۵۲۶.

له چادری سهرکه وتندا

خاچی (سهلبووت) - که لایان وایه عیسا پیغهمبهری له سهر له خاچ دراوه - قه شهی عه کا هلی گرتیوو، که کوژرا کهوته دهست موسلمانان، شه پکه رانی موسلمانان به لووتکه یی گرده که دا سهر که وتن، سهیریان کرد سوارچاکانی خاچه رست، له ناو ئه وانیشدا مهلیک گی دی لوسینیان له وئی پالوویال که وتوون و ماندوویی و تینووه تی په کی خستوون. هه موو له سهر خاک دانیشتون و جووله یان لی براوه، ته نانه تاقه تی ئه وهشیان نه بوو، ههروه کو نه ریت وا بوو شیره کانیان بدنه، ئه مجا سهر کرده کانیان هه لگرت و بردیانه خیه وتیک که بۆ سولتانی سهر که وتوو له مهیدانی شه ردا هه لدرابوو. سه لآحه دین له چادره که یی دانیش و سهر کرده به زیوه کانیان هینایه لای، له وانه مهلیک گی و براکه یی و رینو دی شاتیون و گه لیک تر. له بهر ههستی مرؤفایه تی و دهروون به رزی، سهر کرده په ردا خیک ئاوی سارد، هه ندی سهر چاوهش ده لپن به فراوی گولآوداری دا به مهلیکی تینوو.

مهلیک هه ندیکی لی خوارده وه و پاشان دایه ئه رنات که له ته نیشتی دانیشتیوو، به لام به پیی دهستووری میوانداری هه کاتیک خواردن و خوارده وه پیشکیشی دیل کرا مانای لی خو شبوون و پاراستنی ژیانی ده گه یه نیت. بویه سه لآحه دین به ته رجومانه که یی گوت به مهلیک بلی خو ی شه ربه تی داوه ته ئه و پیواوه و ئه و "واته سه لآحه دین" نهیداوه تی، پاشان رووی کرده ئه رنات، که گه لی تاوانی له نه ریت و له دین به ده ری دژی موسلمان هیل کردبوو، تاوان و به دکاری و په یمانشکینییه کانی ژمارد، پیشانی دا که له سهر دهستووری هه ردوو دین ناروات، سهر باری ئه وه که ری به حاجییان گرتوووه و گالته یی به پیغهمبهری ئیسلام کردوو. سه لآحه دین پیی گوت: ئه وه تا من له سهر محمه د ده که مه وه.

پاشان پیی گوت موسلمان به .. سهر کرده ی دیلی در که لله شه قانه و به قسه یی

ترن وه لامي دايهوه، بۆيه سولتان شيره كورتهكهى "نيمجاه"ى هه لكيشا، شيرىكى پاره شاندئى لا شانتيكى ترازاند و داواى له پاسه وانانى كرد ته واوى بكهن، ئيتتر كوشتيان، مه ليك له ترسان هه تره شى چوو و واى زانى ئيستا نۆرهى ئه ويش دئى تۆلهى لئى بستين، به لام سولتان هئورى كردهوه و پئى گوت: مه ليك مه ليكىكى ديل ناكوژيت، به لام ئه وهى ئه رنات كردوويه تى هه موو سنوورىكى سته مكارى تئى په راندووه. پاشان فه رمانى دا ده سترئى له ديله كان نه كه ن و ريزيان بگرن، ته نيا سوارهى داويه و ئه سپيتارى نه بئى كه بيانكوژن و كوشتنى ئه وانيشى به ده رويش و سوڤيه كان سپارد.

ديله كانى تر، گويزرانه وه ديمه شق كه چه ند سائىك بوو بوو بووه مۆلگهى ديلان- هه ره كو باسيمان كرد- و بريار درا ديه له هه ژاره كان بفرۆشن، له بهر زۆرى ژماره يان نرخی ديل زۆر هه رزان بوو، كه وا هه ر سه رىك كه وه ته سئى دینار، ئه مه له به رهى ديله وه، له به رهى كوژراوانيشه وه ژماره يان له ژمارهى ديل كه متر نه بوو، ئه وه نده زۆر بوون ئين ئه سير ده لئى هه ر كه سيك كوژراوانى ديتبا واى ده زانى كه س ديل نه كراوه، ئه وهى ديله كانى ديتبا واى ده زانى كه س نه كوژراوه.^{١٦٧}

خۆ پيشتريش خاچه رستان تووشى شكان و نه گبه تى هاتبوون و مه ليك و ميرانيان به ديل گيرابوون، به لام له دوو قۆچه كانى هه تيندا گه و ره ترين سوپاى خاچه رست كه مه مله كه تى به يتول مه قديس و ميرنشيني ته رابلوس و تپى داويه و ئه سپيتارى و هئى تر پيكيان هئنا بوو تيك شكاه له رۆژى ده سترئى خاچه رستيه وه هه تا ئه رۆژه سوپاى وا گه و ره پيک نه هاتبوو. هه ر له هه تيندا خاچه رست پيرۆزيان له ناو چوو، سه ركه وتووش هه موو دنياى ئيسلام بوو.^{١٦٨}

هارولد لامپ ده لئى: كام ولا تگرى ئاسياى وهك سه لاهه دين تامى سه ركه وتنى كرد؟ نه ئه حشاريش (مه ليكى فارسى كورى داراى يه كه م سالى ٤٨١ى پيش زاین په لامارى يونانى دا و ئه سپارته ييه كانى به زاند) نه مه محمودى غه زنه وى دامه زرينى

١٦٧. سه رچاوهى پيشوو.

١٦٨. رنسيان، تاريخ الحروب الصليبية.

دهولتی غهزنهوی و داگیرکهری هیندستان؟ سه‌لاحه‌دین پاش‌هتین کهوته رامان
و له مانای ئه‌و سه‌رکه‌وتنه سه‌رسوورپینه ورد بووه‌وه که ده‌رگه کردنه‌وه‌ی
به‌ره‌که‌تی ده‌سکه‌وتی که‌وره‌تره^{۱۶۹}.

---

۱۶۹. هارۆلد لامپ، شعله‌الاسلام، قصة الحروب الصليبية، له بلاؤکراوه‌کانی ده‌زگه‌ی
فرانکلین و خان‌ه‌ی موته‌نه‌بی، به‌غدا ۱۹۶۷، ل. ۱۱۴.

وهر گرتنه وهی هه موو فهله ستین

سه لآحه دین پاش ئه وهی کۆله کهی سوپای گه وهی خاچپه رستی تیک شکاند، هه ر ئه وهی ما به ره شووره و قه لای هیزه کانی خاچپه رست بچیت له فهله ستیندا، بۆیه رۆژی دوایی یه کسه ر رووی له ته به رییه کرد، ژنه سهروه ری شار به بی به رگری خۆی به دهسته وه دا، سه ر کرده ی ره وشت به رز پئی به خۆی و به دهست و پیوه ندانی دا که له شار ده ر بچیت و بگاته میترده کهی له ته رابلوس. سه لآحه دین چاوی بریبوو هه کا، بۆیه زۆربه ی سوپا کهی له ۸ی ته مووزی ۱۸۸۷ز دا بۆ ئه وئێ نارد، سهروه ری هه کا (سه نجیر: جوسلین کورتینای) زانیی به ربه ره کانه ی سه لآحه دین بی که لکه، بۆیه نوینه ریکی نارده لای و پئی گوت سازه شاری گه وه به دهسته وه بدات به مه ر جیک نیشته جی فه رهنگه کان و سامانیان پارێزراو بیت، سه لآحه دین رازی بوو و له ۱۰ی ته مووزدا هه کای گرت هه ست و خاچپه رستان به خۆیان و سامان و زینده مآلیان له شار ده رچوون، به لام شتومه کی بازرگانیی وه کو کان (مه عده ن) و ئاوریشم و چه ک و گه وه ره، ئه وهی پتیا ن نه چوو به جیتیا ن هیشته و بووه تالانی بۆ سه ر بازانی سه رکه وتوو، مه لیکي ئه فزه ل عه لیبی کوپی سه لآحه دین کارباری شاری هه لسه و پانده. دوای ئه مه گه لیک سه رکه وتنی تری وه ده ست هینا له که ناراو و له ناوه وه دا، شار و قه لاکان ملکه چ بوون، ئه گه ر چی هه ندیکیا ن چه ند رۆژیک به رگرییا ن ده کرد. مه لیکي عادل ئه بو به کری برا ی، له میسه ره وه هات و شاری یافای گرت، به لام هیزه یلی سه لآحه دین له سووپی سه ر که نار زه ریا به رگرییه کی توند و تیژیا ن تووش هات، ئه م شاره ش سوپا یه کی گه وه ری هه بوو، شووره کانی به هیز و شوینه که ی قایم بوو چ له وشکانی و چ له ده ریادا. پاشان رووی کرده سه یدا که به بی به رگری خۆی به دهسته وه دا، دوای ئه وهی حوکمه رانه که ی رای کرده قه لای قایمی (شه قیف ئه رنون) که له ناوه وه ی ولاته. پاشان به یرووت و جیبیلیشی گرت.

مانگی ئابی ۱۸۸۷ تپیه نه بوو هه تا خاچپه رستان هه موو په نایه کیان له

باشووری میرنشینی تهرابلوسدا نهما تهنیا سوور، عهسقه‌لان، غه‌زه و چه‌ند قه‌لایه‌کی دوورده‌ست نه‌بیتت، سه‌رباری شاری قودسیش. له سه‌ره‌تای ئه‌یلوولی ۱۱۸۷ز/ ۱۶ی جومادای ئاخ‌ره‌ی ۵۸۳ه‌ک، سه‌لاحه‌دین له به‌یرووته‌وه به‌ری ک‌ه‌وت و هاته به‌رده‌م شووره‌کانی عهسقه‌لان. ئه‌م شاره‌ش له‌رووی ستراتیجییه‌وه بایه‌خیکی گه‌وره‌ی هه‌بوو، چونکه ده‌که‌وینه سه‌ره‌پتی نیوان میسر و شام. سه‌لاحه‌دین له‌م هه‌لمه‌ته‌دا دوو دیلی فه‌ره‌نگی له‌گه‌ل خۆی برد، گی دی لوسینیان و جیراری پتیش له‌شکری داویه، داوای له مه‌لیک کرد ئه‌گه‌ر کاریکی وا بکات عهسقه‌لان خۆی به‌ده‌سته‌وه بدات، ئازادی ده‌کات. ئه‌مجا هاته‌ن نیزیکی شووره‌ی شار، مه‌لیک به‌ ده‌نگیکی به‌رز هاواری کرد، گوئی چیدی شه‌ر مه‌که‌ن و جیراریش هه‌ر وای کرد و داوای خۆبه‌ده‌سته‌وه‌دانی کرد، به‌لام شه‌رکه‌رانی شار گوئیان به بانگی هه‌ردوو دیله گه‌وره‌که نه‌دا، به‌لکو به‌ جوین و قسه‌ی ناشیرین وه‌لامیان دانه‌وه و بریاریان دا واز له به‌ربه‌ره‌کانه نه‌هین^{۱۷۰}. پاش گه‌مارۆدانیکی دوو سه‌وته‌ویی، سه‌نگه‌ره‌کانیان خۆیان پێ رانه‌گیرا و له ۱۴ی ئه‌یلوولی ۱۱۸۷ز، سه‌ره‌تای ره‌جه‌بی ۵۸۳ه‌ک، عهسقه‌لان خۆی به‌ده‌سته‌وه دا، ئه‌گه‌رچی هه‌ندی شه‌رکه‌ری موسلمانیش کوژران، له‌وانه میر حوسامه‌دین ئیبراهیم کوپی حسینی میهرانی که یه‌کتک بوو له میره کورده‌کان. پاش ئه‌مه بریار درا مه‌لیک گی دی لوسینیان ئازاد بکرتت، هه‌روه‌ها ریگه به فه‌ره‌نگه‌کانیش درا شار به‌جی به‌یلن و بچه ئیسکه‌نده‌رییه، هه‌تا له‌ویوه به‌ره‌و ئه‌وروپا ره‌وانه بکرتن، به‌مه‌رجیک نابێ له که‌له‌لی خۆیان به‌ولاوه هیچی تر له‌گه‌ل خۆیان هه‌لبگرن. به‌م جوژه عهسقه‌لان پاش داگیرکردنیکی ۳۵ سالی که‌وته‌وه ده‌ست هاوونیشتمانان^{۱۷۱}.

دوابه‌دوای ئه‌مه سه‌لاحه‌دین رووی کرده‌گرتنی ناوچه نیزیکه‌کانی عهسقه‌لان وه‌کو: ره‌مله، داروم، غه‌زه، یوینا، به‌یت له‌حم، به‌یت جبریل، نه‌ترونی که به‌ده‌ست تیپی داویه‌وه بوون^{۱۷۲}.

۱۷۰. ئیبن ئه‌سیر، ۱۱/۵۴۵. ابن‌واصل، ۲/۲۰۹.

۱۷۱. ابن‌شداد، النوادر، ۸۱. ابن‌خلکان، وفیات الاعیان، ۶/۱۷۸.

۱۷۲. ئیبن ئه‌سیر، سه‌رچاوه‌ی پتیشتر، ۱۱/۵۴۶.

رزگار کردنی قودس

دوای ئه وهی سه لآحه دین بۆی نه کرا به ریگه ی ئاشتی و بی خوین پرشتن، قودس بگریت، سویندی خوارد ده بی به زهبری شیر بیگریت. سه ربازان کسانه وه و شالآویان بۆ شار برد و له ناوه راستی رهجه بی ۳۰/۵۸۳ کی ئه یلوولی ۱۸۷ز، لای باکوری شار چادری لی هه لدا. بالیان ئه بلینی سهروه ری پیشووی رهمله و (له سه رچاوه عه ره بییه کاندای بالیان کوری بیرزان) به کی له دیله کانی شه ری هه تین توانی کار له سه لآحه دین بکات و ماوه ی بدات بچیتته ناو شار ژن و منداله کانی ده ره بیئی و بیاننیریتته سوور. سه لآحه دین ری دا به مه رجیک شه ویک زیاتر له قودس نه مینیتته وه و چه ک هه لئه گریت. بالیان سویندی خوارد که چۆنی ده وئ و ده کات. که چووه ناو شاری قودس، چاوی به په تریارک هه رقل و کۆمه لی له تاهه فی داویه و ئه سپیتاری کهوت که خه ریک بوون به رگری شار ریک بخه ن، ئه وانیش که چاویان پی کهوت کردیانه هاوار و داویان لی کرد له شار بمینیتته وه و سهروه ری کاری به رگری بکات، پتیان گوت ماوه ی ناده ن له شار بچیتته ده ری. ئه ویش به قسه یانی کرد و نامه یه کی بۆ سه لآحه دین نارد عوزرخوازی تیدا پیشان دا و ئه و بارودۆخه ی بۆ باس کرد که ناچاری کردووه سوینده که ی خۆی بخوات. له راستیشدا بی سویند و بی په یمانی خاچه رستان له گه ل موسلمانان شتیکی باو بوو و ده گوترا: (لا یمین یلزم الصلیبی تجاه المسلمین)^{۱۷۳}.

له گه ل ئه وه شدا چونکه سه لآحه دین مه رد و دلنه رم و جوامیر بوو، ته نانه ت له گه ل دوژمنی خۆیشی - وه کو میژوونوو سیکی تازه ی ئه وروپایی ده لی - هه ر به وه نه وه ستا له بالیان خۆش بیته، بگره پاسه وانیشی نارد بۆ ئه وه ی مه لیکه ماریای ژنی و منداله کانی و ده ست و پیوه ند و هه موو که لپه له کانی به سه لامه تی بگه یه ننه شاری سوور^{۱۷۴}.

۱۷۳. رنسیمان، ۳/۴۹. د. عبدالقادر الیوسف، علاقات بین الشرق والغرب، ل ۱۴۴.

۱۷۴. رنسیمان، ۲/۷۴۸.

بالیانیش بریاری دا سه رکردایه تیی شه پرکه ران بکات و هر که سیک چه کی پی
هه لگی رایه چه کداری ده کرد و چیی له توانادا بوو کردی بو ئه وهی شاره که
به ردهستی سه لاهه دین نه که ویت.

پاش پینج رۆژ، سه لاهه دین بریاری دا سوپاگه ی خوئی له لای باکور هوه
بگویتیه وه، چونکه روو له تیشکی هه تاو بوون و له م لایه شه وه سه نگر و
قایمه کاری شار زور پتهو بوو. بویه له ۲۶ ی ئیلوولی ۱۸۷۱ از سوپاگه ی له سه ر
چیای زهیتوون دامه زراند، (نه قاب: کونکر) توانیان له کن ده رگای (العمود) له
چهند جیه که وه شووره ی شار کون بکن. پاشان کونیکه گه وره بیان له شووره که
کرد که توانرا به ناویدا بچنه شار، به لام به رگریکه ران سنگی خوئیان کرده
سه نگر له به ردهم هیزی هیرشبه ردا، ئیجگار به تین و تاو شه بیان کرد. به لام
که میی ژماره بیان وای کرد نه توان هه تا سه ر به رگه ی هیرشی به رده وای
موسلمانان بگرن، ئیتر پشتیان شل بوو و په تریارک بریاری شه راگرتنی دا،
بالیانیش پشتگری کرد چونکه زانیان تا سه ر به کوشندانی خه لک گه وجیه.
بریاری دا بالیان خوئی بچیه سوپاگه ی سه لاهه دین داوای ناشتی بکات و
مه رجه کانی دیاری بکات، به لام سه لاهه دین بیر خسته وه، که بریاریکه و
داویتی، ده بی به ده می شمشیر قودس بگریت، بویه پیویسته بی مه رج ده رگه کانی
شاری بو بکه نه وه. هه روه ها ئه و کوشتارگه یه ی خسته وه بیر بالیان که سالی
۱۰۹۹/ک، پیش ۸۸ سال خاچیه رسته کان بو موسلمانان دانا کاتیک که
شاره که بیان گرت. بالیان به سه لاهه دینی راگه یاند ئه گه ر بیت و له گه ل
خاچیه رستان ریک نه که ویت ئه وان هه رچی بکه ویتته ده ستیان خاپووری ده کن،
به تایه تی (قبة الصخرة) و (المسجد الاقصی) و شوینه پیروژه کانی تر^{۱۷۰}.

له به رئه وه ی که سه رکه وتن هه ر به ده ست دهات، سه رکرده که می شلی کرد
نه وه کو قودس تووشی زیان بیت و بو خو به دهسته وه دان چهند مه رجیک دانا،
له وانه: ده بی هه ر خاچیه رسته ک ۱۰ دینار (بو پیاو) و پینج دینار (بو ژن) و یه ک
دینار (بو مندال) بدات. بالیان پیی گوت: شار ۲۰ هه زار هه ژاری وای تیدایه که
ناتوانن ئه م پاره یه بدهن. سه رکرده گوتی: با تیکرا له جیاتی هه موو هه ژاره کان

۱۷۰. ابن واصل، مفرج الکروب، ۲/۲۱۴.

سهه هزار دینار بدریت واتا یهکی پینج دینار. دیسان بالیان وای پیشان دا که ئەو پارهیە لەم رۆژەدا کۆ ناکریتەوه، بۆیه بریاری دا بەرامبەر بە ۳۰ ههزار دینار ۷۰۰۰ کهس دیل بکریت. موسلمانان بهوه سه‌رسام بوون که دیتیان په‌تیارک هه‌رقل ۱۰ دیناری دا، که له شاریش دهرچوو بالای چه‌ماوه بوو له ژیر کۆلی قورسی زێردا، جگه لهو ئاره‌وانه‌یه‌یه‌ی که‌له‌ل و رایه‌خ و ده‌فری گرانبا‌یی ئەویان هه‌لگرتبوو. له هه‌مان کاتدا ژماره‌یه‌کی زۆری هه‌ژارانی کریستیان له‌به‌ر ئەوه‌ی پارهی خۆکرینه‌وه‌یان نه‌بوو ده‌بوونه دیل.

رۆژی هه‌ینی ۲۷ی ره‌جه‌به‌ی ۵۸۳ک/ ۲ی تشرینی دووه‌می ۱۱۸۷ز، شه‌وی ئیسرا و می‌عراج، شاری پیروزی قودس به‌بێ پزانی دلۆپه‌ خوینتیک خۆی به‌ده‌سته‌وه‌ دا، ته‌واو به‌ره‌واژ و پینچه‌وانه‌ی ئەوه‌ پینش ۸۸ سالان رووی دا کاتی خاچه‌رستان قودسیان گرت و پینی و لاخه‌کانیان له‌ ناو خوینتی موسلماناندا ده‌چه‌قی. سه‌ریاری ئەمه‌ش سه‌لاحه‌دین فه‌رمانی دا مالی که‌س تالان نه‌که‌ن. پیاوه‌کانیشی به‌ناو شارددا ده‌گه‌ران نه‌یانده‌ه‌شت که‌س ده‌ست بۆ کریستیانه لاتینه‌کان (ئه‌وروپایی) درێژ بکات. هه‌روه‌ها له‌سه‌ر داوای مه‌لیکی دادپه‌روه‌ر، ئەبویه‌کری برای، ۱۰۰۰ دیلی خاچه‌رستی ئازاد کرد و هه‌ر له‌ رپی خوا ۷۰۰ دیلی تریشی ئازاد کرد و بریاری دا پیره‌مێرد و ئەو ژنانه‌ی بی‌خاوه‌ن ماون، ئازاد بکری، پینشتریش ئەو ژنه‌ دیلانه‌ به‌ره‌للا کران که‌ جارێان به‌دیل گیرابوون و له‌ گه‌نجینه‌ی خۆی پارهی به‌سه‌ر بپه‌ژن و هه‌تیواندا بلاو کرده‌وه. ره‌نسیمان ده‌لی: به‌راستی دل نه‌رمی و به‌زه‌ی سه‌لاحه‌دین ته‌واو پینچه‌وانه‌ی کرداری داگیرکه‌ره‌ خاچه‌رسته‌کانی هه‌لمه‌تی یه‌که‌می سه‌لیبی بوو. ئەو سه‌رکرده‌یه‌ زۆر به‌توندی سزای ئەو که‌سه‌ی ده‌دا که‌ ئازاری دیله‌ کریستیانه‌کانی لای خۆی بدایه^{۱۷۶}.

کریستیانه‌ هاو‌نیشتمانه‌کانیش (ئه‌رتۆدۆکس و یه‌عقوبیه‌ نیشه‌جێیه‌کان) هه‌روه‌کو پینش داگیرکردنه‌که‌ی خاچه‌رستی لاتینی هه‌ر له‌ قودس مانه‌وه، به‌مه‌رجیک هه‌ر که‌سیک سه‌رانه‌ی بریاردارو بدات و هه‌ژارانی له‌ سه‌رانه‌دان هاتنه‌ بووردن. ده‌وله‌مهنده‌کانیشیان شه‌مک و خانووبه‌ره‌ی کۆچکردووه‌کانیان کری. ئەم کریستیانه‌ هاو‌نیشتمانیانه‌ش به‌لینیان به‌ سه‌لاحه‌دین دا‌بوو ده‌رگه‌ی شاری بۆ

۱۷۶. رنسیمان، ۲/۷۵۳-۷۵۴.

بکه نه وه، بگره حهزبان دهکرد کوشتارگه بۆ فه رهنگه کان دابندریت^{۱۷۷}.

که هه وائی سه رکه وتنی سه لاهه دین به سه ر خاچپه رسته لاتینییه رۆژئاوا یییه کان گه یشته قوسته ننتینییه، ئیمپراتۆری بیزه نته یی ئیسحاق ئه نجیلوس ده سته یه ک نوینه ری خوئی نارده لای سه لاهه دین بۆ پیرۆزبایی، بپشنیازی ئه وه شی کرد دژی لاتینییه کان په یمانیک ببه ستن^{۱۷۸}. پاشان دروشمی شوینه پیرۆزهکانی شار وهکو جارانیان لای کرایه وه، (قبة الصخرة) و (المسجد الاقصی) له جی پهنجهی داگیرکه ران پاک کرانه وه و گولاورشین کران. رۆژی هه ینی ۴ی شهعبان / ۹ی تشرینی دووه می ۱۱۸۷ز، سه لاهه دین و کۆمه لای له نوێژکه ران نوێژی هه ینی و نوێژی سوپاسبژێریان له (المسجد الاقصی) کرد و (قازی قوزات) ی حه له ب محیدین محه مه د کوری عه لی کوری محه مه د (ناسراو به ئیبن زه کیه دینی دیمه شقی) به م بۆنه یه وه وتاریکی خوینده وه^{۱۷۹}.

سه لاهه دین به وه رگرتنه وه ی قودس گرینگترین ئه رکی ئاینی خوئی به دی هینا و هه وائی مزگینیی بۆ خه لیفه ی عه باسی (الناصر لدين الله) و هه مو لایهکانی دنیای ئیسلامی نووسرا و نووسه ری به ناوبانگ عیمادهین ئه سفه هانی بینینهکانی خوئی له م روه وه له کتیبی (الفتح القسي في الفتح القدسي) دا کۆ کردووته وه. شاعیریک نه ما له خاکی عه ره ب و دنیای ئیسلام به م بۆنه یه وه هه لبه ست نه نووسیت^{۱۸۰}. په خشاننوس و ره وان بیزانیش به هره ی خویمان تاقی کرده وه، وهکو نووسه ری گه وره و راویژکاری سه لاهه دین قازی فازیل عه بدولر حیم بیسانی^{۱۸۱}. پاشان سه لاهه دین ویستی هه ردوو شاری که رک و شوپه ک ئاشتیانه بگریت، به لام هه وله که ی سه ری نه گرت، بۆیه مه لیک عادل ئه بوبه کر هه لمه تیککی له میسره وه برده سه ر که رک و ماوه ی سالتیک پتر گه مارۆی دا، خاچپه رسته کان کۆلیان نه دا و ده رگه ی قه لاکه ی نه کرایه وه هه تا دوا ئه سپیان خوارد، که ما بوو، ئه مه ش له کۆتای

۱۷۷. هه مان سه رچاوه، ۲/۷۵۴.

۱۷۸. د. الیوسف، سه رچاوه یه کی پێشتر، ل ۱۴۳.

۱۷۹. ترجمه ابن زکی الدین الدمشقي، رقم ۵۶۶ له ابن خلکان، وفیات الاعیان. ابن واصل،

مفرج الکروب: ۲/۲۱۹-۲۲۱. الروضتین، ۲/۱۱۰-۱۱۲.

۱۸۰. بۆ نمونه، بروانه کتیبی "الروضتین، ۲/۱۰۷-۱۰۸".

۱۸۱. ابن خلکان، ۱۸۶.

سالی ۱۱۸۸ز دا بوو، بهرگرییه که ی شۆبه کیش چهند مانگیک دهوامی کرد. هاوشیوهی ئەم دوو شارەش، قه‌لای سه‌فه‌د له باکور، که به‌دهست تیپی داویه‌وه بوو، بهرگرییه‌کی توند و به‌تاوی کرد و دوا یه‌ک مانگ به‌رده‌بارانی مه‌نجه‌نیک ئینجا خۆی به‌دهسته‌وه دا. تیپی ئه‌سپیتاریش چاوی له تیپی داویه کرد و قه‌لای که‌وکه‌بی^{۱۸۲} به‌دهسته‌وه دا، که که‌وتووته سه‌ر گردیک له‌بان شیوی رووباری ئوردن^{۱۸۳}. به‌لام قه‌لای شه‌قیف ئه‌رنون هه‌ر به‌دهست خاچه‌رستانه‌وه ما، که به‌دهست رینالده‌وه بوو، ئەم رینالده‌ پیاویکی فیل‌باز بوو، توانی په‌یمانیک نأستی له‌گه‌ل سه‌لاحه‌دینا به‌هستی و وا پیشان بدا حه‌ز ده‌کا قه‌لاکه‌ی بداتی و له‌وانه‌یه موس‌لمانیش بێت. سه‌لاحه‌دین نه‌یزانی ئەم کرداره‌یه له‌همووی چاوپراوه و بۆ ئه‌وه‌ن سه‌لاحه‌دین لێ گه‌ریت به‌که‌یفی خۆی سه‌نگه‌ر و قولله‌کانی قایم و بهرگریی پته‌و بکات. سه‌لاحه‌دین وازی لێ هینا و رووی کرده باکور، به‌ره‌و میرنشینی ته‌رابلوس و ئەنتاکیه‌ که‌وته ری. ئەمه و هه‌ندی قه‌لا به‌ره‌ره‌کانیه‌کی زۆریان نواند وه‌کو ئەنته‌رتووسی به‌نده‌ری شامی نیوان ئەنتاکیه‌ و حه‌له‌ب و ولاتی رۆم^{۱۸۴}.

هه‌روه‌ها شاری مه‌رقه‌ب و (حصن الاکراد). به‌لام جبله و لازقیه‌ی ئه‌وپه‌ری ولاتی شامی گرت، پاشان رووی کرده ناوه‌وه‌ی ولات و پاش به‌ره‌ره‌کانیه‌کی چهند رۆژی ده‌ستی به‌سه‌ر (سه‌هیۆن) دا گرت^{۱۸۵}. پاش ئەمه به‌ دوو حه‌وتوو ئۆردووی قه‌لای (بکاس الشغری) خۆی به‌دهسته‌وه دا^{۱۸۶}.

قه‌لای (به‌رزیه)ش پاش بهرگری، ئەمجا دربساک له چیا ی ئه‌مانوس، سه‌ری دانه‌واند. دوا ی ئه‌ویش قه‌لای (به‌غراس) که ده‌یروانییه‌ پتی نیوان ئەنتاکیه‌ و

۱۸۲. قه‌لای که‌وکه‌ب له‌سه‌ر ئه‌و چیا یه‌یه که ده‌روانیته‌ شاری ته‌به‌ریه، نیزیکی رووباری ئوردن. یاقوت، ۴/۴۹۴.

۱۸۳. شه‌قیف ئه‌رنون، قه‌لایه‌کی سه‌خته له ئەشکه‌وتیکی چیا ی نیزیکی بانیا، یاقوت، ۴/۴۹۴.

۱۸۴. یاقوت الحموی، ۳/۲۸.

۱۸۵. سه‌هیۆن قه‌لایه‌کی قایمه له دامینی چیا یه‌کی دیار که‌ناراوه‌کانی شامه، خه‌نده‌قه‌کانی بریتین له دۆلی قوول و گه‌وره، سه‌ر به‌ناوچه‌ی حیمسه، یاقوت، ۳/۴۳۷.

۱۸۶. بکاس الشغری، بریتییه له دوو قه‌لا له ناوچه‌ی حه‌له‌ب، له‌سه‌ر رووباری عاسین. یاقوت، ۱/۴۷۴.

قه لقیلیه . سه لآه دین توانیی ئه و بنکانه ی که وتوونه ته لای رۆژاوا ی ئه نتاکیه
هه موویان بگریت. سه روه ری ئه نتاکیه "بوهیمه ند" ته نیا مه لبه ندی میرنشینه که ی
به دهسته وه مابوو، بۆیه له سه لآه دین پارایه وه تا په یمانی ئاگریه سستی له گه لدا
ببه سستیت، ئه میش دان بنی به و سه رکه وتن و شار گرتنانه ی سه لآه دیندا، ئه ویش
وه لامی باشه ی دایه وه و ماوه ی ئاگریه سسته که ی به حه وت مانگ دانا که له ئایاردا
کوۆتای بیته ^{۱۸۷}.

---

۱۸۷. ابن الاثیر، ۱۹/۱۲ ده لئی ماوه که ی ۸ مانگ بوو. ابن العدیم، ۳/۱۰۷.

پیشہ نگہ کانی ہلمہ تی سیہ می سہ لیبی

دوابہ دواى رزگارکردنى عہ سقہ لان و بہرہ لاکردنى گى دى لوسینیانى مہ لیبكى پیشووى قودس، لہ سہر داخوازی و پارانہ وہى سییلانى ژنى، ئەم مہ لیبكە سویندى خوارد کہ جاریكى تر دژى سہ لآحہ دین چہک ہلنہ گریٹ، بہ لام زوری پئ نہ چوو لہ سویند و پەیمان ہلنگہ رایہ وہ، ہندی سوارى لہ دەورى خوئى کو کردہ وہ و بہرہ سوو کہوتہ پئ، لہ سوو پش کوئراد کہ بوو بوو بہ حوکمرانى شار دەرگہ لى نہ کردہ وہ و ہەر لہ دەرہ وہى شوورہ کانی شاردا مایہ وہ. پاشان رۆژان ہلئیکى وای بو ریک خست ببی بہ سہرۆكى ہیزیکى تازہى خاچپہرستان کہوا کہ شتیگہ لى سقلیبہ کہ بو یاریدہى خاچپہرستان ہات و ہیزہ سہربازیکى بیزابیى ئیتالیاش کہ لہ سوو بوون ہاتنہ لای، سوپایہ کیان لى پتک ہات ۷۰۰ سوار و ۲۰۰ پیادہ بوون، پاشان لہ دانیمارکہ وہ ۱۲ ہزار شہرکہر و لہ ہندی شوینی تریشہ وہ، بہ ہاواربہ وہ ہاتن کہ سہر جہمى شہرکہرانى بوو بہ ۲۱ ہزار شہرکہر، ئەم کو مہ لیبہ سستیہش بہ پیشہ نگى ہلمہ تی سیہ می خاچپہرستانہ دادہ نریٹ، لوسینیان پیش کہوت و چوو دەورى شارى عہ کای پتبان گرت.

سہ لآحہ دین ہستی بہ مہترسى کرد، ہولئى دا زوو سوپاکہ لى لوسینیان تیک بشکینئ، پەلامارى دان و توانیى زیانیان پئ بگہیہنئ، بہ لام بہ سہرکہ وتنیكى ناتہواو دانرا، چونکہ سہر کردہ لى سوپای ئیسلام پاش ئەم سہرکہ وتنہ داواى پشوو و حہسانہ وہیان کرد، ماوہى حہسانہ وہکەش بہ ۱۵ رۆژ دیارى کرا، ئەمەش بوو بہ ہلہیہک کہ لہ ئەنجامى بایہ خ نہدان بہ کات و بہ ہیز و توانى دوژمن پەیدا بوو. رووداوہ لى دواتر ساخیان کردہ وہ کہ حہسانہ وہکە لى ۶ تشرینی دوہمى ۱۱۸۹ ز، بووہ ہوینى زور دہر دہسہرى. گۆرانی کژ و ہواى وەرزی زستانیش وای کرد ئەو پشووہ تا وەرزی بہ ہار دریزہ بکیشیت، کہ لہ و ماوہیہ دا خاچپہرستہ کان توانیان گہ مارۆدانہ کە لى عہکا توند و پتہ وتر بکەن^{۱۸۸}. دہمیکیش

۱۸۸. د. الیوسف، سہرچا وہى پتشتەر، ل ۱۴۴.

سه لآحه دین بۆ رزگار کردنی عهكا له گه مارۆدان و له ناوبردنی هیزه شه ركه رهكانی خاچپه رست، گورج به خۆ كهوت، سهیری كرد ئەمانه له جیتی باش خۆیان قایم کردوه. بۆیه ناچار بوو پاش هیله كانی ئەوان، زۆر له وان دوور نا، ئۆردۆ هه لبدات، پاشان هیمداد بۆ ههردوو لا هات. كه هیزه یلی سه لآحه دین له جیتی خۆیان دامه زران، سه لآحه دین له به ره به یانی پۆژی ٢ی شهعبانی ٨٥/١٥ ك/١٥ی ئه یلولی ١٨٩١ز، هیرشیکه كه م مه وادی برده سه ریان و توانیه كه مێك له شوینی خۆیان هه لیان كه نی و خۆی بگه یه نیته ده رگه ی عهكا و هه ندی له هیزه كانی خۆیان بباته ژوور^{١٨٩}. به لام خاچپه رسته كان به رده وام سه نگر و شوینه كانی خۆیان قایم ده كرد و سوپا كه یان به هیزتر كرد، به تایبه تی كه له كه رتی باكوری پۆژه ه لآت، له سوپا گه وه تا زه ریا، قایمكاریه كه ئه وتۆیان كرد بووه هۆی توندكردنی گه مارۆدان كه ته عهكا و جگه له تیپی ئه سپیتاری به ناویانگترین سه ركرده كانیان پارێزگارییان لی ده كرد، به م شیوه یه رتی موسلمانان بانه ره و شار بری^{١٩٠}. زستان هات و مانگی رهمه زانی له گه لدا هات و دۆخه كه ساردی و ماتیه به سه ردا كشا، میره یلی سوپای سه لآحه دینیش داوایان كرد بگه رینه وه ولاتی خۆیان و له ناو مال و مندا لیاندا مانگی رهمه زان به سه ر ببه ن، به تایبه تی وا شه ر له وه رزی زستاندا وه ستاوه. ئه ویش رتی پتییان دا برۆن. به لام خۆی بریاری دا له گه ل سه ربازانی تایبه تی خۆی هه ر بمیننه وه و چوه سه ر گردی (الخرویه)، له ده مه شدا بۆكه نیی لاشه ی كه له كه بووی مردووان هه وای ناخۆش كرد و ده رد و په تا ته شه نه ی كرد. ته نانه ت ژماره یه ك له میر و شه ركه ران به نه خۆشی مردن، سه لآحه دین خۆشی نه خۆش كهوت و له سه ر پرس و رای پزیشكه یل ئه وپی به جی هیشت و كشایه وه گرده كه ی (الخرویه)^{١٩١}.

سه ركرده ی به رز له جیاتی ئه وه ی پشوویكی سه سانه وه بدات له شارێك له شاره یلی وه كو سه له ب و دیمه شق و قودس و به یرووت یان قاهیره دا نه ختیك رابویریت، یان تامی ئه و گه وه یی و شان و شكۆیه بچیزیت كه به درێژایی سالانی پێشوو وه دهستی هینا، سه نگرگرتنی له دوژمن پی باشته بوو، له گردی

١٨٩. ابن شداد، النوادر، ١٠٦.

١٩٠. د.السید الباز العرینی "الشرق الأوسط والحروب الصلیبیه"، ١/٩٠٤.

١٩١. سید امیر علی "مختصر تاریخ العرب"، خانه ی العلم للمالیین، به یرووت ١٩٦٧.

خەرووبەى ناو چولستانىكى وشكدا مايەوۋە و بىرى دەكردەوۋە و پا دەما و چاوى بە بارەكەدا دەگىرا، خەم و نەخۆشى و زىيانى بەفرى زستان شالايان بۆ ھىنا، مانكى رەمەزان و ھەردوۋ جەئنى لەو شوئىنە لاجەپەدا بەسەر برد. بە ورەبەكى بەرز و خواستىكى نەلەرزىو بەرەنگارى زستان بوو و چاوپروانى دەكرد. ژيانىش لە سوپاگەى خاچپەرستان لەو زستانەدا زۆر سەخت بوو، ئازووخە لە تەواويوندا بوو، نرخی شتومەك ھەستا، نرخی گەنم چەند جار لە نرخی جاران زىادى كرد، ھىلكەبەك بە يەك درھەمى زىو بوو، بازگانە چايسەكانىش ھەلى خۆيان و دەست ھىنا بۆ دروونەوۋەى قازانجى لەرادەبەدەر. گەلى سەرباز لە برسە مردن و گوشتى ئەسپەبلى خۆيان دەخوارد و پىخۆلە و ورگى و لاخە تۆپىوھەكانىش چىنگ نەدەكەوت، گىايان دەخوارد و لە بەردەم نانەواخانەكاندا شەپ دەقەوما^{۱۹۲}.

لەتاو برسەبەتى، زۆر كەس لە سوپاگەى دوژمنەوۋە رايان دەكردە ناو سوپاگەى موسلمان و داواى ئەمانيان دەكرد، كە تىر دەبوون نەدەگەرەنەوۋە، ھەندىكىشىيان موسلمان دەبوون، ھەندىكىشىيان لە كار دادەمەزران و ھەندىكىشىيان دەگەرەنەوۋە لاي ھاورتىيانيان^{۱۹۳}.

ئاوى خواردنەوۋە بوو بە گرفتتىكى قورس، نەخۆشى لە ناو شەپكەرەبىلياندا بلاو بووۋە و ھەرا كەوتە نىوان سەربازانى گى دى لۆسىنيان و كۆنراد مونتهگراتى سەرورەرى سوور. پاشان ھەردووكيان لەسەر ئەوۋە رىككەوتن كە شارى سەيدا و سوور، دواى داگىرکردنەيان بەرئىنە مېرنشىنى سوور، كۆنرادىش دان بە لۆسىنياندا بنى كە مەلىكى قودسە. ئەو ساتە كۆنراد لە سوورەوۋە ئازووخە و چەك و دار و تەختەى ھىنا بۆ دروستکردنى قوللەى گەمارۆدان و توانىيان ژمارەبەك قوللەى زۆر گەورە لە تەنىشت شوورەبىلى شار و لە ھەر سى لايەوۋە دابەستەن كە بە ھوت مانگ تەواويان كرد^{۱۹۴}.

موسلمانان زۆر لە قوللانە ترسان، بەلام لاويكى دىمەشقى بەناوى عەلى كورى سەرۆكى مسگەران توانىي ئاگر لە قوللە پىنج نەزمىيانە بەربەدات. كە ھەموو

۱۹۲. ھارۆلد لامب، سەرچاوبەكى پىشوو، ل ۱۹۵.

۱۹۳. الروضتین، ۲/۱۶۵.

۱۹۴. ابن الأثير، ۱۲/، ۴۵، ابن واصل، ۲/۳۱۵.

قوللهكان سووتان، موسلمانان كرديانه ئاههنگيک هاوتای نهبيت. لاههکەش پاداشتی وهرنهگرت و گوتی ئەم کارەي له ربي خوادا کردوو^{١٩٥}. له مانگی رهبيعول ئەوهلي ٥٨٥/ک/ نيسانی ١١٩٠ز، بههار هات و سه لآحهدين له هەر لايهک له لايهکاني دهولته بهرفرهوانه کهيهوه هيزی بۆ هات، پاشان گهرايهوه شوينه کهي جارانی له دهشتی عهکا، بۆ رزگارکردنی شارهکه و رۆ نه دان به دووباره داگیرکردنهوهی له لايهين خاچهپرستانهوه. به لآم ئەم تهقه لايه سهري نهگرت، چونکه دوژمن له وهرزی زستاندا ژمارهيهکی زۆر ئاميزی ويرانکردنی رتيک خستبوو، دهبابه و قولله و په يژهی ئيجگار بلندی ئاماده کردبوو که موسلمانانی ناو شاریان بهردهباران و ئاگرباران دهکرد و بهسهر ديواری شوورهکان دهکوتهن. سه لآحهدين وای دهزانی که دهتوانی به شهري لاههکی خهريکیان بکات، به لآم ئەوان ئەوهنده بههيز بووبوون که به يهک جار، له لايهکهوه پرووبه پرووی هيزهکانی سه لآحهدين دهبوون و له لايهکی تریشهوه بهردهوام په لاماری عهکايان ددها.

ههردوو لا له وشکاني و زهريادا چهند مانگيکی زۆر شهري و کوشتاریان کرد، له گهمارۆدانیکدا که بهناودارترین پرووداوهکانی ميژووی شهري و ههراکانی چهرخي ناوهراست دادهنريت، ههردوو لا زيانی گهورهيان لى کهوت و ههردوو لا تا بلایي ئازايهتی و قارهمانه تيبان پيشان دا، بهردهواميش هيمداد له شارهکانی شام و ميسر و جزيرهوه دهگهيشته دهشتی عهکا و يارمهتیش له بهيرووت و له ئيسکهندهرپيهوه سه رهراي ئاستهنگيکی زۆر، به خه لکی ناو شاری گهمارۆدراو دهگهيشت. به لآم ئەو هيمدادانهی له ئەوروپاوه دهگهيشتنه خاچهپرستان ئەوهنده زۆر بوون هيزهيلي ئيسلام نه ياندهتوانی رتيان لى بگرن، زهريا پشت و پهناي خاچهپرستهيل بوو، چ بۆ گه ياندنی يارمهتیی پياوان يان که لپهل و خۆراک^{١٩٦}.

هه رچی له بارهی سازکاريی ئەوروپايه بۆ هه لمهتی سپيه می خاچهپرستان، ئەوا پياوه ئايينييهکان به ره بهن و قه شهوه دوابه دواي رزگارکردنی قودس له لايهين موسلمانانهوه دهستيان دايه هاندانی خه لک، بهرگی ره شيان له بهر کرد و به سه رۆکايه تيبی په تيارکی قودس به شارهکاندا دهگه ران، خه می خۆيان ده رده بري بۆ

١٩٥. ابن الأثير، ١٢/٤٧. المقریزی، السلوک، ١/١٠٣.

١٩٦. فيليب حەتی، تاريخ سوریه ولبنان و فلسگين، خانهی پقافه و دهزگای فرانکلين، بهيرووت ١٩٥٩، بهرگی ٢، ل ٢٣٩.

لهدهستچوونی قودس و داوای تۆله وەرگرتنیان له موسلمانان دهکرد، وینهی حهزهرتی عیسایان و نهخشاندبوو که موسلمانیک دهیکوتا و خوینیان به وینهکهیدا پڕژاندبوو. بهم کاره فهپهنگهکان کهللهیان گهرم بوو، ههتا ژنانیشیان هاتن، کۆبوونهوه و خویمان بۆ هیرش ساز کرد^{۱۹۷}. مهلیکه گهرهکانی ئهروپاش لهگهڵ ههلمهتهکهدا هاتن بهپهچهوانهی ههلمهتهکانی پیتشوو و دواتر: وهکو هنریی دووهمی مهلیکی ئینگلتهره (۱۱۵۴-۱۱۸۹ز) و فلیپ ئۆگهستسی مهلیکی فرهنسا (۱۱۸۰-۱۲۲۳ز) و ئیمپراتۆری دهولهتی پیروزی رۆمانی (ئهلمانیایا) مهلیک فریدریک بهربهروسا (۱۱۵۲-۱۱۹۰ز) ههروهها ولیهمی مهلیکی سقلیهش که پیتش ههمووان و پیتش ههلمهته ئهروپاییهکه یارمهتی سوپایی نارد و له بهرگری شارێ سووردا بهشداریی کرد، بهلام مردنی لهو کاتهدا بووه هۆی دووبههرکی و بهربههکانی لهسهه عهرشی سقلیه، که له ئهجامدا بووه هۆی کشانهوهی هیزهکانی نۆرماندی سقلیهی له مهیدان و گهپانهوهیان بۆ ولاتهکانیان.

وا چاکه سهرنجیک بدهینه مهترسیی ئهوه ههلمهتهی، که گرینگیهکهی له بهشداریبوونی ئهوه مهلیکانهدا دیاره، که لهسهه خواستی پاپا هاتن، لهوانه مهلیک هنریی دووهم و ریچارد (شیردل)ی کورپی. ئهم مهلیکه به سهه و به مال بۆ ههلمهتهکه خۆی ئاماده کرد، ئهوه بوو باجیکی نوێی لهسهه گهلا دانا بهناوی باجی سهلاحه دین Saladin Tax بهراوهی دهیهک له ههموو بهروبووم و دهستکهوتیک وهردهگیرا، بهلام زوو مرد و ریچاردی کورپی (۱۱۸۹-۱۱۹۹ز) که یهکتیک بوو له سوارچاکه ئازاکانی ئهروپا، بۆیه نازناوی "شیردل"ی پێ درا بوو. سههرکردایهتی ههلمهتی ئینگلیزی گرتته دهست. ریچارد له کهنالی ئینگلیزی پهپیهوه ئهوبههری فرهنسا و لهگهڵ فلیپ ئۆگهستسی مهلیکی کۆبوونهوه، ریک کهوتن که دهستکهوتی پۆههلات "خاکی فهلهستین" دوا داگیرکردنی به یهکسانی به نیوه بکهن. مهلیکی ئینگلتهره بهرهو مهرسیلیه دهستی به گهشت کرد، بهلام لهو پۆه بای دایهوه سهه پورتوگال بۆ بهگژداچوونی موسلمانان لهسهه داخوایی مهلیکهکهی، بۆیه دروسته بلتین ئهوهی له خاکی شام پووی دا تهواوکردنی کرداری ئیسپان و پورتوگالهکانه له دهرکردنی موسلمانان له نیوه دوورگهی ئیبهریا، لهوه ههلمهتهی که به

۱۹۷. ابن الاثیر، ۱۲/۲۲. ابن شداد، ۱۳۶-۱۳۷. ابو شامه، الروضتین، ۲/۱۶۰. ابن
 واصل، ۲/۲۸۸.

"جوولانهوهی وەرگرتنهوه" ناونرا. پاشان به ڕێی ئیتالیادا به‌رهو ڕۆهه‌لات که‌وته ڕێ، گه‌یشه‌ته‌ جهنه‌وه، پاشان سقلیه که هه‌ردوو ئالای ئینگلیزی و فرهنسای له‌سه‌ر هه‌لدا هه‌روه‌کوو هه‌ردوو مه‌لیک په‌یمانیا دابوو. له‌ ڕێگه‌دا ڕیچاردا دوورگه‌ی قوبرسی داگیر کرد، به‌م کاره‌ی ئیمپراتۆی بیزه‌نتایی تووره کرد و به‌ ده‌رچوون له‌ مه‌سه‌له‌ی پیروزی خاچی دانا. مه‌لیکی فرهنساش فلیپ ئوگه‌ستس به‌خۆی و سوپای فرهنسا، به‌ خاکی ئیتالیادا ڕهت بوو، پاشان چووه قوبرس له‌گه‌ل مه‌لیکی ئینگلته‌ره زستانیا له‌وێ به‌سه‌ر برد، پاشان به‌رهو فه‌له‌ستین که‌وته ڕێ و له‌ ٣٠ی ئاداری ١١٩١دا له‌ عه‌کا دابه‌زین^{١٩٨}.

له‌وانه‌یه‌ گه‌وره‌ترین و به‌رزترین کۆمه‌لی خاچه‌رستان تیپی ئه‌لمانی بووبێت، چونکه‌ پێشتر نه‌بووه هیچ ده‌وله‌تیک به‌ته‌نیا ئه‌وه‌نده سوپایه‌ی له‌گه‌ل هه‌لمه‌تی خاچه‌رساتندا نارده‌یت. نه‌ک هه‌ر پێشتر، بگه‌ ده‌وای سه‌ت سالی‌ش له‌م میژوووه. سه‌رکرده‌شیا مه‌لیک فریدریکی یه‌که‌م بوو، به‌لام له‌به‌ر به‌دکاری و کرداری ناشیرینی سه‌ربازه‌یلی ئه‌لمان، مه‌لیک له‌گه‌ل ئیسحاقی دووه‌می ئیمپراتۆری بیزه‌نتا تووشی ململانی و کیشه‌ بوو، به‌تایبه‌تی که‌ فریدریک له‌گه‌ل دوژمنانی ئیمپراتۆریه‌ت (واتا نۆرماندی و سرب و بولگاره‌یل) په‌یمانی به‌ستبوو، ده‌وای ئه‌مه‌ش ئه‌لمانه‌یل ئه‌ندریانو بلیان داگیر کرد، دواچار له‌ بۆسفۆر په‌رینه‌وه و به‌رهو ئاسیای بچوو ک چوون، پاش ماوه‌یه‌ک مه‌لیک له‌ رووباریکی ساردا خنکا.

مردنی مه‌لیک کاریکی باشی کرده سه‌ر به‌رزبوونه‌وه‌ی وره‌ی موسلمانان، کاره‌ساتیکی جه‌رگب‌ر بوو بۆ سوپای ئه‌لمان و خاچه‌رستان، ئه‌گه‌رچی فریدریکی دۆقی سوپای کوری جیی گرت‌ه‌وه به‌لام وه‌کو باوکی شاره‌زا و به‌ده‌سه‌لات نه‌بوو، به‌تایبه‌تی له‌ سه‌رکردایه‌تیکردنی له‌شکرکی وا گه‌وره‌دا، دۆقی سوپایا ده‌ستی خلیقیه‌ی بری و لاشه‌ی باوکی‌شی له‌گه‌ل خۆی هه‌لگرته‌بوو که له‌ناو سرکه‌دا دای نابوو^{١٩٩}. ژماره‌یه‌کی زۆر له‌و هیزه ئه‌لمانییه له‌ ڕێ و بانی سه‌ختدا په‌رت و بلآو بوون و به‌ ده‌رد و په‌تاش ژماره‌یه‌کی زۆریان لی‌ مرد، له‌ کۆی ٢٠ هه‌زار شه‌پرکه‌ر ته‌نیا ٢٠٠٠ سه‌ربازی ئازاریار گه‌یشه‌ته‌ خاکی فه‌له‌ستین. سه‌لاحه‌دین و

١٩٨. ابن شداد، ١٢٣ل.

١٩٩. رنسیمان، ٣/٤٢.

شەركەران و ھەموو موسلمانان خنكانى مەلىكى ئەلمان و شىرېوونى سوپاكەيان بە كرانهوى دەرگای پەحمەتى خوا زانى. بەم جۆرە خاچپەرستان كە بە گەرمى چاوەروانى گەيشتنى سوپای ئەلمان و پزگارکردنى قودس بوون ھىوايان تىك شكا. نامە و نامەبەرىش لە نىوان ئىمپراتۆر ئىسحاقى دووھم و سەلاھەدىن، لەبارەى پزەرەوى سوپای ئەلمان و بەسەرھاتيان لە ھاتووچۆدا بوون^{۲۰۰}.

بۆ ھەردوو لا ھىز دەگەيشتە عەكا، سوپای سەلاھەدىن ئەوھندە گەرە بووبوو كە بەشى ئەوھى دەکرد دەورى خاچپەرستان بگريت كە لەلای وشكانىيەوھ گەمارۆى عەكايان دابوو، لە زەرياشەوھ ۵۰ پاپۆرى ئىسلام بەنىوان كەشتىگەلى خاچپەرستاندا پەت ببیت و لە دواوای تشرىنى دووھمى ۱۱۸۹دا تازووخە و خۆراك بگەيەنیتە عەكا، ئەگەرچى ھەندى زيانيشيان لى كەوت، ھەر لە كۆتای ئەو سالاھىدا كەشتىگەلىكى گەرەوى ميسر توانى پتوھندى بە بەندەرەوھ دووبارە بكاتەوھ.

---

۲۰۰. ابن شداد، لاپەرھەكانى ۱۲۴-۱۲۵ و ۱۲۷ و ۱۳۲.

هېډرېډونو نه وهی هه لویست

به دريژای زستان سوپای ئيسلام و خاچپه رست روويه پروو وه ستابوون، هيچ يه کيکيان خوی تووشی کوشتاریکی گرینگ و گه وره نه ده کرد، به لام هندی ورده شهري و روويه پروو بونه وهی که مخايه ن له نيوانياندا پرووی ددها، به هوی دوورودريژای ماوهی روويه پروو وهستان، جوړه ناشنايه تيبهک له نيوان هردوو لادا پهيدا بوو، سواره کانی هردوو لا يه کتريان دناسی و پيزی يه کتريان دهگرت، نهگه هه رايه کيش هه لېگيرسايه، که سه رکرده کان سلاو و يهک دوو قسه يان له گه ل يهک بکرديا هه راکه ده برياه وه، هندی جاريش سه ربا زهيلي دوژمن يه کتريان بانگ ده کرد بۆ بينيني ناهنگ له سوپاگه ي يه کتريدا . جارتي کيان کو مه له منداليکی سوپاگه ي ئيسلام هاتنه مهيدان بۆ په نجه بازی له گه ل مندالانی کريستيان هه ر بۆ گالته و گه پ و رابوردن^{۲۰۱}.

هه ر که به هار هات، هه ردوو لا چاوه پروانی هاتنی يارمه تيبی پيوستنی ده کرد تا بتوانيت هيرش ده ست پي بکات، به لام ته و او بوونی نازوخه له سوپاگه ي خاچپه رستان زور په ريشانی کردن، به لام له و کاتده که خوړاک نه ما و قاتی که و ته ناويان، که شتيه کی پر له گه نم له که نار او دا له نگه ري گرت، هه ر که شو هه و خوش بوو چند که شتيه کی تريش گه يشت و ده رگه ي ژيان و خوشيان لي کرايه وه، نهک ته نيا له بهر نه وهی که خوړاکيان بۆ هينابوون، بگره له بهر نه وهشی که هه والی نيزيکبوونه وهی مه ليکی ئينگلته ره و مه ليکی فره نساشی له که نار او هکانی فه له ستين هينابوو^{۲۰۲}.

۲۰۱. ه.س.، لاپه ره کانی ۱۰۸-۱۰۹.

۲۰۲. رنسيما ن، ۳/۷۱.

ریچارد شیردل

گهشتیگهلی ئینگلیزی له ۵ی حوزهیرانی ۱۱۹۱دا له قوبرسهوه بهرهو کهنارای
شام بهرێ کهوت و، مهلیک ئیسحاقی مهلیکی قوبرسی بهدیل گیرای لهگهڤدا بوو.
یهکهه شوین که ریچارد چاوی پێی کهوت قهلائی مەرهب بوو له باکوری کهنارادا،
بهلام بهرهو باشوور شوو بووهوه به ئهنتهرنوس و جبیل و بهیرووتا تی پهری،
پاشان بریاری دا له نئیزیک سوور دابهزیت، چونکه پاسهوانانی شار لهسه
فرمانی مهلیک ئۆگهستس و کۆنرادی حوکمرانی شار نهیانهتشت بیته ناو
شارهکه، پاشان ههر به ریگهی زهزیادا رویشتا تا گهیشته عهکا، کهشتیگهله
گهورهکهی که ۲۵ پاپۆری تیدا بوو لهنگهری گرت و دهرونی خاچپهرستانی
گهمارۆدهری عهکای بهجاری گهشاندهوه، برۆا و هیوا له دلایندا پتهو بوو، بۆیه
کردیانه شای و ئاههنگ و فیشهکه شیتیهیان ههلهدا و دههۆلیان دهکوتا. به
هاتنی مهلیکی ئینگلتهره که بوو به سههرکردهی راستهقینهی ههلمهتی سیهمی
خاچپهرستی، گور و گهرمییهکی تهواوی به جوولانهوهکه دا و هیزی خاچپهرستان
پهویستیان به یهکپکی وهکو ئهم پیاوه ههبوو، چونکه مهلیکی فرهنسا لهبه
بهرچاوتهنگی و سلهمینهوهی، نهدهبوو بیی بهو سههرکردهیه، سههرۆکه
ناوهخۆیییهکانیش نهیاندهتوانی باوهری کۆمهلانی خاچپهرست بۆ خۆیان مسۆگهر
بکهن. ههرچی ریچارد خوینکی پر له هیزی تهکان و درێ تازهی به ههلمهتهکه
دا.

خاچپهرستان زۆر ئامیری گهورهی بهتوانای شووره ههلهتهکاندنیا دروست
کرد، لهوانه بهردهقانیی مهزن که بهردی فری دها، ههروهها پهیرهیهکی
گهورهشیان دروست کرد بۆ پیدای ههلهگهزان، ناویان نا "کتک" و، بههۆی ئهو
بهردهقانیانهوه ههندێ سههرکهوتنیان بهدهست هینا. ههردوو تیپ چییان لهدهست
هات له هونهر و ههول و تفاق و ئامیری گهمارۆدانی وشکانی و زهزیایی بهکاریان
هینا. که ههموو سههردهمهیلی شهری خاچپهرستی وهکو ئهم جارهیان بهخۆوه

نهدیبوو. ئەمە لەلایەک، لەلایەکی ترهوه ریچارډ یهکیکی ناردە ناو سوپاگەهێ
سەلاحەدین و بانگی کرد بۆ دیدەنیی یهکتر.

مەلیکە ئینگلیزەکە تامەزرۆی ئەم چۆرە کۆبوونەوهیە بوو و ئاواتی بوو ئاشتیانە
گرفتهکەهێ لەگەڵ بېریتەوه. بەلام سەلاحەدین بە پارێزەوه بە نوێنەرەکەهێ گوت:
کارێکی ژیرانە نییە دوو مەلیکی دوژمن ئەگەر ئاگر بەست یان پەیمانیکیان لە
نیوانیاندا نەبیت کۆ ببینەوه، لەگەڵ ئەوهشدا سازیی خۆی پیشان دا، کە پێ دەدا
بە مەلیکی عادل، ئەبویەکری برای، لەگەڵ دابنیشی ئەمجا بپیار درا تا سێ رۆژ
شەڕ بوهستی، پێک کهوتن کە کۆبوونەوهکە لە دەشتی نیوان هەردوو سوپاگەهێ
ئیسلام و خاچپەرستدا بێ، کە بە گوێرەهێ زاراوهی تازەهێ سەربازی پێی دەلێن
زەویی قەدەغەکراو (ارض الحرام).

پاشان دەرد و نەخۆشی بەناو خاچپەرستاندا بلاو بووهوه و مەلیکی ئینگلتەرە و
مەلیکی فرەنسا نەخۆش کهوتن، بەتایبەتی ریچارډ کە نەخۆشییەکەهێ گران بوو،
داواي میوه و بەفری لە سەلاحەدین کرد، ئەمیش بۆی دەنارد. هەتا چاک بووهوه و
لەناو پێخەفەوه سەرپەرشتی کردارەیلی شەری دەکرد. فەرمانی دا قوللەیهکی
گەرەهێ دار دروست بکەن. ئینجا کە لە نەخۆشییەکەهێ هەستاوه چوو پشکنینی
هێلەیلی سەربازی^{۲۰۲}.

بەرەهێ موسلمانانیش هیمدادی تازەهێ بۆ هات، بە هاتنی هاوین (حوزەیرانی
۱۱۹۱) سوپای سنجار گەشت، پاشان هێزیکێ تازەهێ میسر، ئەمجا سەربازەیلی
حوکمیرانی موسڵ و هێزی هەریمەیلی تریش، بەلام هەموو ئەم هیمدادەیلە
نەیانتوانی کارێکی سەربازی یەکلاکەرەوه بە ئەنجام بگەیهنن، چونکە
خاچپەرستان بە سەنگەرێ پتەو دیواری گۆ و شووره و خەندەق خۆیان قایم
کردبوو و بەردەقانتییهکانیش شوورەکانی عەکایان بەردەباران دەکرد، تاکو
توانیان کونیک لە شوورەکەدا بکەن و خاچپەرستان هەلیان کوتایە سەر ئەو
کەلێنە تا لێهوه بچنە ژوورهوه، ئۆردوی ناو عەکا بە هێما، هەوالی ئەمەهێ بە
سەلاحەدین راگەیان، ئەوسا موسلمانان هێرشیان برده سەر سوپاگەهێ
خاچپەرستان و تا ماوهیهک خاچپەرستانیان لە شوورەکان دوورخستەوه.

۲۰۲. رنسیمان، ۳/۹۸.

له زهرياشدا جار به جار يك شهري دهقه وما، به لام هاتني كه شتيگه لي ئينگليز و فرهنگسا جلهوي شهري زهريايان له موسلمانان سندهوه و زور كه م ريگ دهكوت پارچهي كه شتيگه لي ئيسلام لهو رژانه دا بگه نه عكا و نازووخه بق شه پكه راني ناو شار ببهن. له بهر نهوه خوراك و چهك و كه له پلهي شهري هاتنه بران و له ناو شار قسه بلاو بووهوه كه شار خوي به دهسته وه ديدات، به تاييه تي دواي نهوهي تهقيه دين عومهرى برازاي سه لاهه دين نه يتواني در به خاچپه رستان بدات و تا عكا ري پاك بكا ته وه. له كاتيكدا له 3ي ته مووزي 1191 دا فرهنگسيه كان توانييان كه له به ريكي گه وه له شووره كه دا بگه نه وه، به لام ناچار كران بكشينه وه دواوه. پاشان خه لكي شار و سوپا كه ي تووشي سه غله تي و په ريشاني بوون و هيزيان له بهر برا و شووره كان رووخان و نازامي و تواني به رگرييان نه ما و زور به ي پارچه كاني كه شتيگه لي ئيسلامي ش، كه نا ئوميدانه هه ولي قاره مانانه يان دها بق پرگار كردي شار، تيكشكان. دوژمن هه نديكياني تيك شكاند و شه پولي زهرياش هه نديكي نغوړ كرد.

له كاتيكدا تا دههات ژماره ي خاچپه رستان په ره ي دهسه ند، دهسه لاتي زهريايييان گه وره تر ده بوو. مير له شكراني موسلمانان تووشي بي هيوايي بوون، زور لهو ميرانه له مهيدان كشانه وه چونكه دريژي ماوه و پيداويستي گرائي مهيدان كاري كرده سه ر حاليان، نهك نازايه تيبان و توانيان، نهك گوپرايه ليان. به تاييه تي كه ده ميگ بوو له ميرنشينه كانيان دوور بوون و هه واليان نه ده زاني، چونكه پسته هه ري كارباري شهري و به كه ميش به كار دههات. كه مير تيكش دهگه رايه وه ميرنشينه كه ي كارباري ناوخو خه ريكي ده كرد، هه روه كو له ميري نازا تهقيه دين عومهر قه وما، كه مهيداني به جي هيشت، به مه رجيك زوو بگه ريته وه، به لام رووداوه گه لي ناو ميرنشينه كه ي خه ريكيان كرد و نه يتواني بگه ريته وه و سه لاهه دين زور داخي له دلا بوو بو ي و ته نانه ت نه ماني براز اكه ي به يه كيك له هويه كاني كه وتني عكا دانا.

سه يفه دين عه لي كوري نه حمه د نه له شتوي هه كاري، نامه ي بق مه ليكي فرهنگسا نارد و داواي ناشتيي كرد و پتي گوت: ئيمه كه نه م شاره مان گرت ريمان دا هه موو كريستيانه كان بچنه ده ري و چوني ده يانه وي و بگه ن، نازادمان كردن له وه دا بق هه ر كو پيه ك ده چن با بچن، چهك و كه له پهل و شتومه كي خويان و

که سوکاریان له گه‌ل خۆیان بیهن، وا ئه‌مرۆش ئیمه‌ شاره‌که‌تان ده‌دهینی به‌ مه‌رجیک وه‌کو ئیمه‌ له‌گه‌ل قه‌ومی ئیوه‌مان کرد ئیوه‌ش وه‌هامان له‌گه‌لدا بکه‌ن.^{٢٠٤}

به‌لام داخوارییه‌که‌یان رته‌ کرده‌وه. (هه‌کاری) خۆی گه‌یانده‌ ناو عه‌کا و هانی خه‌لکی دا بۆ غه‌زا و گیان به‌ختکردن له‌ پیناوی خوادا.^{٢٠٥}

خاچپه‌رستان داوایان له‌ مۆلگه‌ی عه‌ککا کرد ٢٠٠ هه‌زار دینار بده‌ن و ٢٥٠٠ دیلی خاچپه‌رستان بده‌نه‌وه و خاچی سه‌لبوتیش بده‌نه‌وه.^{٢٠٦}

پیش ئه‌وه‌ی هه‌ردوو لا بگه‌نه‌ ئه‌نجام، هیزه‌ هیزه‌ به‌ر شهبه‌ره‌کانی خاچپه‌رست چوونه‌ ناو شار، ئیتر به‌لا و نه‌گه‌به‌تی به‌سه‌ر خه‌لکدا هات و خه‌مباری دای گرتن، ئه‌وه‌ش بزانه‌ هه‌موو چه‌کی که‌ناراو و قودس و دیمه‌شق و حه‌له‌ب و میسری تیدا بوو.^{٢٠٧}

ئه‌وه‌ی نه‌گه‌به‌تییه‌که‌ی زیاتر کرد ئه‌وه‌ بوو دوژمن هه‌رچی مه‌رجی ئاشتی هه‌یه‌ پیشی‌لی کرد و "هه‌رچی له‌ عه‌کا بوو به‌دیل بریدیان که‌ چه‌ند هه‌زاریک بوون". خاچپه‌رستان له‌ ١٧ی جومادای ئاخه‌ری ٥٨٧/ک ١٢ی ته‌مموزی ١١٩١ز هاتنه‌ ناو عه‌کا و وایان پیشان دا بۆیه‌ هاتوون تا به‌پیتی مه‌رجی ریککه‌وتن پاره‌ و دیله‌کان و خاچه‌که‌ وه‌ر بگرن. سه‌لاحه‌دینیش به‌راستی که‌وته‌ کۆکردنه‌وه‌ی پاره‌ و ئه‌وه‌نده‌ی نه‌ما بوو پاره‌که‌ بداته‌ سه‌رۆکه‌یلی دوژمن، به‌لام هاوړتیانی پیدیان گوت با په‌یمانیکیان لی وه‌ر بگرن که‌ دیله‌ موسلمانه‌کان به‌ره‌للا بکه‌ن، ئه‌ویش داوای له‌ تیپی داویه‌ کرد ئه‌وان مه‌رجه‌کانی ریکه‌ته‌که‌ به‌جی به‌ین "چونکه‌ ئه‌وان دیندارن و وه‌فایان هه‌یه‌!". به‌لام ئه‌مان ئه‌م ئه‌رکه‌یان نه‌گرتنه‌ سه‌ر شان و گوتیان: "ئیمه‌ سویند ناخۆین و به‌لین ناده‌ین چونکه‌ له‌وه‌ ده‌ترسین له‌ ئیمه‌وه‌ بی په‌یمانی روو بدات"^{٢٠٨}. ئه‌و ده‌مه‌ سه‌لاحه‌دین دلیا بوو که‌ بیبه‌لین و سه‌ته‌مکارن بۆیه‌ داواکه‌یانی رته‌ کرده‌وه.^{٢٠٩}

٢٠٤. ابن شداد، ١٦٨.

٢٠٥. ابن شداد، ١٦٨ ابو شامه، الروضتین ٢/١٨.

٢٠٦. ابن الأثیر، الکامل، ١٢/٦٨.

٢٠٧. ابن الفرات، تاریخ ابن الفرات، چاپخانه‌ی هه‌داد، به‌سرا ١٩٦٧، به‌رگی ٤، ل ١٤.

٢٠٨. الکامل ١٢/٦٨.

٢٠٩. العماد، الفتوح، ٥١٣. سبط ابن الجوزی، به‌رگی ٨، به‌شی ١، ل ٤٠٧-٤٠٨.

ریچاردی شپردل ئەمەیی بەس بوو بۆ ئەوێ کارێک بکات کە ئەو پەری قین و نامەردی و ترسنۆکی بنوێت، کاتی فەرمانی دا ئەو موسڵمانانەیی لە عەکا هاتنە دەرەو و ژمارەیان نێزیکى ۳۰۰۰ کەسی کلۆل و ئازاربار دەبوو بیانەپننە گردی (العیاضیە) لەوێ بە گوریس بەستیانانەو و خاچپەرستان بەکدەست پەلاماریان دان و لە کوشتارگەییەکی بێ وینەیی دڵ تۆقینی وا دا کە پیاو موچرکی بەگیاندا دیت هەموویان کوشتن. ئەمەش لە ۲۷ی رەجەبی ۵۸۷ھ / ۲۰ی ئابی ۱۱۹۱دا، واتە ۸۰۰ سال پێش ئێستا، پیاو خاچپەرستەکانی ریچارد ئەو کوشتارەیان کرد بۆ ئەوێ دلیان کەمیک بشلەژێ. میژوونووسێکی رۆژئاوایی دەلی: سەربازەیلی ریچارد ئەوێ سەرگەرم و تامەزۆری ئەم کوشتارە بوون، زۆر بەدلیکی خۆشەو سۆپاسی خویان کرد کە ئە هەلەیی بۆیان رەخساند.^{۲۱۰}

موسڵمانەیلی نێزیکى بنکەکانی عەکا، کە بەچاوی خۆیان ئەم تاوانە گلاو نامەردانەیان دی، تەکانیان دا بچن دیلەکانیان رزگار بکەن. بەلام نەیان توانی بیانگەن. دواي ئەوێ خاچپەرستان بەهۆی بلاو بوونەوێ لاشەیی شیواو و گەنیو، ئەم مەیدانە خویناویییەیان بەجی هیشت موسڵمانان دەیان توانی بچن کە سوکار و دۆستە شەهیدەکانیان بناسنەو.^{۲۱۱}

ئەو کردارە نامرۆفانەیی ریچارد و هەقالانی دژی دیلە موسڵمانەکان، گەلی لە رەوشتی بەرز و مایەداری سەلاحەدینی سەرکردە دوور بوو، ئەو چۆن لەگەل دۆژمنی داگیرکەر دەجوولایەو؟ چیی بە دیلەکانی ئەوان دەکرد، دواي سەرکەوتنی گەرەیی هەتین؟ پاشان دواي رزگارکردنی قودس و شارەکانی تری فەلەستین و شام؟ ئەو کارەیی ریچارد کردی کردارێکی شوورەییی پێچەوانەیی رەفتاری سەلاحەدین بوو لەگەل دیلە لاتینەکان.^{۲۱۲}

ئەو رەفتارە درندانەیی ریچارد لەگەل دیلەکانی گردی عیاضیە نواندی، بوو هۆی هەلایسانی غیرەت و تیژکردنی هیممەتی موسڵمانان، کە دەبی لە جاران زیاتر هەست بەو مەترسییە بکەن کە خۆی لەوان و لە ولاتەکیان دانووساندوو،

۲۱۰. رنسیمان، ۲/۱۰۶.

۲۱۱. سەرچاوەی پیشوو، ۳/۱۰۷.

۲۱۲. د. فیلیپ حتی، صانعو التاريخ العربی، خانەیی الثقافة، بیریوت ۱۹۶۹، ل ۱۹۱.

بیریان کردەوہ ہەرگیز لە توانادا نییە مل بۆ باری نیشتهجێبوون کە چ بکریت،
هەرچەندە خاچپەرستانی کۆن نوێ هەول بەدەن لەگەڵ خەلکی ناوچەکە و سروشت
و جووری پیکهاتەیی ناوچەکەدا بگونجین.

پاش عه‌کا و سه‌رنه‌که‌وتنی دا‌گیر کردنه‌وه‌ی قودس

دوای ئه‌وه‌ی ریچارد عه‌کای گرت، بیری بۆ ئه‌وه چوو شاره‌یلی که‌ناروای شام بگریته‌وه، ئه‌وانه‌ی سه‌لاحه‌دین پاش هه‌تین دا‌گیرانی کردبوو. جا له سه‌ره‌تای شه‌عبانی ۵۸۷ک/ کۆتای ئابی ۱۹۱ز، سوپایه‌لی خۆی به‌ره‌و حه‌یفا به‌رێ خست، ئه‌و دهمه سه‌لاحه‌دین ده‌نگی سه‌ربازانی خۆی دا و فه‌رمانی پێیان دا دوای له‌شکری خاچه‌رست بکه‌ون و نه‌هیلن ئامانجه‌که‌ی بپنێته‌دی. ئه‌که‌رچی چه‌ند جارێک به‌یه‌ک‌دادان رووی دا، به‌لام خاچه‌رستان توانییان بچه‌ ناو حه‌یفا و له‌وێشه‌وه بچه‌ قیساریه، سه‌ربازانیان له‌ رێگه‌دا تووشی زۆر ئاسته‌نگ و ده‌رده‌سه‌ری بوون، به‌ تابه‌تی له‌به‌ر سه‌ختی رێگاکه. بۆیه ریچارد سه‌رله‌نوێ پێوه‌ندی به‌ سه‌لاحه‌دینه‌وه کرد بۆ وتووێژکردن و ئاشتی. سه‌لاحه‌دین گومانی له نیازی ریچارد کرد، وێرای ئه‌وه‌ش جارێکی تر مه‌لیکی عادل‌ی برای نارد بۆ وتووێژ، زمانحالی ریچارد له‌ دیده‌نی مه‌لیکی عادل‌ گوتی: کوشتار له‌ نێوانماندا درێژه‌ی کیشا، له‌ هه‌ردوو لا زۆر پیاوی قاره‌مان کوژران، ئیمه بۆ یاریده‌دانی فه‌رهنگه‌کانی که‌ناراو هاتین، ئیوه و ئه‌وان رێک بکه‌ون و با هه‌ر یه‌که‌کمان بگه‌رپینه‌وه شوینی خۆمان^{۲۱۳}. عادل - لێی پرسی: مه‌رجه‌یلی ئاشتی چین؟ ئه‌ویش وه‌لامی دایه‌وه: "ده‌بێ وڵات هه‌مووی بۆ ئیمه‌ بیت، ئیوه‌ش بچه‌وه وڵاتی خۆتان"، مه‌لیکی عادل‌ رازی نه‌بوو و پێی گوت: هه‌رچی سواره و پیاوه هه‌یه بکوژرین شتی وا نابێت^{۲۱۴}. به‌ توورهبی هه‌ستا و رۆیی. ریچارد به‌رۆخ که‌ناراودا رۆیشت و که‌شتیه‌کانیشی له‌ ته‌کدا، به‌ هیوای ئه‌وه‌ی شاره‌کانی که‌نار زه‌ریا هه‌مووی بگریته‌. که‌ ئه‌وه‌شی کرد به‌ره‌و ناوه‌وه‌ی وڵات و قودسی پیروژ بچیت.

سه‌لاحه‌دین زانیی سه‌ربازانی به‌ چه‌کی سووکیانه‌وه ده‌ره‌قه‌تی دوژمنیکی پر

۲۱۳. ابن شداد، النوادر، ل ۱۸۲.

۲۱۴. العماد، الفتوح، ل ۵۴۱.

چه‌کی چاک و پشت به‌ستوو به خۆراک و تفاق و چه‌کی له زه‌ریاوه هاتوو نایه‌ن، ناشتوانی له شه‌ریکی یه‌کلاکه‌ره‌وه‌دا به‌ره‌نگارییان بکات، بۆیه شی‌وارزیکی تری به‌کار هینا که پی ده‌گوتری "شه‌ری پارتیزانی" که‌وا سوپاکه‌ی له ناکاوه ده‌ستیان له خاچپه‌رستان ده‌وه‌شاند و به‌هۆی ئازایی و کارزانییان و نه‌خشه‌ی دروستی سه‌رکرده‌وه، به‌سه‌ریاندا زال ده‌بوون. هه‌تا وای لی هات خاچپه‌رستان هه‌ر خه‌ریکی خۆپاراستن بوون له‌وه‌لمه‌ته ناکاوانه‌ی ده‌کرایه سه‌ر پیتشه‌نگ و موکله‌کانیان و سه‌ر ده‌ورووبه‌ری سوپاگه‌ی ریچارد خۆی، پیتشه‌مرگه موسلمانه‌کان له هه‌موو لایه‌که‌وه په‌لاماریان ده‌دان جارێ له پیتشه‌وه و جارێ له چه‌پ و جارێ له دواوه.

له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا هه‌ردوو سوپا له ۱۴ی شه‌عبانی ۸۷ه‌ک/ ۷ی ئه‌یلوولی ۱۹۱زدا له‌به‌رده‌م (ئه‌رسووف) که‌وتنه‌ ویزه‌ی یه‌ک، ئه‌گه‌رچی موسلمانه‌کانیش له په‌لاماردا ده‌ستی خۆیان پیتش خستبوو به‌لام ئه‌نجامی شه‌ریکه له قازانجی موسلماناندا نه‌بوو، که‌وا سواره‌کانیان په‌رت و بلاو بوون و ۳۲ میر و ژماره‌یه‌کی زۆر سه‌ربازیان لی کوژرا، که میژوونووسان به ۷۰۰۰ که‌سی داده‌نیتن و ئه‌وه‌نده‌ی نه‌مابوو هه‌موویان له‌ناو بچن ئه‌گه‌ر کشانه‌وه‌یان نه‌با بۆ ناو دارستانیکی چر که ئیتر ئه‌وسا خاچپه‌رستان راویان نه‌نان، هه‌رچه‌نده له هه‌لویتستی چاکی خۆیان دلنیا بوون، به‌لام له‌وه‌ی که به‌سه‌ر دوژمنه‌که‌یان هاتوو دلنیا نه‌بوون و نه‌یانده‌زانی ژماره‌یان چه‌نده، یان نه‌خشه و پلانه‌کانیان چین؟ ئاخۆ به‌راست شکاون یان بۆسه‌یه‌که ویستوو یانه رایان کیتشن بۆ ئه‌وه‌ی دوايان بکه‌ن^{۲۱۵}؟ یان ته‌قه‌لایه‌که بۆ هیترشیکی ته‌واو؟ خۆ ئه‌گه‌ر ئازایه‌تی بی وینه‌ی سه‌لاحه‌دینی سه‌رکرده‌ نه‌بوایه، که له جیی خۆی نه‌بزوت تا موسلمانان لی کۆبوونه‌وه، شه‌ریکه به‌مه‌رگه‌ساتیکی گه‌وره دواویی ده‌هات. سه‌لاحه‌دین پیتی چه‌سپاند، به ناو بالی راستی سوپادا ده‌چوووه ناو بالی چه‌پ و خه‌لکی بۆ غه‌زا هان ده‌دا^{۲۱۶}. سه‌ره‌رای ئه‌مه‌ش نووسه‌ریکی ئه‌وروپایی بایه‌خی ئه‌وه‌ی له ئه‌ره‌سووف رووی دا ده‌شکینتی و ده‌لی: ئه‌وه‌ی له ئه‌رسووف قه‌وما ناتوانین به‌مانای ورد ناوی بنیتن

۲۱۵. ابن شداد، ل ۱۸۴.

۲۱۶. هه‌مان سه‌رچاوه، هه‌مان لایه‌ره.

شهر (معركة)، بگره ههندی میژوونوسان به شتیکی ئەوتۆشیان دانهناوه، به لام خاچپه‌رستان لهو رووداوه‌دا ساخیان کردوه که توانییان له دەوری ریحارد کۆ بینه‌وه و له شه‌ردا به‌رامبەر به هیزه‌کانی سه‌لاحه‌دین خۆگر و یه‌کگرتوو بن^{۲۱۷}.

هه‌رچۆنیک بێ سه‌رکه‌وتنیان له ئەرسووف و کوشتنی دیله موسلمانه‌کان، داگیرکردنی عه‌کا به‌و شتیوه‌یه‌ی باسما‌ن کرد، مایه‌ی هیوایه‌کی نوێ بوو بۆ په‌لکوتان و ته‌کاندان به‌مه‌به‌ستی ده‌ستکه‌وت و سه‌رکه‌وتنی تازه. به‌په‌چه‌وانه‌ی ئەوانیشه‌وه ئەو رووداوانه مایه‌ی ئیشیکی گه‌وره بوون له دلی موسلماناندا.

دۆخی تازه‌ی وای له سه‌لاحه‌دین کرد بۆ خۆگرتن و نه‌به‌زین له‌به‌رده‌م دوژمندا شتیوانیکی تر به‌کار به‌ینی، ئەویش شتیوانی خاپوورکردنی شار و شوورایه‌کانه، که کردی به شتیوانیک له شتیوانه‌یلی به‌رگری له‌خۆکردن و که‌مکردنه‌وه‌ی زیان و پێ نه‌دان به‌وه‌ی هیچ شاریک به‌ ساخی بکه‌وتنه‌ ده‌ستی دوژمنه‌وه. بۆ نمونه ده‌میک هیزه‌یلی ئەو گوری پاراستنی عه‌سقه‌لانیان نه‌ما، بریاری دا چۆلی بکه‌ن، چونکه نه‌یویست ده‌ستی خاچپه‌رستان بکه‌ویت، ئەوانیش هه‌رچی موسلمانان تێدایه‌ بکوژن و سوود له شووره و قه‌لاکانی بیین و بیکه‌نه‌ بکه‌ی سوپایی و له‌وتیه‌ په‌لاماری شاری تر بدن. هه‌روه‌ها که‌لک له مال و سامان و چه‌ک و تفاق‌ی ناو ئەو شار و قه‌لایانه وهریگرن، به‌تایبه‌تی ئەوانه‌ی ده‌که‌ونه ئەملا و ئەولای قودس یان له‌سه‌ر پێی کاروانی میسرین. ئەوه‌بوو فه‌رمانی دا شووره‌ی عه‌سقه‌لان تیک بدن و شاره‌که‌ش به‌شه‌و بسووتین ئەگه‌رچی ئەمه له دلی دانیشتوووانی گران بوو و بووه مایه‌ی شین و "گریان، چونکه شاریکی جوان و به‌ ئاو و شووره‌ قایم و خانووبه‌ره‌ گه‌وره و خۆش بوو، خه‌لکه‌که زۆر خه‌مبار بوون" هه‌روه‌ها فه‌رمانی دا په‌مله، ئەلله‌د، نه‌تروون و چه‌ند شار و شووره‌یه‌کی تریش بریوخین و وێران بکه‌ن، زمانحالی سه‌لاحه‌دینیش له باره‌ی وێرانکردنی عه‌سقه‌لان و شارانی تره‌وه ده‌یگوت: "به‌خوا مردنی هه‌موو مندا‌له‌کانم پێ خۆشتره له‌وه‌ی دیوانیک تیک بده‌م، به‌لام ئەگه‌ر خوا ئەم‌ری له‌سه‌ر بیت، ئەمه ریگه‌یه‌ک بیت بۆ پاراستنی به‌رزه‌وه‌ندی موسلمانان، ئیتر چ بکه‌م؟"^{۲۱۸}.

۲۱۷. هارۆلد لامب "شعلة الإسلام"، ل ۲۳۶.

۲۱۸. ابن شداد، ل ۱۸۶.

پاشان سەلاحەدین بیریاری دا بەرەو قودس بروت، تا سەنگەر و قایمکارییەکانی پتەو بکات و کارباری شار پێک بخات بۆ بەرگریکردن لێی و پاراستنی. لەو شارە پیرۆزەشەو چاوی بە بزوتنەوێی دوژمندا دەگێرا و هەولێ دەدا بەهۆی تێپی هەوازانییەو "فرق الاستکشاف" هەراسانیان بکات، ئەم تێپەش پێیان دەگوت "یەزەک" پیاوانیشی بە دلیری و گورج و گۆلی بەناویانگ بوون، لەبەر ئەوەش کە باریان لە چەک و لە خۆراک سووک بوو، لە هاتوچۆدا چالاک بوون و زۆربەشیان خەلکی ناوچەکە بوون، بۆیە شارەزای هەوراز و نشیو و سروشتی خاکەکە بوون و دەیاننوانی خێرا ئەو جێیە هەلبژێرن کە بیکەنە پەناگە و خۆیان لێ حەشار بدەن. بۆ سەرۆکایەتی هەر یەزەکە کیش میرێکی خۆی دادەنا. ئەرکی تری ئەمانە پفاندنی سەربازانی خاچپەرست و پێگرتنی هاتوچۆ و گواستەوێ نازووخەیان بوو.

بەم جۆرە، قایمکارییەکانی سەلاحەدین و نەخشەکانی بۆ بەرگریکردن لە قودس لە زستانی ئەو سالەدا کارێکی باشی کردە سەر خۆراگری شارەکە، بەتایبەتیش کە سەربازەیلی میسر بە سەرکردایەتی میر ئەبو هەجای سەمینی هەدبانی گەشتە ئەوێ. بۆیە هەر تەقەلایەکی ریحارد بۆ دەرھێنانی قودس لە دەستی موسڵمانان بەبادا چوو. جگە لەمەش سەلاحەدینی سەرکردە فەرمانی دا خەندەقێکی قوول بە دەوری شاردا هەلبکەن، بەرپرسیاری بەرگری هەر قوللەیکە لە قوللەکانی شاری بە میرێک سپارد کە کاری تێدا دەکرد، بۆ نمونە مەلیک ئەفزەلی کوری لە ناوچە (باب العمود) هەتا (باب الرحمة) کاری دەکرد، ئەتایەگ عیزەدین مەسعوودی حوکمرانی موسڵیش کۆمەڵە پێشەسازێکی شارەزای بواری بەرد بڕینی بۆی نارد.

سەلاحەدین خۆیشی لە جێی دوورەو بە پشتی و لایەکە بەردی دەھێنا، سەربازانیش چاویان لەو دەکرد، کرێکاریکی زۆر لە دەوری کۆ بووبوونەو و ئەوێ لە چەند پۆژدا دەکرا ئەوان بە پۆژیک دەیانکرد^{۲۱۹}.

ئێن ئەسیر باس دەکا کە ریحارد داوای لە خاچپەرستە کۆنەکانی لای خۆی کرد کە نەخشە قودس و شارەکە بۆ دا بین بکەن، ئەوانیش نەخشەکەیان بۆی

۲۱۹. الکامل، ۱۲/۷۴.

کیشا. لهسه نهخشه ئهوه خه رهندهی دیت که له دهوری شاردایه و سهیری سهنگه و قایمکارییه به هیزهکانی کرد، ئهوسا گوته: "تا سه لآحه دین زیندوو بیت و موسلمانان یه کگرتوو بن ئه م شاره ناگیریت". زهحه مته گهیشتنی ئالیک و خۆراکیش بۆ شه رکه رهیل خاچپه رست، هۆکاریکی تر بوون بۆ ئه وهی هیرشبه ران به بیتومیدی بگه رینه وه رهمله^{۲۲۰}.

له و ماوه یه دا که سه لآحه دین له قودس بوو، په یته په یته تیپهکانی سوپاکه ی به رهنگاری دوژمن ده بوون، جارێ کوشتاریان تی ده کردن و جارێ خۆراکیان لی ده برین. پیش له شکرێ یه کتیک له م تیپانه فارسه دین مه یمون بوو، که میریک بوو له میرهکانی سه لآحه دین، په لاماریکی کاروانیکی گه وره ی نازوو خه ی دوژمنی دا و به تالانی برد. به لام خاچپه رستهکانیش پاش چند مانگتیک کاروانیکی گه وره ی نازوو خه یان رووت کرده وه که له میسه ره وه به سه رکرده یه تی می ره له که دین کوری سلیمانی برای دایکی مه لیکه عادل دههات، توانییان ژماره یه کی زۆر له چادر و ئامیره یلی کاروانه که به تالان به نه به پی ئین ئه سیر^{۲۲۱}. به لام له دواییدا موسلمانان توانییان تالانییهکانی دوژمن له کاروانه که ی میسه ره و به رگه نه وه، ئه ویش کاتیک سه ربازانی هه له ب هاتنه لای سه لآحه دین، ئه ویش به ره و یافا به ری پی خستن که به دهستی دوژمنه وه بوو..

له یافا شه ریکی باش قه وما، ژماره یه کی زۆریان له خاچپه رستان کوشته و به دیل گرت و له ۲۰ ی رهجه بی ۵۸۸ ک/ ۱۱۹۲ ن، یافایان گرت و هه ر شتمه کیکی تیدا بوو دهستیان به سه ردا گرت، له وانه ئه و شتمه کانه ی له کاروانه که ی میسه ره به تالان برابوون^{۲۲۲}.

---

۲۲۰. الکامل، ۱۲/ ۷۵.

۲۲۱. الکامل، ۱۲/ ۸۲.

۲۲۲. الکامل، ۱۲/ ۸۴.

نوڤوونووهی و توروڤ

ریچارډیش، گهلی گری و گیتچیلی سیاسیانی هه بوو ده بوو چاره یان بکات، چ له فهلهستین و چ له باره ی پتوهندی به مهلیکی فرهنساوه، یان له قویرس و باری ئالوسکاو ی ئینگلته ره. هه رچونیک بیت توانیی ئه و گرفته یله چاره سه ر بکات، سه ره رای ئه و تاوانه یله له بهر ده رگای عه کادا کردی، هیتشتا هر به تاسه وه هه زی له وتووڤتیک بوو که سنووړتیک بو مانه وهی له خاکی فهلهستین دابنی. ئاره زووی دیده نیی مهلیکی عادل دی ده کرد، دوا ی ئه وهی سه لاهه دین چهنه جار تیک نه یویست دیته نیی بکات، بو یه هر که گه رایه وه یافا یه کسه ر هه مفریی حوکمرانی (تبنین) ی عه ره بیزانی نارده ئه لله د - باره گای مهلیکی عادل - بو ته قه لای شه ر ږاگرتن. خواسته یلی مهلیکی ئینگلیز گه وره و له کردن نه هاتوو بوون، ده یویست قودس وه ر بگریت، هه روه ها هه ریمی ږوژاوی ږووباری ئوردن و وه رگریته وهی خاچی سه لبتوت. که س له و ږووبایه دا نه بوو مهلیکی عادل به م داخو از ییانه ږازی بیت، به تایبه تی یه که م و دووه میان، له گه ل ئه وه شدا داخو از ییله خوی پتیشکیش به کاکی سه ر کرده ی کرد، ئه ویش وه لامیکی گورچکبری بو نارد، که بریتیه له: قودس هی خو مانه له کن ئیمه زور ږوورتره وه کو له کن ئیوه، چونکه جیی (ئیسرا) ی پتغه مبه ری ئیمه یه و کومه لگه ی مه لانیکه تانی لئی، قهت نابی بیر له وه بگریته وه که ئیمه وازی لی بهینین، هه تا ناتوانین له ناو موسلماناندا به گالته ش ئه مانه بلین. ولاته که ش له بنه رته دا هی ئیمه یه، ئیوه له لاهه هاتوون و داگیرتان کردوه، ئه مه ش کاتیک بوو که موسلمانان بی هیز بوون، هه رچی خاچه که یشه، له ناو ږردنی لای ئیمه خیریکی گه وره یه، ئه گه ر بو خاتری به رزه وهندی یه کی ئیسلام نه بی که له و گرینگتر بیت، ناتوانین وازی لی ببنین^{۲۲۳}.

ریچارډ پاش چهنه ږوژتیک چهنه پتیشنیازکی تازه ی خسته ږوو، به ئامانجی

۲۲۳. ابن شداد، ل ۱۹۴.

هتورکردنه وهی باری دهروونیی نیوان ههردوو لا و گه‌یشتن به چاره‌یه‌کی گونجاو. پێش‌نیازی کرد سه‌لاحه‌دین هه‌رچی خاکی فه‌له‌ستینی له به‌رده‌ستدایه بیداته مه‌لیک عادلای برای، عادلایش شازنه جوانه‌ی شازنی سقلیه، که خوشکی ریچارده ماره بکات، ریچاردیش هه‌موو شاره‌یلی که ناراوی زهریا به عه‌سقه‌لانیسه‌وه- ده‌داته خوشکه‌که‌ی. ئه‌و ژن و می‌رده‌یش له قودس دانیشتن بۆ ئه‌وه‌ی کریستیان‌ه‌یل بتوانن بچنه شاره‌که‌وه، ئه‌و کاته‌ش ده‌بی خاچی سه‌لبوت بگه‌ریته‌وه و دیله‌یلی هه‌ردوو لا نازاد بکرین، هه‌ردوو تیپی خاچه‌رستی داویه و ئه‌سپیتاریش مو‌لکی پێشویی خۆیان له فه‌له‌ستین وه‌ر بگرنه‌وه^{۲۲۴}.

که ئه‌م پێش‌نیازانه گه‌یشته خزمه‌ت سه‌لاحه‌دین، دای له قاقای پێکه‌نین و به گالته‌ی زانی، له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا به پرۆژه (مرۆفانه‌که‌ی) ریچارد رازی بوو، تا دوژمنه‌که‌ی تاقی بکاته‌وه و بزانی بایی چه‌ند راستیی له‌لایه؟ کاتیک که ریچارد پرۆژه‌که‌ی پێشانی خوشکه‌که‌ی دا، خوشکه‌که‌ی رازی نه‌بوو شوو به پیاو‌پکی موسلمان بکات؟ نابێ مه‌گه‌ر ئه‌و پیاوه بیته کریستیان، بۆیه داوای له عادل کرد ببێ به کریستیان بۆ ئه‌وه‌ی خوشکه‌که‌ی ئه‌ری بدات. بیگومان مه‌لیکی عادل ئه‌م بیروکه‌ مه‌ترسیداره‌ی ره‌ت کرده‌وه. پاشان ریچارد گوتی سازه له جیاتی خوشکه‌که‌ی، خوشکه‌زایه‌کی بداتی که له‌ژیر سه‌ره‌رشته‌یی خۆیدا به و به پێچه‌وانه‌ی جوانه، که کچ نه‌بوو و ژن بوو و له‌ژیر سه‌ره‌رشته‌یی پایا بوو. جا ئه‌گه‌ر سه‌لاحه‌دین و براکه‌ی ئه‌م بیروکه‌یه په‌سند بکه‌ن ئه‌وا مه‌لیک ده‌گه‌ریته‌وه ئه‌وروپا. مه‌لیکی عادل توانیی به شیوازییک خۆی له‌و پێش‌نیازه‌ بدزیته‌وه به‌بی ئه‌وه‌ی مه‌لیک تووره بکات، هه‌روه‌ها مه‌لیکی عادل له‌م وتووێژه‌یه‌دا ساخی کرده‌وه که دیپلۆماستیکی لێهاتوو.

هه‌ر له‌و رۆژانه‌دا، (کۆنراد) به‌ناوی خاچه‌رسته‌یه‌وه هه‌ولێ وتووێژی دا و رای گه‌یاند که وان له عه‌کا دینیت به مه‌رجیک به‌یرووت و سه‌یدا وه‌ر بگریت، له هه‌موو خاچه‌رسته‌یه‌لیش جیا ده‌بیته‌وه. سه‌لاحه‌دین پێش‌نیازه‌که‌ی په‌سند کرد به‌مه‌رجیک که چه‌ک له رووی ریچارد هه‌لبگریت. به‌لام کۆنراد ئه‌مه‌ی قبول نه‌کرد، له‌به‌رئه‌وه وتووێژه‌که وه‌ستا.

۲۲۴. ابن شداد، ل ۱۹هـ.

له بهر ئه وهيش كه دوو پۆله نوينهري سه لیبیان وتووێژیان ده کرد، سه لاهه دین داوای کرد ئه نجوومه نیک له گه ل گه ره پاوێژکه ره یلی له سه رکرده و میر له شکران به ستریت، تا پیکه وه بریار بدن له گه ل کام لا، له م دوو لایه، وتووێژ بکه ن. مه لیکه عادل لای وابوو له گه ل ریچارد به رده وام بن، نه ک له بهرئه وهی دانی پيدا بنریت که مه لیکه فه له ستینه، بگره له بهرئه وهی پاش ئاشتبوونه وه فه له ستین به جی ده هیلی، که چی کۆنراد ده به وێ له فه له ستین نیشه جی بیت.

زستانیکه سه ختی سالی ۱۱۹۲/۹۱ هات، سه لاهه دین نیریکه ی نیوهی سوپاکه ی به ره لا کرد و له قودس دانیشته، چاوه روانی هاتنی سوپای میسری ده کرد. ریچاردیش چوار مانگی له عه سقه لان رابوارد، پاش ئه وهی شووره که ی چاک کرده وه که سه لاهه دین رووخاندبووی و کردیه قایمترین فه لای هموو که نارای فه له ستین. ماوه ی وتووێژ زۆر درێژه ی کیشا. چه ند پرۆژه یه کیش خرا نه روو بۆ ریکه وتن. هه ردوو لاش له کۆری وتووێژدا نه رمییان پيشان ده دا، به تایبه تی نوینه ریکه ی پایه به رزی کلپسه له ئینگلته ره وه هاته لای ریچارد و باری ئالۆزی ناو ولاتی تی گه یاند، که وا براکه ی عه رشی زهوت کردوو و خه لکه که تکای لی ده که ن بگره پته وه نیشتمان.

ریچارد ده بوو مه سه له ی مه لیکه یه تی قودس بپرته وه، هه رچه ند شاره که هه ر به ده ست سه لاهه دینه وه بوو. به هیزترین ناو دیره یلی تاج له سه رنان دووان بوون: شای پيشوو، گی دی لۆسینیان و مارکیز کۆنراد - زۆربه ی سه رکرده خاچه رسته کانیسه ده یانویست کۆنراد بیته شا. ریچاردیش ئه مه ی په سند کرد، به لام له و کاته دا کۆنراد به ده ستی دوو که س له ئیسماعیلیه وه هاته کوشتن، ئه م دووانه ش به کیکیان کوزرا و ئه وه ی تریان هاته گرتن و دانی به وه دا نا که سینانی شیخی جه به ل بۆ ئه م ئه رکه رای سپاردوو و پاشان له دار درا. بۆ کوشتنه که ش په نجه ی تاوانبارکردن بۆ ریچارد درێژ کرا. سه لاهه دینیش پتی خو ش نه بوو کۆنراد کوزرا، چونکه دای نابوو ئه گه ر وتووێژ له گه ل ریچارد سه ری نه گرت، له گه ل ئه ودا بیکات. له وه ش به ولاره پاش کوزرانی کۆنراد، ریچارد خو ی به تاکه لایه نی لینه اتوو و هه ق به ده ست ده زانی بۆ وتووێژکردن.

عیمادی ئه صفه هانی له م رووه وه ده لی: "پشیمان خو ش نه بوو مه رکيس کوزرا،

ئەگەرچى لە شەيتانەيلى گومرا بوو، چونكە دوژمنى شاي ئەلانكتير (ئىنگلتەرە) بوو و لەسەر تەختى شاھانە لە بەر بەرەكانىدا بوو، نامەشى بۆ دەناردىن كە دژى ئەو پىشتى بگرين. مەلىكى ئەلانكتيرىش ھەر كە گوپى لى بووايە نامە بەرى مەركيس ھاتوووتە لاي سولتان، ئەويش سەرى بۆ نوپنەر ناردن دادەنواند و داواى ئاشتبوونەوھى دەکرد. بەلام كە مەركيس كوژرا، دلى داكەوت، ترسى نەما، دلى خۆش بوو و خراپەكارىي ئەو پەلى ھاويشت^{۲۲۵}.

پاش كوژرانى كوژراد، رىچارىد بووھ ئاغاي سەرىخۆى كاربار و دەسەلاتى خۆى بەسەر ھەموو خاچپەرستانى ناوچەدا، بە شارى سووريشەوھە بلاو كردهوھ. جا بۆ مەلىكايەتى شانشىنى خاچپەرست، ھنرى دى شامپاينى ھەلبىژارد كە لە سەرچاوھ ەرهەبىيەكاندا بە (الكندھرى) ناسراوھ، كە لە لايەكەوھ خوشكەزاي رىچارىد خۆى بوو، لە لايەكى تریشەوھ خرمى شاي فرەنسا بوو. بۆ گى دى لۆسىنيانى شاي پيشوو و ھاويەيمانى خۆيشى تۆلەى كردهوھ و دورگەى قوبرسى داىھ.

ئەمە بەم شىوھىه رۆيشت. رىچارىد دەستى كردهوھ بە ھەولى وتوويز، بەلام سەرەراى ئارەزووى گەرانەوھ بۆ نىشتمانى خۆى، ھەلوپستى لە پيشوو بەھىزتر بوو، بەھۆى چەند دەستكەوتىكى نوپوھ، ئەوھبوو (داروم)ى دواقەلاى موسلمانانى لەسەر كەناراي فەلەستين گرت. لە بەرامبەر ئەمەشدا سەلاھەدين بەرەو (يافا) چوو و شارەكەى گرت بەلام ماوھى نەبوو قەلاكەى بگرىت، چونكە قەشەيەك زوو خۆى گەياندە رىچارىد و پىي گوت ھىشتا قەلاكەى شار بەدەستيانەوھ ماوھ و سەرۆكەيلى شارىش نوپنەريان ناردوووتە لاي سەلاھەدين بۆ وتوويز. رىچارىد بە كەشتىيەكانىوھ لە كەنار دابەزى و ھىرشىكى لە ناكاوى بردە سەر ھىزەيلى سەلاھەدين كە توندوتيز و بەھىزتر بوو، ئىتر سولتان چارى نەما فەرمانى بە سوپاكەى دا بكشپنەوھ. بەم جۆرە رىچارىد يافاي گرتەوھ^{۲۲۶}.

۲۲۵. العماد الكاتب "الفتح القسى"، ل. ۹۰.

۲۲۶. ابن شداد، ل. ۲۲۷.

پهیمانی رهمله

سه لآحه دین به سوپایه کی تازه ی پیکهاتوو لهو شه پرکه ره یله ی له میسر و له جزیره وه هاتیوون گه رایه وه شاری رهمله، ریچاردیش نه خویشی تاداری شه که تی کرد، له خییوه تی خوئی دهر نه ده چوو و له هه موو کاتیک زیاتر چاوه روانی ناشتبوونه وه ی ده کرد، نوینه رانی خوئی نارد له لای سه لآحه دین، به لام سولتان پیی لی داگرت و داوای کرد شاری عه سقه لان بدریته وه موسلمان هیل، هر مه سه له ی ئەم شاره ش بووه کۆسپی سه رپی ناشتی. ریچارد ئەم جاره ناردییه لای مه لیکی عادل تکای لی کرد ناویژی له نیوان ئەو و کاکیدا بکات و واز له عه سقه لان بهینی. به لام هه لوئستی سه رکرده توژ قالیک نه جوولا و بۆ سه لماندن نیاز چاکی هه ندی خوځ و هه رمی و به فری بۆ مه لیکی تادار نارد^{۲۲۷}.

له راستیدا هه لوئستی ریچارد ماوه ی ئەوه ی نه دا که وتووێژ درێژه بکیشیت و ده سته که وت به ده ست بهینی، ئەوه تا (تا) به ری نادات، براکه ی له ئینگلته ره ده سترژی ده کات، خاچپه رسته یلش ماندوو بوون و هنری دی شه میانی خوارزای و تایه فه ئاینیه شه پرکه ره کان، وایان پیشان ده دا که باوه ریان پیی نه ماوه. گشت ئەمانه وایان کرد له ناشتبوونه وه و گه رانه وه بۆ ولات په له بکات، هه لوئستی ره قی سه لآحه دینیش سه ربار و بنبار، چونکه که هه سته به هه لوئستی شلوقی ریچارد ده کرد، ده یگوت: من له ناو ولاتی خو مدام، مال و مندا لآنم له لامن، هه ر چی و هه ر کیم بوئی بۆم دی، من پیره میردیکم خویشی دنیا م به لآوه ناوه و لیی تیر بووم و چاوم لیی وهرز بووه، ئەو سه ربازانه ی زستان له لامن ئەوانه نین که هاوین دینه لام، من له و بروایه دام له مه زنترین ریگه کانی خوا په رستیدام، هه رواش ده مینم، هه تا خوا کئی گه ره ک بی ئەو سه رده خات^{۲۲۸}. هه ر له و ده مه دا سه ربازانی

۲۲۷. ابن شداد، ل ۲۳۱.

۲۲۸. ابن شداد، ل ۲۲۸.

موسل، پاشان سهربازانی میسر، گه‌یشتنه مه‌یدان، بویه هه‌لۆیستی سه‌لاحه‌دین به‌هیتتر بوو.

رۆژی هه‌ینی ٢٨ی ئابی ١١٩٢ نوینه‌ری مه‌لیکی عادل گه‌لاله‌ی دواویی پرۆژه‌که‌ی له‌گه‌ل خۆی هه‌لگرت و پاش پینج رۆژ "ریچاردی شیردل" په‌یمانی ناشتی بۆ ماوه‌ی سێ سال مۆر کرد، که وه‌کو (ئه‌بوفیدا) دیاری کردوو، له ٢١ی شه‌عبانی ٥٨٨ک/ ١ی ئه‌یلوولی ١١٩٢ زه‌وه ده‌ست پێ ده‌کات^{٢٢٩}. ریچارد به‌و پتیه که مه‌لیکه سویندی نه‌خوارد، له جیی ئه‌و، سه‌رکرده سه‌لیبیه‌کانی تر: هنری دی شامپاین، بالیان ئه‌بلین و هه‌ردوو پتیش له‌شکرانی تیپی ئه‌سپیتاری و داویه، سویندیان خوارد. رۆژی دواتریش له‌به‌ر چاوی نوینه‌ره‌یلی ریچارد، سه‌لاحه‌دین په‌یماننامه‌که‌ی مۆر کرد. به‌م جوژه هه‌لمه‌تی سته‌می خاچه‌رسته‌یل دواویی هات.

گرینگترین بره‌گه‌کانی به‌یاننامه‌که‌ش ئه‌وه‌بوو که شاره‌کانی که‌ناراو هه‌تا یافا له باشووردا، به‌ده‌ستی خاچه‌رسته‌یه‌وه بیت و حاجیه‌یل کریستیان سه‌ره‌به‌ستانه زیاره‌تی شوینه‌یل پیرۆزی فه‌له‌ستین بکه‌ن، به‌مه‌رجیک چه‌که هه‌لنه‌گرن. موسلمان و کریستیان مافی ئه‌وه‌یان هه‌بیت به‌ناو خاکی یه‌کترا هاتوچۆ بکه‌ن. عه‌سقه‌لانی پتویست بوو جاریکی تر وێران بکریته‌وه و ئه‌و ناوچانه‌ی به‌ده‌ست تاهه‌فه‌ی ئیسماعیلی (باطنی)یه‌که‌انه‌وه بوو درانه سه‌لاحه‌دین، له تۆله‌ی ئه‌مه‌دا میرنشینی ئه‌نتاکیه و میرنشینی ته‌رابلوس تیکه‌ل به‌ ناوچه خاچه‌رسته‌کانی ئه‌م ئاشتینامه‌یه کران. ئه‌و که‌سانه‌ی په‌یمانکه‌یان مۆرکرد له سه‌رکرده‌کانی سه‌لاحه‌دین ئه‌مانه بوون: مه‌لیکی عادل ئه‌بویه‌کر، مه‌لیکی ئه‌فزه‌ل عه‌لی و مه‌لیکی زاهیر غازی، هه‌ردوو کورانی سه‌لاحه‌دین، عه‌لی کوری ئه‌حمه‌دی مه‌شتوبی هه‌کاری، به‌دره‌دین دلدرم، مه‌لیکی مه‌نسور محمه‌د کوری ته‌قیه‌دین عومه‌ری سه‌روه‌ری حه‌ما و ئین موقه‌ده‌می سه‌روه‌ری شیزه‌ر و که‌سه‌یلی تر^{٢٣٠}.

ئه‌گه‌رچی هه‌ردوو لا به‌ ناشتییه‌که‌ شاد بوون به‌لام سه‌لاحه‌دین به‌دلی نه‌بوو.

٢٢٩. ابو الفدا الایوبی "المختصر في اخبار البشر"، خانه‌ی کتییی لبنانی، به‌یرووت، به‌رگی ٥، ١٠٩.

٢٣٠. ابن شداد، النوادر، ل، ٢٣٥، ابو الفدا، المختصر، ١٠٨/٥.

ئىبن شەدادى ژىنامە نووسى خۆى، دەگىرىتەو: "ئاشتىي نەدەويست، لەم بارەيەو
لە نيوان قسەدا جارېك گوتى: واز نەهېنم موسلمانانېش بەقر دەچن". ئىبن شەداد
لە كۆتاي قسەكانىدا دەلى: ئەمە دەقى قسەى ئەو بوو، بەلام بەرژەوھندى لە
ئاشتىدايە ۲۳۱.

ھەر ئەو ميژوونووسە لاي وايە كە بەراستى ئاشتى لە چاكەى موسلمانەيلدا
بوو، خۆ ئەگەر پېش مۆكردنى ئاشتىنامەكە سەلاھەدىن بمردايە ئىسلام تووشى
مەترسى دەھات، "بۆيە ئاشتى سەرکەوتن و بەختيارىي ئەو بوو، بەزەى خواى لى
بى".

نەك ھەر ئەمە، بگرە سولتان بىرى لەو دەكردەو ئەگەر ھەلى بۆ بسازت
ھېرش بباتە سەر ئەورويە، ئەم نيازەشى لاي ميژوونووسەكەى خۆى دركاندو،
ئەويش لە ياداى رۆژانەى خۆيدا تۆمارى كردو و باس دەكا سەلاھەدىن لىي
پرسىو: شتېكت بۆ باس بكەم؟ گوتم: بەلى. گوتى ئارەزووم ئەويە ئەگەر خوا بۆى
بەرەخساندمايە پاشماوھى كەناراو بگرم، ولاتم دابەش دەكرد و وسەيەتم بەجى
دەھېشت و مائاوايىم دەكرد و بە زەريادا بەرەو دورگەكانيان دەچووم (ئەورويە و
دورگەكانى دەرياي ناوہراست) دوايان دەكەوتم، يان دەمرم يان يەكېكم نەدەھېشت
لەسەر زەوى كفر بە خوا بكات. پاشان گوتى: مەبەستم ئەويە جوانترىن مردن
بمرم ۲۳۲.

پاش ئەوھى ئاگرى شەپ دامركايەو، كۆمەلېك شەپكەرى خاچپەرست، دواى
ئەوھى چەكى خۆيان دانا، بۆ زيارەتى شوپنە پىرۆزەكان چوون، بەلام رىچارى
نەويست زيارەتى قودس بكا و ديدەنىي سەلاھەدىنىشى نەكرد ھەتا رۆيى.
قەشەيەك لەگەل كۆمەلېك زيارەتكەر چاوى بە سەلاھەدىن كەوت و لەگەلى
دانېشت و گفتوگۆى لەگەلدا كرد. دواى ئەوھى قەشەكە مائاوايىي لى خواست،
سەركرەدە ديارىيەكى پېشكېش كرد، يەكېك لە پياويلى كەنىسە داواى لە
سەلاھەدىن كرد رى بدات دوو قەشەى لاتىن (ئەورويىي) و دوو شەماشەى لاتىن لە
كەنىسەى قىامەت و بەيت لەحم لە ناسرە نوپۆ و رېورەسمى ئاينى بەجى بەپن،

۲۳۱. ابن شداد، ل ۲۳۵، ت.

۲۳۲. ھەمان سەرچاوە، ل ۲۴۴.

ئەویش داخووزىيەكەى قىبوول كىرد ۲۳۳ .

لەو كاتەشدا سەر كىردە لە قودس بوو، دەستەيەك نوینەرى ئىمپىراتورى رۆم،
ئىسحاق ئەنجىلۆس هاتنە لای، داوايان لى كىرد سەرۆكايەتیی كەنيسەى
ئەرتۆدۆكس بکەوئتە دەست كرىستیانە ئەرتۆدۆكسەكان كە لە سەردەمى فاتىمىدا
بەدەست ئەوانەو بوو، ھەر وھە سەلاھەدىن داخووزىيەكەى شاژنى كەرجى رەت
كىردەوھ بۆ كرىنى خاچى سەلبوت بە ۲۰ ھەزار دىنار ۲۳۴ .

---

۲۳۳ . رنسىمان، سەرچاوەيەكى پيشتر، ۳/۱۴۱ .

۲۳۴ . ھەمان لاپەرە .

ههلمهتی سییه می خاچپه رسته ییل له تهرازوودا

پاش بهیاننامه ی (رهمله) ههلمهتی سییه می خاچپه رستان بهدوا هات و چی تر پاش ئەم ههلمهته کۆمه لانی زۆری ئەوروپایی، به گهوره شایه لی گه ورهترین دهولتانی ئەوروپای پۆژاوا و ناوه راسته وه ههلمهتیان بۆ پۆژه لاتی ئیسلامی نههینا. ئەگەر پروانین دهبینین دهستکه وتی ههلمهته که له چاو گه وره ییی قهواره و ئاستی شا و سه رکرده یلی ههلمهته که دا شتیکی که م بوو، ئەوهیش که مارکیز کۆنراد کردی بۆ رزگار کردنی سوور و به هانا هاتنی ته رابلوس له ده ریاوه، ئەمه پیش ههلمهته که بوو، هه موو به شداریی خاچپه رسته یلی ههلمهتی سییه م بۆ پینه و په رۆ کردنی مهمله که ته که بیان که له ژیر زه بره به ئیشه کانی سه لآحه دیندا هاته له رزین، ته نیا گرتنی عه کا و شاره یلی لیوار بوو هه تا (یافا).

له ئەنجامی داگیر کردنی عه کا، بهو شیوه ناشیرینه ی باس کرا، توانییان مهمله که تی بهیتول مه قدیس وه ر بگرنه وه، به لام به بی (قودس) که هه ر به دهست موسلمان ه یله وه مایه وه. ئەم مهمله که ته ش ئەگه رچی بچووک بوو، توانیی ۱۰۰ سال بژی. له سه رووی باکوریشه وه بوه یمندی میری ئەنتاکیه به هۆی سیاسه تی بی لایه نی خۆیه وه توانیی میرنشینه که ی بیار یزیت، ئەگه رچی ده وره ره که شی له دهست دا، کوره که شی ته رابلوسی شامی له دهست مایه وه و تایه فه ی ئەسپیتاریش (حصن الاکراد) و داویه (ئه نته رتوس) ی وه رگرت، له گه ل ئەمانه شدا نه یان توانی ئەو ئامانجه ی که له پینا ویدا هات بوون بیه یننه دی، ئەوهیش ده ره ینانی قودس بوو له دهستی موسلمان ه ییل.

مردنی سه لآحه دین

پاش ئه وهی سه رکردهی گه وره له هه موو ئه و شه پرایله دا به شدار بوو، هیزی لی برآ، ئه گه رچی که مرد ته مه نی له ۵۴ سال تیه پری نه کردبوو، له شاری قودس نه جوو لا هه تا له وه دلنیا بوو که ریچاره له عه کاوه زه ریا و زه ریا گه پراوته وه ولاتی خوی، ئه و کاته ئه م خه ریکی ری کخستنی کارباری فه له ستین بوو، خویشی بۆ گه پانه وه بۆ میسر ساز ده کرد، ئاواتیشی بوو هه ج بکات و به زیاره تی هه ردوو هه رمی پیروژ شاد بیت، به لام ئه و بارودوخه ی پییدا تیه پری له ئاواته یلی ئه و به هیزتر بوو. پیویست بوو بچیه دیمه شق. که له ۲۶ ی شه والی ۵۸۸ ک/ عی تشرینی یه که می ۱۱۹۳ ز گه یشته شار، پاش ئه وهی ماوه ی سی هه وتوو به و ناوچانه دا گه پرا که له چنگی داگیرکاری خاچه رست رزگاری کردبوون. له دیمه شق نیجگار به گه رمی پیشوازی لی کرا. له و شاره دا ئیش و کاریکی زۆر که له که بوویون، له ماوه ی ئه و چوار ساله دا که به سه ر زینی ئه سپه وه رای بوارد، چاوه پروانی ئه وه بوون له و زستانه دا ته واو بکرین، بۆیه نه یته وانی هه جه که ی بکات یان سه ر له میسر بدات، هه زیشی کرد هه ر له دیمه شق بمینیته وه که زۆری پی خوش بوو و له لای ئه و له شانانی تر په سندرتر بوو. منداله گه وره و بچوو که کانیشی هه ر له وی بوون. پاشان مه لیکه عادل هاته لای. به روژ چهند ساتیک ده چوو پراو له هه واری سه رده می مندالیی خۆیدا.

پاشان ناردی به شوین قازی میژوونووس ئین شه داد، که ئه و وه خته زیاره تی قودسی ده کرد، که هات سه لآحه دین زۆر به گه رمی به پیری وه چوو و به خیری هی نا. وا دیاره ئه م میژوونووسه له و روژه وه هاتووته لای تا روژی مردنی له حاله تی زۆر پیویستدا نه بوویت سولتانی به جی نه هیشتوووه. بۆیه زۆر به وردی و به شیوازیکی پر له راستی و خوشه ویستی و ریژگرتنی سه رکرده، ئه و چهند ساته ی پیش مردنه ی تۆمار کردوووه. به نموونه سه رکرده له حاجییانی پرسیه که به هوی قوری ریگه ویانه وه دواکه وتوون و چون که هاتوونه ته وه به پیریانه وه چوووه و

پینگه‌وبانی له‌ئاو پاک کردووه‌ته‌وه، پاشان ده‌لی سهرنجم دا سولتآن که‌زاغهنده‌ی^{۲۳۵} له‌بهر نییه، که توجار به‌بی که‌زاغهنده سوار نه‌ده‌بوو، له‌بهر ئەمه ئیبن شه‌داد خه‌م دای گرت و دلی بۆ سه‌رکرده‌ی خۆی داخوړیا^{۲۳۶}. پاشان به‌وردی باسی نیشانه‌کانی نه‌خۆشی زهرده‌تا (الحمي الصفراویة) ده‌کا که دوا‌ی بی‌تا‌قه‌تی و ئاره‌زوو نه‌کردنی خواردن ده‌ستی پێ کرد، وه‌ختی سفره داندرانه‌یتوانی به‌شدارییان بکات، له‌جیاتی خۆی مه‌لیکی ئەفزه‌ل‌عه‌لی، له‌سه‌ر سفره دانیش، ئەمه‌ش مایه‌ی په‌رۆشیی خه‌لکه‌که‌ی ئەو‌ئ بوو.

قازیی فازلیش له‌گه‌ل میژوونووسه‌که‌دا بوو له‌و پۆژه‌وه که سولتآن نه‌خۆش که‌وت. سولتآن تایی لێ ده‌هات له‌گه‌ل سه‌رئیشه و ئاره‌قه‌یه‌کی زۆر و وشکی له‌شی و پۆژ به‌پۆژ دۆخی ته‌ندروسستی خراپتر ده‌بوو، هه‌تا له‌ پۆژی نۆیه‌مدا پاش له‌رزیک له‌هۆش خۆی چوو و ده‌رمانی نه‌خواردوه‌وه خه‌لک تا بلی خه‌مبار بوون، هه‌موو شه‌ویک چاوه‌روانی گه‌رانه‌وه‌ی قازیی میژوونووس و قازیی فازلیان ده‌کرد له‌ سه‌ردانی سه‌رکرده‌ی نه‌خۆش له‌ مائی خۆی له‌ قه‌لادا و له‌ په‌رپی ده‌موچاویان هه‌والی چاک و چۆنی سه‌رکرده‌یان ده‌خوینده‌وه. باری ته‌ندروسستی ئەو به‌ره‌و خراپتر چوو و هیزی لێ برا، ئەو ده‌مه مه‌لیکی ئەفزه‌ل‌چارى نه‌ما، میر و سه‌رکرده‌کانی سویند دا که هه‌تا سه‌ر دلسۆزی بنه‌ماله‌ی سه‌لاحه‌دین بن هه‌روه‌کو پێش مردنی^{۲۳۷}.

له‌ ۲۷ی سه‌فه‌ردا (شه‌وی دوا‌زده‌یه‌می نه‌خۆشییه‌که‌ی) زۆر تیک چوو، داوا له‌ میژوونووس و له‌ قازیی کرا ئەم شه‌وه لای سه‌رکرده‌ بمی‌ننه‌وه. به‌لام قازیی فازل قیوولی نه‌کرد و گوتی: خه‌لک چاوه‌روانمان ده‌که‌ن که‌ی له‌ قه‌لایه‌ بینه‌ خوار، خۆ ئەگه‌ر ئەم شه‌وه نه‌چینه‌ خوار، له‌وانه‌یه‌ بیکه‌نه‌ هه‌را و یه‌کتر تالان بکه‌ن. هاتینه‌ خوار و هه‌ر یه‌که‌مان خۆزگه‌مان ده‌خواست گیانی خۆمانی به‌قوربان بکه‌ین. ئیتر ئەو کۆچی دوا‌یی کرد، ئەو پۆژه‌ش پۆژیک بوو موسلمانه‌یل و دینی ئیسلام

۲۳۵. که‌زاغهنده، کراسیکی به‌ر ئاوریشمه، له‌ پالتۆیه‌کی کورت ده‌چی، له‌ کاتی شه‌ردا

ده‌کرایه به‌ر.

۲۳۶. ابن شداد، ل ۲۴۲.

۲۳۷. هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۲۴۴.

له رۆژی مردنی خەلیفەکانی راشیدیینەوه تا ئەوسا کۆستی وایان نەکەوتوووه.
پاش بەرێکردنی تەرمی سەلاحەدین قازیی فازل شیرەکەهی هەلگرت و بردی
لەناو گۆرەکەهی له تەنیشتی درێژی کرد، پیتی گوت: ئەی سەرکردهی مەزن، له
گەشتی بەرهو بەهەشتت ئەمە بکە داردهستی خۆت، جا هەموو دایانە پرمەهی
گریان.

ژینامه‌ی پیاری هه‌ره دره‌و شاهه

ئەری کام مامۆستای سوارچاکی بهم شیوه ئەفسانە ئاسایە ژیانە بەسەر برد، جگە لە سەلاحەدین کئی شایانە بئی بە نمونەیهکی پیشەنگ بق ئەوانە‌ی دوا‌ی خۆ‌ی هاتوون؟

هەر خۆ‌ی بوو ئەو سوارچاکە مامۆستایە، کە نیشتمان و هاو‌نە‌تە‌وه و هاو‌نایە‌یه‌ل شانازی پیوه ده‌کەن و وه‌کو ئەفسانە‌یه‌کی بە‌جۆش، دە‌یلین و دە‌یلینە‌وه. ئەو لە گشت سوارچاکیک زیاتر کە رووبه‌رووی دە‌ست‌دریژی دە‌بوونە‌وه- بە‌سەر پشتی ئە‌سپه‌وه بووه. زینی ئە‌سپه‌که‌ی، تا چاره‌که سە‌ده‌یه‌ک، ما‌ل و ئارام‌گه‌ی بووه، کە نه‌خۆ‌شیش دە‌بوو و دە‌یان‌برده‌وه چاره‌که‌ی نه‌خۆ‌شیه‌که‌ی گرانتر دە‌بوو، بە‌لام کە بە‌سەر خانە‌ی زینی ئە‌سپه‌که‌یان ده‌خست هه‌ستی بە چاک‌بوونە‌وه ده‌کرد و ده‌رده‌که‌ی له‌بیر ده‌کرد، خه‌لک هەر بە سوار‌ی دیت‌بوویان و هەر جل‌وبه‌رگی مه‌یدانی له‌به‌ردا بوو چ (لاممه) و چ کزاعه‌نده.

ئەم پیاوه ژینامه‌یه‌کی له رووناکی گه‌شت‌ری به‌جی هیش‌ت، ئەو پئی بق هه‌موو ئەوانه رووناک ده‌کاته‌وه کە ده‌یان‌ه‌وئ پئی پئی بزانی و بگه‌نه قوناغ. هەر پئی‌وار‌ی‌کی ئەم ریشه، له‌م ولاته‌دا لای وایه ده‌بی پشکو‌ئیک له‌و وه‌ر‌بگریت و پئی خۆ‌ی پئی رووناک بکاته‌وه تا چاوساخانه به‌ئامانج ده‌گات^{٢٣٨}. سە‌لاح‌ه‌دین پیویستی چهر‌خیک بوو، هیچ قاره‌مان‌ی‌کی تر له رۆژه‌یل‌ی‌کی تر‌دا جی‌ی ئە‌وی نه‌ده‌گرته‌وه، بگره سە‌رده‌مه‌که‌ی ئەو له‌وه زیاتر بوو کە رووداو‌ی‌کی سە‌ر‌پئی‌ی له‌ میژووی شه‌ره‌کانی خاچیه‌رستان پیک به‌ئینی و یه‌ک‌یکه له‌و ساته‌ نایاب و به‌هادارانه‌ی میژووی مرۆ‌ق‌ایه‌تی، کاتی کە نه‌خشه‌کیشانی ره‌وشتیانە و یه‌که‌تی ئامانجی ئەم مه‌رده، پالی به‌ پیاوانی سە‌رده‌مه‌وه نا بکه‌ونه شوینی، چونکه ئەو به‌ها به‌رزانه‌ی

٢٣٨. عبدالعزیز سید الاهل "ایام صلاح الدین"، نووسینگه‌ی بازگانی چاپ و بلاوکرده‌وه و وه‌شاندن، به‌یرووت ١٩٦١، ل٦.

کردیانی به بهرنامه‌ی کار، گومانیان له مه‌به‌ست چاکی مرۆفانه‌یدا نه‌هیتشت^{۲۳۹}.
ئهم سه‌رکرده به‌هرداره ده‌بوو هه‌موو کۆسپیک ته‌خت بکات تا‌کو یه‌که‌تی
واته‌یی دروست بکات، یه‌که‌تییه‌ک ساخی بکاته‌وه -ساخیشی کرده‌وه- که هیزیکه
ده‌توانی پوو به‌رووی شه‌رخوازیی خاچیه‌رستانه بوه‌ستی. به‌تایه‌تی هه‌رچی
ده‌ستکه‌وت و قازانجی که‌سییه به‌لاوه‌ی نا، سه‌ره‌رای ئهو سه‌ختی و
ده‌ده‌سه‌ریانه‌ی له پیتاوی ئهم به‌ها و نمونه به‌زانده‌دا تووشی بوون.

سه‌رچاوه میژوو یییه‌کان به‌روون و دره‌وشاوه‌یی باس ده‌که‌ن که چۆن هه‌موو
سه‌ریان له‌وه سوپ ماوه ئهم مه‌رده چۆن نه‌یده‌ویست ده‌سه‌لاتداری بنوین، یان
شمه‌ک بۆ خۆی کۆ بکاته‌وه؟ به‌راستی لای وا بوو سامان ده‌بی بۆ هینانه‌دی
ئامانجی غه‌زای دینی به‌کار به‌ئیریت^{۲۴۰}. نمونه‌یه‌ک له نمونه زۆره‌کان کاتیک
قه‌لای (ئامه‌د)ی ناوچه‌ی جزیره‌ی فوراتی سه‌روو به‌خۆی و که‌نجینه مه‌زنه‌کانیه‌وه،
به‌بی ده‌ست لێدان به‌ حوکمرانی به‌زیوی قه‌لاکه پیتشکیش کرد، دوا‌ی ئه‌هی سه‌ری
بۆ سه‌لاحه‌دین دانه‌واند، به‌مه‌ش بۆ دۆست و دوژمنانی سه‌لماند که با‌ی موویک
ئاره‌زووی دنیا‌ی نییه.

هه‌موو دوژمن و ناحه‌زانی خۆی سه‌رسام کرد، چونکه ئه‌وان لایان وا بوو وه‌کو
خۆیان ئاره‌زووی دنیا‌داری و مه‌زنایه‌تی ده‌یجوو لێن، چاوه‌روان بوون وه‌کو خۆیان
گه‌مه‌ی سیاسی بکات، به‌لام به‌پێچه‌وانه‌وه، هه‌روه‌کو نووسه‌ریکی رۆژاوا‌یی ده‌لی،
ئه‌وه‌نده پاک بوو به‌را‌ده‌یه‌ک نه‌یده‌ویست بزانی به‌رامبه‌ره‌که‌ی چ فی‌ل و مه‌کریک
ده‌کات، بۆیه هه‌ندێ له ئه‌ندامه‌یلی بنه‌ماله‌که‌ی و خه‌لکی تریش ئهم سیفه‌ته‌یان به
بپه‌یزی لیک ده‌دا‌یه‌وه و جاروبار که‌لکیان لێ وهرده‌گرت، به‌لام له دوا‌یدا سه‌ری
خۆیان له به‌ردی دلسۆزیی بی پێچ و په‌نای خزمه‌تی نمونه به‌رزه‌کانی ئهو ده‌دا،
دلسۆزییه‌ک که‌س نه‌یده‌توانی له هه‌لوێستی خۆی لای دا^{۲۴۱}.

سه‌لاحه‌دین لای وا بوو لاوازیی قه‌واره‌ی سیاسی ئیسلام هه‌لی به‌ دامه‌زراندنی
ورده ده‌وله‌ته خاچیه‌رسته‌کان و مانه‌وه‌یان داوه، ئهم لاوازی و بپه‌یزییه‌ش ئه‌نجامی

۲۳۹. جب "صلاح الدین"، ل ۱۱۸.

۲۴۰. هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۲۵.

۲۴۱. هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۹۲.

دارزانی رهوشتی سیاسیییه، ئەوهبوو شوپرسی دژی ئەو درندانە بەرپا کرد. بۆ چارەسازیش تەنیا رێگەیک هەبوو، ئەویش بووژاندنەوهی قەوارەى سیاسیی ئیسلام بوو لە سێبەرى دەولەتێکی یەكگرتوودا، نەك بە سەرۆكایەتیی خۆی، بگرە بە سەرۆكایەتیی شەرعی ئیسلام و بە سەرپەرەریی خیلافەتی عەباسی.

حوكمراڤەئەیلی و لاتان و میرەئەل لایان وا بوو مەرسوومی خەلیفەى بەغدا بە دامەزراندنیان لە پلە و پایەكانیاندا شتێکی پراوەت و پڕووەکییە و بۆ جێبەجێکردنی مەبەست و ئاواتەكانیان پێرەویان دەکرد، بەلام سەلاحەدین بەراستیەکی پێویست و ئەركی سەرشانی دەزانی. ئەمەش لەو دەیان نامەیدا دیارە كە بۆ دیوانی خیلافەتی بەغداى نارووه كە لە بۆنەى گرینگدا بە پینووسی پەروانبێژی نووسەرەیلی ئەو چەرخە، وەكو قازیبى فازل و عیمادى كاتبى ئەسفەهانى نووسرابوون. ئەم وێنەى سەلاحەدین لە دەفتەرەیلی مێژوودا هەتا لە كۆن دوژمنە خاچپەرستەكانیشی تۆمار كراوه، ئەوەتا ولیەمى سووری، بەناوبانگترین مێژوونووسی خاچپەرستی هاوژەمانى سەلاحەدین دەلی: هەر پەرەسەندنێكى بەهێزى ئەم سەركردهیه هۆیک بوو بۆ پەیداكردنى گومان لە بەرچاومان. چونكە پیاویكى بەپرس و پرا و ژیر، لە شەردا ئازا و تائەوپەرى سنوورى جوامێرى جوامێر و رهوشت بەرز بوو^{٢٤٢}.

هەندى لە مێژوونووسەیلی پۆژەلەت و پۆژئاوا، ئەو سەرکەوتنە گەورانەى لە ماوهیهكى كەمدا، كە ١٨ مانگ زیاتر نەبوو، بەدەستی هێنا بە بەلگەى ئاست بەرزى و سەركرديهى بلیمەتى سەربازى، سەربارى توانای جەهەگێرى و هەلسووراندى كاربارى شەرى دادەنێن. ئەم سەرکەوتنەش ناگەرێنەوه بۆ ئەو بەهرە سەربازییەى، كە ئەویش وەكو زۆر سەركردهى تری هۆشیاری سوپاكان هەیبوو، بگرە تێگەیشتنى تاییبەتییەتى. بەلئى ئەم سەركرديه چەندان رهوشتى نایابى سەربازیبى كەسى بەرزى هەبوو، بەلام سەرکەوتنەكانى بەرپادەى یەكەم- دەگەرێنەوه بۆ بوونی ئەو سیفەتە واتایییانەى كە كەم لە گەل بەهرە ستراتییەكاندا یەك دەگرنەوه.

٢٤٢. پروانە: د. نظیر حسان سعداوي "ثلاثه من مؤرخي الحروب الصليبية"، ل٥-١٦. د.الباز العريني "مؤرخو الحروب الصليبية"، ل١٠١-١١١.

سه لآحه دین سولتانیکی شه پروانی وا نه بوو که هر سوپا کو بکاته وه و میر له شکران بنیتریتته گیزه نهی شه و کوشنار بق زیاتر ناو دهرکردن و دهسکهوت و مه زنایه تی، بگره خوئی کردبووه نیشانهی سه ربازیه تی و نمونهی شه پروانی غه زاکه ر، له پیتی خوادا و له پینا و پرزگارکردن و غه زادا وازی له مال و مندال و که سوکار و نیشتمان و رابواردنی خوئی هیتنا، له هه موو گنجی دنیا دا، سیتبه ری چادریکی شری هه لپژارد که "با" به راست و به چه پدا ده بهیتنا و ده بیرد، هه تا شه ویک ره شه با چادره کهی خست و نه گهر له و کاته دا به نه رکیکی سه ربازانه له دهره وه نه بوایه چادره که دهیکوشت^{۲۴۳}.

بوئه نه گهر پیا و بیه وئ نهینیی مه زنایه تی نه و بزانتت، ناتوانی لئی بکوئته وه، بوئه دانایان گوتویانه: مه زنایه تی، یان قاره مانه تی رازیکی نهینیه له پیاودا شوینه واره کهی ده بیئرئ و نهینیه کهی نازانرئ. سه لآحه دین سه ختترین زهر و کاره ساتی ناخوشی بهرکهوت و له هه موو خه لکیش زیاتر ههستی به گه وره بیی نه و کاره ساته ناخوشانه ده کرد، به لام پیتی نه ده تاسا، بگره رادما و بریاری گه لاله ده کرد، پاشان به چه سپاوی و به وردی بریاره کهی جیبه جئ ده کرد. بق نمونه له گه مارؤدانه کهی عه کادا ده بدیت رؤژبه رؤژ هیزی دوزمن به ژماره و تفاق و نامیر پهره ده سینئ، نه ویش بی نه وهی بشله ژئ، یان وره بهر بدات بق هه ر گرفتیک چاره یه کی ده دوزییه وه، یان هه ولی ده دا بدوزیتته وه. له شه ری نه رسووفیشدا به تنیا له گه ل چه ند که سیکی کهم له هاوریکانی پیتی خوئی چه قاند، سوپا کهی هه لاتن. نه و هه ر خوئی گرت و نه م هه لوئسته ی کاریکی ته وای له پیاوهیلی ده ورووبه ری کرد، نه وانیش خوئیان گرت و چه سپان، به مه پیتی له قه و ماوییه کی نیجگار دلته زینی گه وره گرت. هه روه کو باسما ن کرد. هه موو نه وانیه له گه لیدا بوون ههستی خو شه ویستی نه و پیاوه یان تیکه ل به سام و شکوی نه و کردوه.

سا گوئ بگره، عه بدولله تیف به غدادی گه پیده که له میسره وه چوه ته قودس و له و کاته دا دیته نیی سه لآحه دینی کردوه، خه ریکی دروستکردنی شووره و هه لکه ندنی خه نده کی ده وری شار بووه، چیی گوتوه: مه لیکیکی مه زنم دیت، به گه وره بیی خوئی چاوی مروئی پروون ده کرده وه و دلی له خو شه ویستی پر ده کرد،

۲۴۳. ابن شداد، ل ۲۱.

نیزیکیکی دوور، سادهیهکی گوی له مست، ئهوانه ی له گه لی بوون ئهویان کردبووه نمونه و چاویان له دهکرد و پیشبریکی چاکه کارییان له گه ل دهکرد^{۲۴۴}.

میره گه وره و گچکه کانی، که چاویان پی بکه وتایه زیاتر گوری ئه رک راپه راندنیان به جو شتر ده بوو و ئازایه تی و جوامیری زیاتریان پیشان دهدا. نامانجیان ئه وه بوو کاره کانیان په سند بکات.

ئیمه به زیده رۆیی نازانین ئه گه ر بلین سه لآحه دین به هوی ئه و توانای (دلدا نه وه یه) که له نیوان پیاهیلی خویدا بلاوی ده کرده وه، بووه مایه ی ئه و گۆرانه ی له دهروونی شه رکه ره یلدا رووی دا. چونکه پیشه واکه یان پیاوکی بوو وای لی کردن به دل و دهروون به رز بنه وه و بگه نه ئاستی قاره مانه تی. به لی کامیان ترسنۆکه ئه وی بدیتایه ئازا ده بوو، ئه وی دوودل بوايه راراییه که ی نه ده ما و هه لمه تی ده برد، یاخی ده گه راپه وه سه ر گویدیری و غه زا کردن، چونکه خوی ده کرده نمونه ی کار و رهفتار^{۲۴۵}.

هه ر سه رباریک وای ده زانی سه لآحه دین چاوی لیه تی بویه ده که وتنه جو ش و لایان وا بوو ده زانی چی ده که ن و به شیوازی خوی پاداشتی چاکه کار و سزای خراپه کاره یلی ده دات^{۲۴۶}.

به م شیوه یه، چیرۆکی ژبانی ئه و قاره مانه مه زنانه ی دوباره کرده وه که له گه ل سه ربارانیاندا ده ژبان و له ئه نجامی ژباندا به شدارییان ده کردن، سه رباری ئه و مه زه یلیاندا، ههروه کو سپر هاملتون جب ده لی: تا بلنی ساکار و پیاوکی پاک بوو، پاک تا راده ی قالی^{۲۴۷} ئین جو بهیری گه ریده ی ئه نده لوسیش له و سه رده مه دا که سه لآحه دین خه ریکی له ناو بردنی قه واره ی خاچه رستان بوو، پیش هه تین، سی

۲۴۴. کتیبه که ی "الافاده والاعتبار"، ل. ۷۷ ههروه ها بروانه: السبکی "طبقات الشافعية

الکبری"، چاپخانه ی عیسی البابی الحلبي ۱۹۷۰، قاهره، بهرگی ۷، ل. ۲۴۷

۲۴۵. قدری قلجی "صلاح الدين الايوبي، قصة الصراع بين الشرق والغرب"، خانه ی

کتیبی عاره بی، چاپخانه ی کۆمپانیای چاپخانه نوئیه کان، بهیرووت ۱۹۶۶، ل. ۴۴۵

۲۴۶. محمد فرید ابو حدید "صلاح الدين، البطل الذي انتصر علي الغرب"، کتیبی خانه ی

الهلال، قاهره ۱۹۵۸، ل. ۲۱۹.

۲۴۷. جب، سه رچاوه یه کی پیشتر، ل. ۱۹۱.

جار بۆ رۆهه لات هاتوووه و ئاگه داری ههلمهتی سههرنه که وتوووی (زهريا - وشکانی)ی سههرله شکرى ناویانگ، بهدی خاچپه رست پینو دی شاتیون (ئهرنات) بوو، سالی ۵۷۸ک/ ۱۱۸۲ز که دهیویست هه لکو تپته سههر ههردوو سههری شهرفی مه که و مه دینه. په سنی سه لاهه دینی کردوووه و باسی کرداره چاکه کانی کردوووه، وهکو دروستکردنی تهکیه و تیمارگه و قوتابخانه و ههزارخانه، پاشان ئیبن جوبهیر له خوا دهپاریته وه که سههر که وتوووی بکات و دهلی: کرداری چاکه ئه م سولتانه له ژماره نایهن، سوپاس بۆ ئه و خواجه که سه لاهی دینه که ی وهکو ناوه که ی کرد به سه لاهه دین^{۲۴۸}.

ئه م گه پیدهیه باسی ههستی به کولی خه لکیش دهکا له هه موو ئه و ولاتانه ی گه شتی بۆ کردوون، هه ر له مه غریبه وه تا میسر و یه مهن و ولاتی شام و هه تا حیجاز و عیراق و جزیره. له وانه یه به جۆشترین ههستی خه لکی له که عبه ی مه که ی پیروژدا بیستی، کاتیک ئیمام ههستا دروودی بۆ پیغه مبه ر و بنه ماله و هاوپیله ی نارد، پاشان نزای بۆ خه لیفه ی عه باسی و میری مه که کرد، دوایی که هاته سههر ناوی سه لاهه دین هه رچی زمانی له ده مدا بوو که وته نزاکردن و دهنگی ته و افکه رانی مه که له دلی ساف و نیازی پاکیه انه وه به رز بووه وه. دلی خه لکه که که وته فرکه ی سام له ئه نجامی ئه و به هره یه ی خوا به و سولتانه دادپه روه ری داوه، ئه و به نده یلی خوا سوپاسی ده که ن و شایه تی چاکه ی ئه ون له سههر زهوی. ئیبن جوبهیر هه موو ئه م قسانه شی کاتی گوتوووه سه لاهه دین نه شه ری هه تین و نه قودسی رزگار نه کردبوو، ئه م دیره هه لبه سته شی ده ستنیشان کردوووه:

واذا أحب الله يوما عبده

القی علیه محبة الناس

به دهگمه ن ریک ده که وی پیاوه مه زنه کان قاره مانه تی و مرؤفایه تی پیکه وه کۆ بکه نه وه، زۆر گه وره پیاو ده بینین له ره وشتا له که دار بووه، یان له بهر دلپه قی، یان له بهر هه ولدان بۆ گه یشه نه ئامانج به هه ر ریکه یه ک بیته، یان به ده رچوون له سنووری دین و یاسا و ره وشتی به رز، بگره هه ندی مه زن لایان وا بووه (چاکه کاری) پیاو زنجیر ده کات و ته نیا بۆ ئه وانه یه که له ئاستی ئه مان نزمترن.

۲۴۸. ابن جبیر، گه شته که ی، ل ۳۴-۳۵.

به لّام سه لّاحه دین باوه ری وا نه بوو، ئه و له و که مه هه لّبژاردانه بوو که رهوشتی جوان و ژیری دروست و کهسیه تیی سه رکردایه تیخوانی پیکه وه کۆ کردبووه وه، لای وا نه بوو (مه بهست پاساوه بۆ ئامراز) واتا (الغایة تیرر الواسطه) بۆیه له غه زادا هه رچه نده به دّلسۆزی و باوه ره وه ده یکرد، جاریک خراپه یه کی لی نه وه شایه وه، که سی به ره شه کوژی نه کوشت، جارێ قسه یه کی نه کرد جیبه جیتی نه کات، به لّینکی نه دا به دیی نه هینێ، له مانه شدا بۆ دۆست و بۆ دوژمن وه کو یه ک وا بوو.

هه رگیز ئاگر بهستی نه ده شکاند، پۆژیک نه بوو په یمانی له گه لّ دوژمن بشکینێ، له گه لّ ناحه ز و دوژمنانیدا پرویه پروو و سه ریلندانه په نجه بازیی ده کرد، به دکارییه کی لی دهر نه که وت، دلّره شی یان کینه ی له دلّدا نه بوو، ئه مه ش له وه سیه تنامه ی بۆ مه لیکي زاهیر غازیی کوریدا دهر ده که وئ که پتی گوتوه: "تامۆژگاریت ده کهم له خواترس بی، له خواترسان سه ری هه موو چاکه یه که. به و فه رمانه ی خوا کردوو یه تی فه رمانت پتی ده کهم که هۆی رزگاریته. له خوین و خوین رشتن و خوین له ئه ستۆ گرتن وریات ده که مه وه، چونکه خوین ناخه وئ، ئامۆژگاریت ده کهم دلّی گه ل و میران رابگره و سه یری کارباریان بکه، تۆ ئه مینداری من و ئه مینداری خوی له سه ر ئه وان، چاودیریکردنی خه لک نه بوایه به و پله یه نه ده گه یشتم، رق له که س هه لّمه گر، چونکه مردن که س نا هیلی، له کیشه ی نپوان خۆت و خه لک وریابه، ئه گه ر لیت رازی نه بن خوا لیت نابوو، به لّام کیشه ی نپوان خۆت و خوا، ئه گه ر تۆ به ت کرد خوی به زه دار لیت ده بووری"^{۲۴۹}.

تووره بوونیشی ئه و کاته بوو که پاراستنی شه ره فی قسه و ئابرووی پتیوستی بکردایه، که چوارپه لی شاوری وه زیری فاتیمیی به ست و له ناوی برد، هه یچ میژوونوو سیک ئه م کاره ی به زۆرداری و بی وه فایی دانه نا، چونکه تووره بوونیک بوو له پیناوی پیاوه تی و وه فاداریدا، که ئه رناتیشی له خپوه تی خۆ-یدا کوشت، که س هه تا میژوونوو سه خاچه رسته کانیش گله بییان لی نه کرد. تا ئه وه ری داد، دادپه ره ر بوو ئه گه ر له سه ر خۆشی و که سوکاریشی بوایه راستی چۆنه به جیتی ده هینا، زۆر جار تۆ له ی له کور و برانایه لی ده ستاند ئه گه ر یاسا فه رمانی

۲۴۹. ابن شداد، ل ۲۳۸.

به‌سه‌ردا بدانایه، تا بلّی چاوتیر بوو، چیی له‌دهست بوایه و له‌وه زیاتریشی له‌دهست بوایه خهرچی ده‌کرد. له سامان و گه‌وه‌ر و گوند و باخ و بیستان، یان کۆشک و سه‌را و که‌له‌لی ناومالّ هیچی له‌پاش خوئی به‌جی نه‌هیشت که خاوه‌ن ئه‌و ده‌وله‌ته مه‌زنه‌ش بوو^{۲۵۰}. به‌لگه‌ش له‌وه دروستتر نییه که میژوونووسه‌که‌ی ده‌لّی: که مرد چل و هه‌فت دره‌م و یه‌ک گرام زّیری له‌گه‌نجینه‌دا بوو^{۲۵۱}. هه‌روه‌ها ده‌لّی هه‌رچی له‌کفن و ده‌فنی‌دا خه‌رجمان کرد هه‌موومان به‌قه‌رز وه‌رگرت، هه‌تا نرخ‌ی ئه‌و کایه‌ی که گۆره‌که‌ی پی خویش کرا^{۲۵۲}.

---

۲۵۰. محمد فرید ابو‌حدید، ل ۲۲۲.

۲۵۱. ابن‌شداد، ل ۱۷.

۲۵۲. ه.س، ل ۲۴۷.

له کۆتادا

ئەم پیاو بەهرەدار بەهرەدەرە توانی چەند بەشیککی زۆری خاکی عەرەب له چنگی داگیرکردنی دزیوی خاچپەرست پرگار بکات، هەر وهها توانی ئیسلام بە ماوهیهکی کهم و بنبری، به رهوشتی بهرز و جوامیری خۆی، له قوری نههامهتی رهوشت و سیاسهت دهر بهینی. کاتیک سه رهقانه بهرگری له کایه بهرزهکانی رهوشت کرد و ئەو نمونانەشی له ژبانی تاییهت و کرداری خۆیدا خسته روو، خه لکی هان دا بۆ یه کگرتن، ئەگەر چی یه کگرتنه کهش تهواو نه کرا بۆ بهرهنگار بوونی ئەو مملانییهی رۆژان له رپی دانابوو.

سه لاهه دین له ژبانییدا بهم رهوشت و نمونه بهرزانه ده ژیا، که مردیش دنیای ئیسلام تا ماوهیهک لهو رووناکییه بیبهش بوو که لهو پرشنگی وهردهگرت، ئەوهی ماوه هەر ئەو یادگارهی که دووباره ی دهکهینهوه و دهبیتته پیشهوا و چرای سه ر رپگه مان.

دهسا ژینامه ی سه لاهه دین، رهفتاری قاره مانه یلمان فیر بکه ٢٥٣.

ناوه پښتانه

5	پيشه كى
7	بنه مالهى سه لاهه دين
9	نئيووبى باوكى سه لاهه دين
14	سه لاهه دين يوسف كورى نئيووب
19	ژوانى مه زنى له ميسر
35	سه لاهه دين ده بېته وه زيرى خه ليفه فاطمى
36	قاره مانىكى نئو سه رده مه سوارى پشتى مه زناى ده بېت
41	كوتاهيتان به خيلافه فاطمى
47	مردنى نووره دين مه محمود
48	سه لاهه دين له شام
56	سه لاهه دين ده گه رېته وه ميسر
57	سه لاهه دين شاره يلى هه ريمى جزيره ده گريت
61	موسل تېكه ل به تېكوشينى رزگارى ده بېت
66	شه رېلى سه لاهه دين دژى خاچپه رسته يل، پيشه تين
68	شه رى رمله
74	حه تين
84	له چادرى سه ركه وتندا
87	وه رگرتنه وهى هه موو فه له ستين
89	رزگار كرنى قودس
95	پيشه نكه كانى هه لمه تى سئيه مى سه لىبى
102	هېوربوونه وهى هه لويست
103	رېچارډ شيرډل
109	پاشه عكا و سه رنه كه وتنى داگير كرنه وهى قودس

114	..... نوٲیوونه‌وهی وٲووٲژ
118	..... په‌یمانی ره‌مله
122	..... هه‌لمه‌تی سٲیه‌می خاچه‌رسته‌یل له ته‌رازوودا
123	..... مردنی سه‌لاحدین
126	..... ژینامه‌ی پیاوی هه‌ره دره‌وشاوه
134	..... له کۆتادا